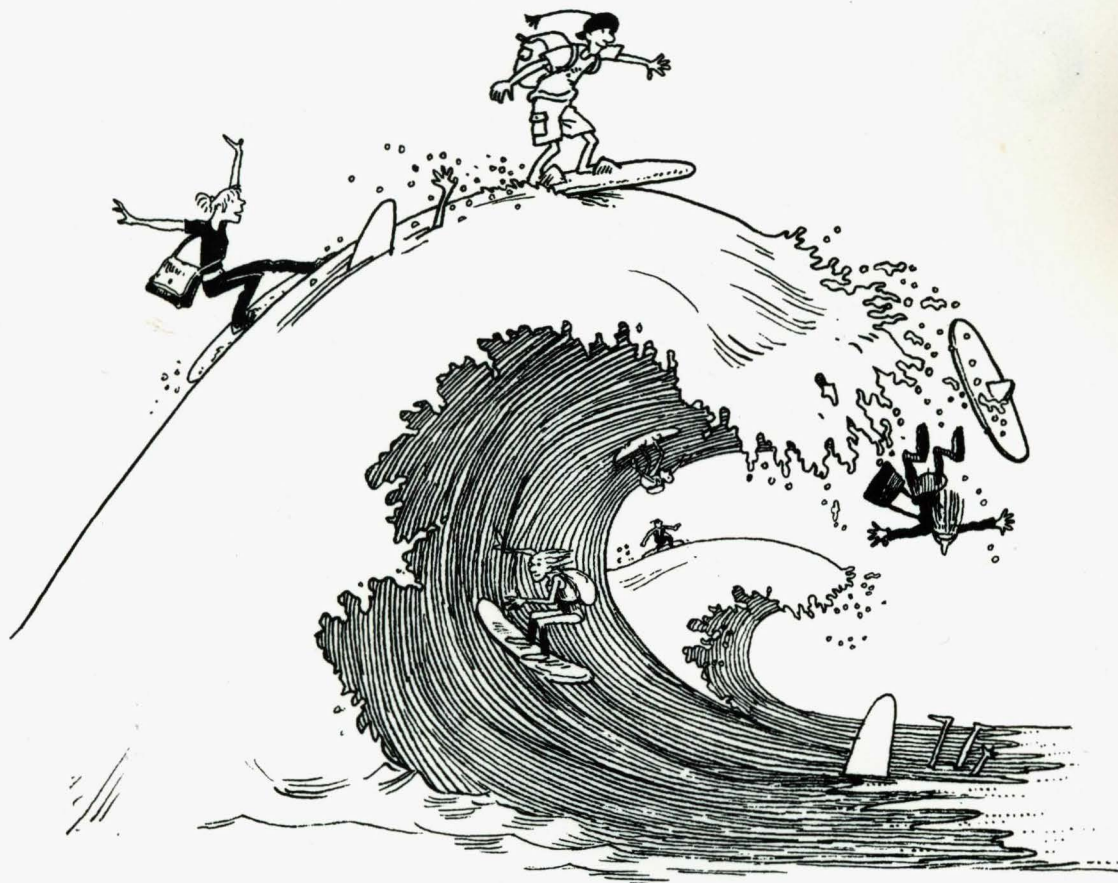

Utdanning og arbeidsmarked 1998

Redaktører: Birgitta Szanday og Berit Lødding

NIFU Norsk institutt for studier
av forskning og utdanning

Utdanning og arbeidsmarked 1998

Redaktører: Birgitta Szanday og Berit Lødding

NIFU

Norsk institutt for studier
av forskning og utdanning

ISBN 82-7218-403-6

ISSN 0804-0028

GCS AS - Oslo

Tegninger: Harald Aadnevik

© NIFU - Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, 1998

Forord

Formålet med rapportserien "Utdanning og arbeidsmarked" er å gi et informasjonsgrunnlag for planleggere i utdanningssystemet, for rådgivere i videregående skole, studieveiledere ved universiteter og høyskoler, yrkesveiledere og andre interesserte. Dette er den tolvte rapporten i serien

Årets rapport inneholder bidrag som samlet gir et inntrykk av hvordan veien gjennom videregående opplæring, gjennom systemet for høyere utdanning og ut i arbeidsmarkedet fortoner seg for dagens elever, studenter og ferdige kandidater. Rapporten bygger på resultater fra flere av NIFUs undersøkelser de siste årene.

Rapporten består i år av bidrag skrevet av Liv Anne Støren, Berit Lødding, Jannecke Wiers-Jenssen, Per Olaf Aamodt, Sverre Try, Birgitta Szanday og Terje Næss. Clara Åse Arnesen har lest og kommentert en rekke av bidragene. Redaktører har vært Berit Lødding og Birgitta Szanday. Said Ali Shire har laget figurene i Størens artikkel. Tove Hansen har ytt redaksjonell assistanse, språkkonsulent har vært Kari E. Dahl. Tradisjonen tro er illustrasjonene ved Harald Aadnevik.

Oslo, oktober 1998

Petter Aasen

Per Olaf Aamodt

Innhold

1	Innledning	7
	<i>Av redaktørene</i>	
2	Reform 94: Hvor mange har fulgt et "rettlinjet løp" gjennom tre opplæringsår?	11
	<i>Av Liv Anne Støren</i>	
3	Tospråklig ungdom i videregående opplæring, rekruttering og gjennomstrømning	31
	<i>Av Berit Lødding</i>	
4	Studiefinansiering	51
	<i>Av Per O. Aamodt</i>	
5	Å studere i utlandet	65
	Erfaringer fra fire europeiske byer <i>Av Jannecke Wiers-Jenssen</i>	
6	Utviklingen i arbeidsmarkedet for høyere utdannede	81
	<i>Av Sverre Try</i>	
7	Kandidatundersøkelsen 1997	95
	<i>Av Birgitta Szanday</i>	
8	Arbeidsmarkedet for nyutdannede akademikere - en prognose	125
	<i>Av Terje Næss</i>	

1 Innledning

Av redaktørene

På 90-tallet har det funnet sted store endringer i utdanningssystemet både på videregående nivå og innenfor høyere utdanning. Fra høsten 1994 har det vært gjennomført en omfattende reform innenfor videregående opplæring. Ved universiteter og høyskoler har studenteksplosjonen fra slutten av 80-tallet nå ført til en økning i antallet ferdige kandidater. Potensielle problemer knyttet både til behovet for læreplasser på videregående nivå og sysselsettingsmulighetene for nyutdannede kandidater, har vært avhjulpet av en generell høykonjunktur i økonomien. Uten denne høykonjunkturen ville nok beskrivelsene som her presenteres, vært ganske annerledes.

I denne rapporten har vi anlagt et bredt perspektiv både på utdanning og arbeidsmarked. Artiklene spenner over en rekke ulike faser, fra ungdommer begynner i videregående opplæring, til høyere grads kandidater kommer i arbeid. Tema som blir behandlet, er gjennomstrømning i videregående opplæring, livet som utenlandsstudent, studiefinansiering, arbeidsmarkedet for akademikere generelt og nyutdannede kandidater spesielt samt prognoser for fremtidig produksjon av akademikere.

Gjennom Reform 94 har all ungdom som går ut av grunnskolen, fått en lovfestet rett til videregående opplæring. Omfattende strukturelle endringer har vært foretatt med tanke på å forbedre gjennomstrømningen og ressursutnyttelsen i videregående opplæring. To av artiklene i denne rapporten belyser virkninger av reformen.

Liv Anne Støren viser i sin artikkel hvordan gjennomstrømningen har vært i videregående opplæring etter reforminnføringen. Hun følger kullet som startet i videregående opplæring høsten 1994, gjennom tre opplæringsår. Resultatene viser at gjennomstrømningen er blitt til dels kraftig forbedret, særlig gjelder dette for elever i yrkesfaglige studieretninger. Likevel finnes det grupper av elever som har problemer innenfor den nye strukturen. Det har vært vanskelig å skaffe nok læreplasser innenfor enkelte studieretninger, og det viser seg at elever uten rett til opplæring har svakere gjennomstrømning enn elever med rett.

Også i Berit Løddings artikkel er Reform 94 temaet. Her settes fokus på tospråklig ungdom med etnisk minoritetsbakgrunn i sammenligning med majoriteten av ungdom i et grunnskolekull. Lødding kartlegger rekrutteringen til videregående opplæring og progresjonen frem til starten av det tredje opplæringsåret. Det kommer frem at relativt flere blant de tospråklige ungdommene bruker mer enn tre år på å nå det tredje opplæringstrinnet. Derfor vil veien frem til kompetanseoppnåelse ofte være lengre for denne gruppen. Det viser seg også at ungdom med innvandrerbakgrunn har større problemer enn andre med å få læreplass innenfor guttedominerte fag.

Det er nå slik at over halvparten av ungdommene i hvert årskull vil ta høyere utdanning, og noen av disse vil studere i utlandet. Jannecke Wiers-Jenssens artikkel handler om hvordan norske studenter fant veien til utenlandske læresteder, og hvordan de opplever faglige, språklige og sosiale utfordringer. Intervjuer med studenter i Glasgow, København, Berlin og Lund brukes til å illustrere fordeler og ulemper ved å studere i utlandet. Hovedinntrykket er at studentene trives bra, de klarer seg godt faglig sammenlignet med de andre studentene og sitter igjen med verdifull kunnskap om et annet lands språk og kultur.

Sentralt i de fleste studenters liv står Statens lånekasse. Per Olaf Aamodt setter søkelys på hvordan studentene finansierer sin studietid, og hvordan de takler tilbakebetalingsfasen etter at utdanningen er avsluttet. Det viser seg at et flertall av studentene mener det er mulig å klare seg på Lånekassens ytelser under studiene, men mange velger likevel å ha noe inntekt ved siden av. Dersom omfanget av arbeid ved siden av studiene ikke blir for stort, ser dette ikke ut til å ha en negativ innvirkning på studieprogresjonen. Også i tilbakebetalingsfasen ser de fleste med høyere utdanning ut til å klare seg økonomisk, selv om gjelden til Lånekassen kan utsette andre investeringer.

Etter at utdanningen er ferdig, skal de nyutdannede akademikerne ut på arbeidsmarkedet. De tre siste artiklene i rapporten ser på ulike aspekter ved dette. Sverre Try setter fokus på utviklingen i arbeidsmarkedet over tid for høyere utdannede generelt. Resultatene viser at tidlig på 90-tallet steg ikke ledigheten blant akademikere like kraftig som blant personer uten høyere utdanning. På den annen side har ikke ledigheten falt like raskt blant akademikere som blant andre under den nåværende høykonjunkturen. Try fremhever også andre problemer på arbeidsmarkedet for nyutdannede kandidater, som ufrivillig deltid og irrelevant arbeid. Han ser i tillegg på sysselsettingssituasjonen i Norge i lys av situasjonen i andre OECD-land.

En nærmere presentasjon av situasjonen på arbeidsmarkedet for ulike grupper av nyutdannede kandidater finnes i artikkelen til Birgitta Szanday. Artikkelen presenterer resultater fra Kandidatundersøkelsen som viser fallende ledighet for nye akademikere fra midten av 90-tallet. Tallene viser likevel at enkelte grupper av kandidater fremdeles har problemer med ulike former for mistilpasning på arbeidsmarkedet. De siste års høykonjunktur har ført til at andelen nyutdannede kandidater sysselsatt i privat sektor har økt. Særlig har det vært en vekst i andelen som jobber innenfor finans og forretningsmessig tjenesteyting.

Rapportens siste artikkel handler om det fremtidige antall akademikere. Terje Næss gir anslag for hvor mange kandidater som vil bli uteksaminert i årene frem mot 2015. Han ser også på hvordan det totale antallet personer med bestemte typer utdanning vil utvikle seg. Dette settes i sammenheng med behovene for typer av høyt kvalifisert arbeidskraft, og det antydes hvordan arbeidsmarkedet vil utvikle seg for ulike grupper av akademikere.

Redaktørene har bistått under utarbeidelsen av artiklene med utgangspunkt i forfatterens egne kompetanseområder og interessefelt. Bidragsyterne har også lest og kommentert artikler for hverandre. I tillegg har Clara Åse Arnesen gitt råd underveis.

Som tidligere har det vært et mål å presentere forskningsresultater på en leservennlig måte. En del av problemstillingene er imidlertid kompliserte og stiller krav til leserne. For å lette tilgjengeligheten er det brukt mange figurer i rapporten. Harald Aadneviks illustrasjoner løfter frem viktige poeng også i årets rapport.

2 Reform 94: Hvor mange har fulgt et “rettlinjet løp” gjennom tre opplæringsår?

Av Liv Anne Støren

Det har vært stilt store forventninger til gjennomstrømningen, også kalt progresjonen, i videregående opplæring etter at Reform 94 ble innført, med ny struktur og rett til opplæring. Her skal vi se på hvordan ulike elevgrupper i videregående opplæring går gjennom opplæringsløpet. Hvor stor andel følger et rettlinjet løp gjennom tre år?

Et av hovedformålene med Reform 94 var å forbedre gjennomstrømningen i videregående opplæring, spesielt innenfor yrkesfagene. Tidligere hadde gjennomstrømningen på yrkesfagene vært svært dårlig, hovedsakelig fordi det var for få tilbud på nivåer over grunnkurs. Et eksempel på at progresjonen på yrkesfagene var dårlig, er at bare 30 prosent av 9.-klassinger fra grunnskolekullet i 1991 som begynte på grunnkurs høsten 1991, fulgte “normal progresjon” og var i gang med tredje opplæringsår høsten 1993 (Vibe mfl 1997:168).

I og med Reform 94 skulle alle yrkesfagelever gis mulighet til å nå fram til avsluttende yrkes- eller fagkompetanse, blant annet ved å sikre tilstrekkelig antall elevplasser innenfor en ny struktur og gjennom å rettighetsfeste opplæringen. Det var tidligere et stort misforhold mellom antall elevplasser i videregående kurs og antall elever på grunnkurs, der det var mange elever som allerede hadde tatt et grunnkurs, jf bl a NOU 1991:4. Grøgaard (1994) brukte begrepet “kapasitetstrappen” for å karakterisere misforholdet mellom elevplasser på de ulike nivåene i yrkesfagene. Reform 94 skulle blant annet fjerne denne “kapasitetstrappen”.¹

I dette kapitlet skal vi se på hvordan gjennomstrømningen har vært for det første reformkullet, og se på forskjeller i gjennomstrømning mellom

¹ En annen viktig endring var at tallet på yrkesfaglige grunnkurs ble meget sterkt beskåret, samt utsettelse av elevens valg når det gjelder faglig spesialisering. De mange endringene i strukturen med hensyn til kurs på de ulike nivåene er ikke tema her.

elever med rett til videregående opplæring og elever uten rett, mellom elever ved yrkesfaglige og allmennfaglige studieretninger og mellom gutter og jenter.

Det er *ulike årsaker* til forsinkelser eller avbrudd i opplæringen. Vi vil i den forbindelse særlig omtale elever uten rett til opplæring, og avslutningsvis gi en kort omtale av hvilke ulike årsaker vi generelt ser til forsinkelser og frafall. I en senere rapport fra NIFU, som vil komme ut ved årsskiftet 1998/99², vil årsaker til frafall bli nærmere analysert og beskrevet.

Før vi går inn på en nærmere presentasjon av gjennomstrømningen i videregående opplæring etter Reform 94, er det en del begreper som bør forklares nærmere.

Om Reform 94 og begreper vi bruker i dette kapitlet

Rettighetselev

Å være rettighetselev vil si at en er omfattet av en rett til tre års fulltids opplæring fram mot avsluttende studie-, yrkes- eller fagkompetanse, eventuelt mot delkompetanse. Retten gjaldt første gang elever som gikk ut av grunnskolen våren 1994, og siden alle senere grunnskolekull. Elevene må ta ut retten til tre års opplæring *innen fire år etter avsluttet grunnskole*, innen fem år for elever i fag under lov om fagopplæring som har to års læretid i bedrift. Noen elever som etter sakkyndig vurdering trenger særskilt tilrettelagt opplæring, har i tillegg mulighet til utvidet tid til opplæring.

Rettighetselevene kan ta et venteår, enten før eller i løpet av opplæringen, uten å miste muligheten til å få avsluttende kompetanse innenfor den tidsperioden da de har rett til opplæring. Utover denne tiden er det også store muligheter til å få videre opplæring, men elever som har "brukt opp" retten sin, må konkurrere med andre søkere til videregående opplæring uten rett til opplæring.

Den tidsbestemte avgrensningen av retten er viktig, blant annet fordi den er ett av flere virkemidler for å bedre gjennomstrømningen i videregående opplæring.

² Det er som en del av evalueringen av Reform 94 at NIFU har sett på gjennomstrømningen blant elever i videregående opplæring. Evalueringen av reformen utføres av sju ulike forskningsmiljøer (medregnet NIFU) på oppdrag fra og finansiert av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF).

Det ble innført et viktig strukturelt skille mellom to elevgrupper, nemlig en gruppe som har rett til opplæring, og en (eldre) gruppe som ikke har rett til opplæring

“Bruke av / bruke opp retten”

Ungdom som påbegynner et skoleår, men avbryter, bruker ett år av retten til tre års opplæring, med mindre de slutter før første oktober. Denne datoen er satt som veiledende norm av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, jf rundskriv F-4-95. I samme rundskriv heter det også at ungdom som tar imot tilbud formidlet gjennom oppfølgingstjenesten, anses å bruke av den lovfestede retten.

“Elever uten rett”

Elever uten rett er eldre elever som hadde gått ut av grunnskolen tidligere enn våren 1994. Elever uten rett som startet på grunnkurs høsten 1994, fulgte den samme nye strukturen i videregående opplæring som rettighetselevene.

For å gi mulighet til opplæring til elever uten rett til opplæring og for å gi mulighet til utvidet tid og omvalg, skal fylkeskommunene sikre et visst antall skoleplasser; jf “omfangsforskriften” (rundskriv F-50-97 fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet) som tilsier at tallet på elever i videregående opplæring skal utgjøre 375 prosent av et årskull, altså 75 prosent mer enn tre årskull.

“I rute”

Elever som er “i rute” i dette kapitlet, er elever som tre år etter at de startet i grunnkurs, var ved avslutningen av opplæringen på det tredje opplæringstrinnet. Disse elevene har altså fulgt et rettlinjet løp gjennom tre opplæringsår, og var enten avgangselever fra videregående kurs II i skole, eller var ved slutten av det første året som lærling.

“Forsinkelse” og det “å være utenfor opplæringssystemet”

Elever som er “forsinket” eller “utenfor” opplæringssystemet, er elever som ikke er i rute, etter definisjonen ovenfor, ved slutten av tredje opplæringsår. De som er forsinket har – det tredje opplæringsåret etter at de startet opplæringen – gått i videregående kurs I eller grunnkurs. De som er utenfor, er elever som samme skoleår ikke var registrert i det fylkeskommunale

opplæringssystemet³, men som hadde startet i grunnkurs (i fylkeskommunale skoler) tre år tidligere. I figurene 2 og 3 har vi brukt betegnelsen "utenfor" også om situasjonen på tidligere tidspunkt i opplæringsløpet, høsten 1995 og 1996. Det gjelder personer som de aktuelle tidspunktene ikke var registrert innenfor det fylkeskommunale opplæringssystemet.

Det er av mange grunner for enkelt å betegne gruppen som er utenfor, som frafall. Blant dem som ikke var registrert i opplæring et aktuelt skoleår, kommer en god del tilbake som elever senere. Betegnelsen forsinket er en betegnelse på å være innenfor opplæringssystemet, uten å ha fulgt et rettlinjert løp. Bruken av begrepene å være i rute, forsinket eller utenfor innebærer ikke at det er unormalt eller nødvendigvis problematisk å gjøre omvalg eller ta et ventear (jf omtalen av rettighetsbegrepet ovenfor), men er valgt for å kunne gi et mål på gjennomstrømningen, og dermed forskjeller mellom ulike elevgrupper i gjennomstrømning. Blant dem som ikke er i rute, har noen hatt et midlertidig avbrudd, gjort omvalg eller vært syke. Andre kan ha hatt et opphold ved utenlandske skoler, noen har gått over til private videregående skoler.

Yrkesfagelev – yrkes- eller fagkompetanse

Yrkesfagelever er elever som startet på grunnkurs i en av de 10 yrkesfaglige studieretningene som leder fram enten mot yrkeskompetanse etter tre år i skole, eller mot fagkompetanse etter avlagt fag/svenneprøve. Sistnevnte gjelder for elever som velger fag under lov om fagopplæring. Hovedmodellen for elever i fag under lov om fagopplæring er en fireårig opplæring, det vil si først to år i skole, så to år i lære i bedrift. Av de siste to årene er halvparten av tiden opplæring, og halvparten av tiden er verdiskapning, fram til en tar fag/svenneprøve. Ungdom som var i gang med et slikt løp, kunne ved slutten av tredje opplæringsår forventes å være på slutten av sitt første år i lære, hvis de var i rute. For rettighets elever som søker lære plass og ikke får det, skal fylkeskommunen tilby ett års opplæring i VKII skole fram mot fag/svenneprøve.

³ Våre data baserer seg på registre som omfatter fylkeskommunale videregående skoler, og dermed ikke elever i statlige eller private skoler. Elever i private skoler (med offentlig tilskudd) utgjør 5 prosent av alle elever under lov om videregående opplæring, elever i statlige skoler 0,3 prosent (kilde: SSB 1998). Dette gjelder elever på alle nivåer, også grunnkurs. Vi har ingen opplysninger om hvor mange elever som starter på grunnkurs i fylkeskommunale skoler og deretter går over til private skoler.

Allmennfagelev – studiekompetanse

For enkelhets skyld bruker vi ofte den forkortede betegnelsen “allmennfagelever” for elevgrupper som hadde startet på grunnkurs i tre ulike studieretninger som gir generell studiekompetanse. Elever som er i rute mot *studiekompetanse*, er elever som har fulgt et rettlinjert løp i disse studieretningene, og som tredje opplæringsår gikk på VKII i studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag, idrettsfag eller musikk, dans og drama. I tillegg kommer elever ved enkelte yrkesfaglige studieretninger som valgte kurs på VKII-nivå som gir generell studiekompetanse, nemlig tegning, form og farge og naturforvaltning, samt tidligere yrkesfagelever som tredje opplæringsår valgte allmennfaglig påbygging.

Datagrunnlag

De elevene vi ser på i dette kapitlet, er *49.399 elever med rett til opplæring og 15.296 elever uten rett* – som alle startet i grunnkurs etter ny ordning høsten 1994. Vi ser altså på de første reformelevene, og følger dem fram mot sommeren 1997. Dataene er hentet fra LINDA-inntak, fylkenes registreringer av søkning til og inntak i videregående opplæring og deres registre over *avgangselever våren 1997*. Fylkenes opplysninger om avgangseleven våren 1997 omfattet også for de fleste fylkenes del *lærlinger*. Dermed fikk vi mulighet til å få med opplysninger om også denne gruppen når det gjaldt spørsmålet om å være i rute. En del fylker inkluderte imidlertid ikke lærlinger. Her var vi regnet disse for å være i rute hvis vi hadde opplysninger om at de var registrert i lærlingforhold høsten 1996⁴. Lærlingene skulle ikke avslutte opplæringen våren 1997, men kunne forventes å gå opp til fag/svenneprøve først våren/sommeren 1998. Et unntak her er søkere som ikke fikk læreplass høsten 1996, men som i stedet fikk tilbud om avsluttende opplæring – VKII (tredje opplæringsår) – i skole. Mange av disse gikk opp til fag/svenneprøve våren 1997⁵. Denne elevgruppen inngår i andelen som er i rute.

⁴ Unntak her var lærlinger fra høsten 1996 som på nytt var søkere til videregående opplæring høsten 1997, og som dermed måtte antas å ha falt fra i løpet av skoleåret 1996-97.

⁵ Spørsmål knyttet til denne gruppen av elever, herunder at det er usikkert hvor mange som likevel etter hvert fikk læreplass, at strykprosenten var stor blant dem som meldte seg til fagprøve våren 1997 etter skoleundervisning osv, lar vi ligge her (se for øvrig Edvardsen mfl 1998:79).

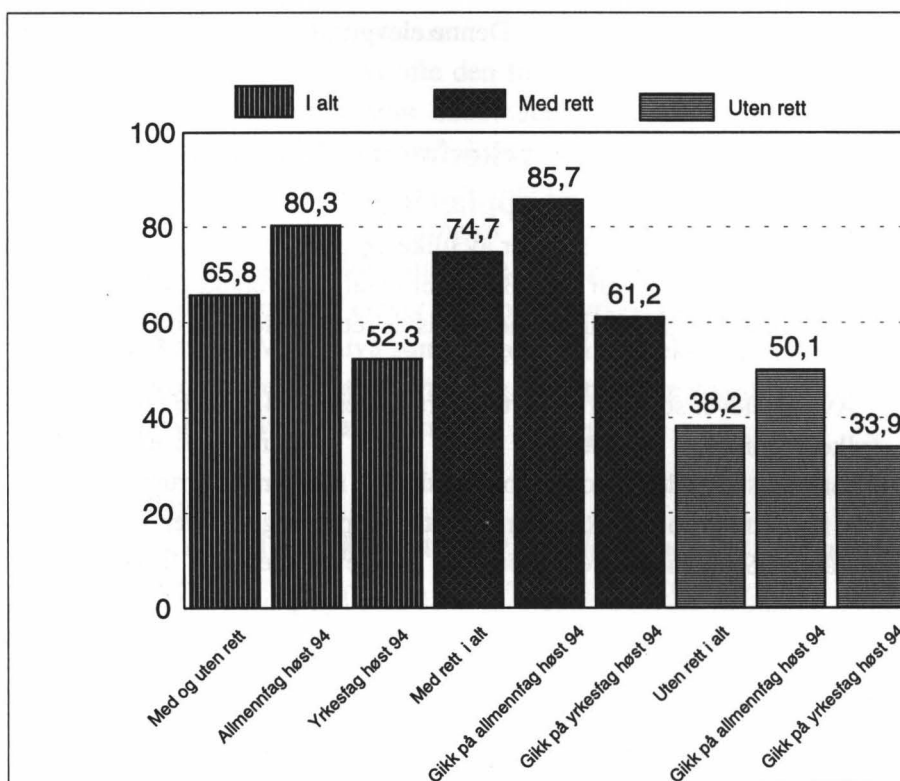
til fag/svenneprøve våren 1997⁵. Denne elevgruppen inngår i andelen som er i rute.

Andeler som var i rute: yrkesfag og allmennfag, elever med rett og uten rett til opplæring

I figurene 1 og 4 – 6 vises andeler av ulike grupper reformelever som var i rute våren 1997, og i figur 2 og 3 en mer detaljert oversikt over gjennomstrømningen i løpet av tre år, for henholdsvis rettighetselever og elever uten rett.

Av alle elever som startet i grunnkurs høsten 1994, var 66 prosent i rute i fylkeskommunal opplæring våren 1997. Figur 1 viser at dette gjennomsnittstallet dekker over store forskjeller mellom elevgrupper. Av alle elever fra dette grunnkurskullet med rett til opplæring var nær 75 prosent i rute våren 1997, mot bare 38 prosent av elever uten rett til opplæring. Andelen i rute av elever uten rett var altså bare halvparten så stor som blant rettighetselevene.

⁵ Spørsmål knyttet til denne gruppen av elever, herunder at det er usikkert hvor mange som likevel etter hvert fikk læreplass, at strykprosenten var stor blant dem som meldte seg til fagprøve våren 1997 etter skoleundervisning osv, lar vi ligge her (se for øvrig Edvardsen mfl 1998:79).

Figur 1 Prosentandel av elever som var i rute våren 1997. Elever med og uten rett til opplæring, samlet og separat, og elever som startet i grunnkurs i allmenne fag eller i yrkesfag høsten 1994.

Gjennomstrømningen er best blant allmennfagelevne. Figur 1 viser at av elever med rett til opplæring som begynte på grunnkurs høsten 1994 i studieretninger som fører fram mot studiekompetanse, var nær 86 prosent avgangselever og i rute våren 1997. Disse hadde gjennomført skoleløpet innenfor det som kan kalles ordinær tid. Ikke alle stod til eksamen, slik at andelen som gikk ut med studiekompetanse, var lavere⁶.

Av yrkesfagelever med rett til opplæring var det 61 prosent som var i rute våren 1997. Denne andelen er sammenliknbar med den foran nevnte andelen av 91-kullet; der bare 30 prosent fulgte normal progresjon. *Reformen medførte altså en fordobling av andelen som fulgte "normal"*

⁶ Se Edvardsen mfl (1998:115-117), der det blant annet fremgår at nær 83 prosent av allmennfagelever med rett til opplæring, som var avgangselever, bestod eksamen våren 1997; gitt NIFUs opplysninger fra fylkene.

progresjon blant yrkesfagelevne. Samtidig er progresjonen klart dårligere blant yrkesfagelevne⁷ enn blant allmennfagelevne.

En kan dermed stille spørsmål om forbedringen i gjennomstrømning – blant de elevgruppene der dette var en særlig uttrykt målsetting – har svart til forventningene. Dette er imidlertid et spørsmål der det neppe er mulig å gi noe klart svar; her kommer det an på øynene som ser, og hva en eventuelt mener var en forhåpning, og hva som var en realistisk forventning. Noe klart måltall på hvor stor forbedringen i gjennomstrømning i løpet av tre opplæringsår burde være, finnes – etter vårt kjennskap – ikke. Målsettingene dreide seg generelt om å bedre gjennomstrømningen og ressursutnyttelsen og å gi rettighetsfestede muligheter til å nå fram til avsluttende kompetanse.

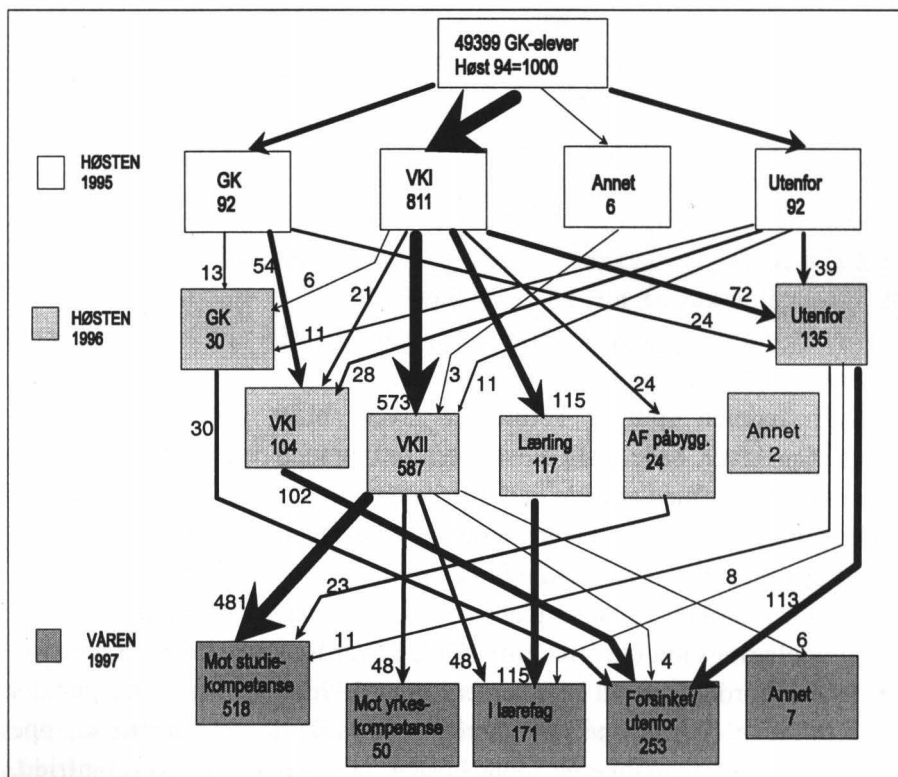
Figur 1 viser at også blant elever uten rett var gjennomstrømningen best blant allmennfagelevne, der vel 50 prosent var i rute våren 1997, mot nær 34 prosent av yrkesfagelevne. (Eldre) yrkesfagelever uten rett har dermed hatt om lag samme progresjon som det som ble målt for et niendeklasse-kull før reformen (jf 1991-kullet, omtalt foran).

Når andelen som er i rute, er lavere blant yrkesfagelever enn allmennfagelever, både blant elever uten rett og med rett til opplæring, har det sammenheng med at både ved overgangen til det andre og til det tredje opplæringsåret var det en lavere andel av yrkesfagelevne som hadde fulgt et rettlinjert løp. *Problemer med å få læreplass* har spilt en vesentlig rolle for mangelfull gjennomstrømning blant yrkesfagelevne ved overgangen til det tredje opplæringsåret (se Vibe mfl 1997, Edvardsen mfl 1998). Riktignok var det et rekordhøyt antall læreplasser høsten 1996, det vil si det tidspunktet da de første reformelevne søkte læreplass. Imidlertid var det bare knappe 60 prosent av læreplass søkerne denne høsten som fikk førsteønsket innfridd, mot 97 prosent av elever som søkte VKII i skole (Vibe mfl 1997:68).

⁷ Det er også forskjeller mellom de ulike yrkesfaglige retningene. Vi henviser i denne sammenheng til NIFU-rapport som kommer ut ved årsskiftet 1998/99.

Gjennomstrømning blant elever med og uten rett

Figur 2 og 3 viser hvordan gjennomstrømningen har foregått gjennom tre år blant elever med rett (figur 2) og elever uten rett til opplæring (figur 3), det vil si hva slags veier elevene har tatt gjennom opplæringsløpet.

Figur 2 Gjennomstrømning fram til våren 1997 blant elever med rett til opplæring, som startet i grunnkurs høsten 1994.

Piler som omfatter mindre enn tre promille, er ikke angitt med tall. Tykkelsen på pilene illustrerer omfanget av elever som går fra en "boks" på ett opplæringsstrinn til neste opplæringsstrinn.

Tallene i boksene i figuren refererer til promiller av det opprinnelige grunnkurskullet av rettighetselevs. Tallene ved pilene fra ett opplæringsstrinn til det neste viser hvor mange promille som beveget seg i en bestemt

retning fra ett år til neste. Et eksempel er kategorien “utenfor”⁸ høsten 1996 i figur 2, som utgjør 135 promille av det opprinnelige rettighetskullet, og som består av 39 promille som var utenfor også høsten 1995, 72 promille som hadde gått på VKI høsten 1995, og 24 promille som hadde gått på grunnkurs (og allerede var forsinket) høsten 1995.

Av figur 2 ser vi at 81 prosent av rettighetskullet var i rute høsten 1995, det vil si ved starten andre opplæringsår (VKI), og at ca 73 prosent var i rute ved starten av tredje opplæringsår høsten 1996 (her er lagt sammen: VKII 58,7 prosent, i lære 11,7 prosent pluss allmennfaglig påbygging 2,4 prosent). Det var altså ved overgangen fra første til andre opplæringsår at andelen som lot være å følge det rettlinjete løpet, var høyest.

Vi ser for øvrig at vi har målt en høyere andel som er i rute ved slutten enn ved begynnelsen av det tredje opplæringsåret. Ved slutten av dette året er nær tre firedeler av kullet i rute. Grunnen til at det er en noe høyere andel i rute ved slutten enn ved starten av opplæringsåret, er trolig en underregistrering (for sen oppdatering) høsten 1996; og at flere har fått tilbud, for eksempel om læreplass, etter hvert. Når det gjelder andelen som var “i lærefag” våren 1997 (17,1 prosent), gjelder det både elever som var registrert i lærlingforhold, og elever som gikk på VKII i skole i fag under lov om fagopplæring, når læreplass ikke kunne skaffes.

Figur 2 viser at av hele kullet av elever med rett til opplæring var ca 52 prosent i rute mot studiekompetanse og ca 22 prosent mot fag- eller yrkeskompetanse. Ca 25 prosent var utenfor opplæring eller forsinket våren 1997. Denne kategorien fordeler seg om lag jevnt på andelen som er forsinket (vel 13 prosent) og utenfor opplæring (vel 11 prosent).

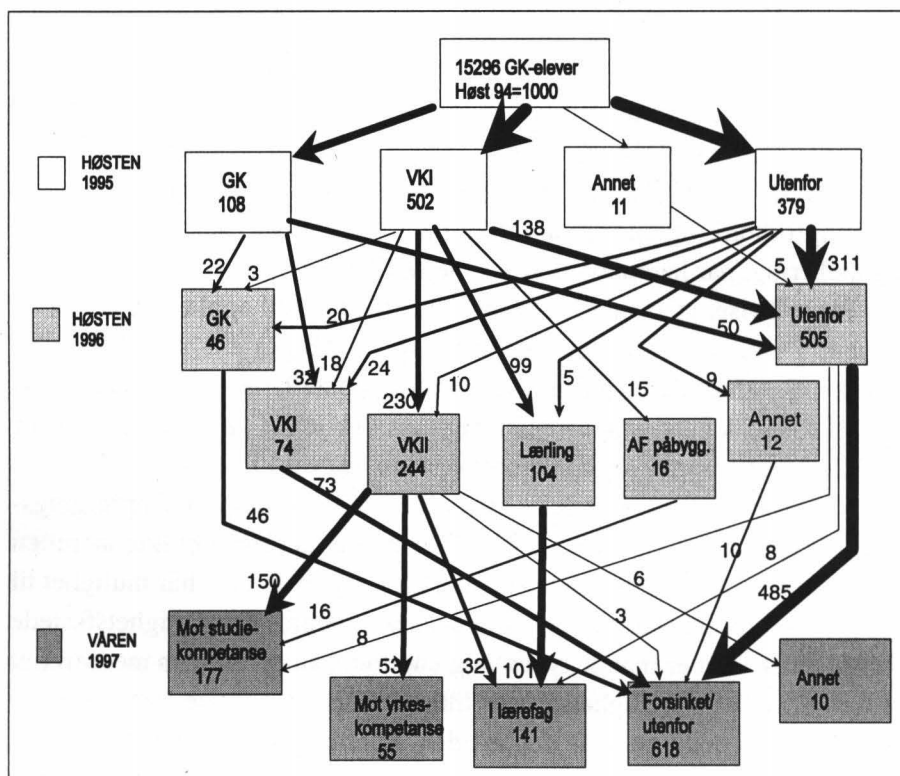
Vi har foran omtalt at det å avbryte og ta imot hjelp av Oppfølgings-tjenesten eller å avbryte etter 1. oktober, medfører at eleven bruker av retten sin. Dette kan medføre forsinkelser som gjør at eleven ikke har mulighet til å få gjennomført skoleløpet med kompetanse innenfor den rettighetsfestede tilmålte tiden. Det er mange typer valg ungdom kan gjøre, som medfører at de forbruker av den rettighetsfestede tilmålte tiden på en måte som gjør at de ikke kommer i mål i løpet av denne tiden. Et enkelt eksempel er hvis en tar et venteår, og avbryter neste skoleår, uansett om det skjer før eller etter 1. oktober. Det siste kan skje om eleven først har sagt nei til et tilbud som ikke var i tråd med førsteønsket. Dårlige karakterer kan for eksempel medvirke

⁸ Vi minner om at dette gjelder utenfor fylkeskommunal opplæring.

til at en heller ikke neste år får førsteønsket innfridd, og at en da eventuelt avbryter skolegangen.

Vi antar at rettighetselevenes avveininger når det gjelder forbruk av rettighetsfestet tilmålt tid, for svært mange elever innebærer et incitament til å ha en relativt god progresjon, og at de ikke vil risikere å bruke opp retten sin før de er i mål. Vi antar at dette er én av grunnene til at det er så stor forskjell i gjennomstrømning mellom rettighets elever og elever uten rett, som vi vil se av figur 3.

Figur 3 viser gjennomstrømningen blant elever *uten rett* til opplæring. Av elever uten rett var flesteparten yrkesfagelever, noe som har betydning for deres gjennomstrømning.

Figur 3 Gjennomstrømning fram til våren 1997 blant elever uten rett til opplæring, som startet i grunnkurs høsten 1994.

Også blant elever uten rett til opplæring var andelen som ikke fulgte et rettlinjert løp, størst ved overgangen til andre opplæringsår. På dette

tidspunktet, høsten 1995, var bare 50 prosent av elevene uten rett i rute. Våren 1997 var hele 62 prosent av elever uten rett til opplæring som startet i grunnkurs høsten 1994, utenfor eller forsinket. De fleste av disse var utenfor opplæring, og langt færre forsinket. Til gruppen som var forsinket/utenfor våren 1997 (618 promille) går det nemlig en pil på hele 485 promille fra gruppen som var utenfor høsten 1996, og piler med 73 og 46 promille fra hhv VKI og grunnkurs høsten 1996.

Bare 18 prosent av dette kullet av elever uten rett til opplæring var i rute mot studiekompetanse, og bare ca 20 prosent mot fag- eller yrkeskompetanse våren 1997, i alt 38 prosent i rute mot avsluttende kompetanse.

Årsaker til dårligere progresjon blant elever uten rett

En viktig grunn til dårligere progresjon blant elever uten rett enn blant elever med rett til opplæring, synes å være at mange elever uten rett ikke har søkt videre opplæring etter grunnkurs eller VKI. Der nest kommer at noen sa nei til tilbud, og at en del ikke fikk tilbud. Et eksempel er situasjonen høsten 1995: Av elever fra det kullet vi ser på her, hadde 17 prosent av elevene uten rett latt være å søke, mot ca 3 prosent av rettighetselevne. Andelen som sa nei til tilbud av søkerne høsten 1995 fra 1994-kullet, var nær 13 prosent blant elever uten rett og 6 prosent av rettighetselevne. Blant ikke-retts-havere fra 1994-kullet som søkte skoleplass høsten 1995, ble 13 prosent avvist. Neste skoleår var det en stor økning i andelen av elever uten rett fra grunnkurskullet 1994 som ikke søkte videre opplæring: Høsten 1996 hadde *35 prosent av elevene uten rett latt være å søke, mot 5 prosent av rettighets-elevne.*

Årsakene til mangelfull søkning eller at en sier nei til tilbud, kan være flere. Siden elever uten rett er eldre enn rettighetselevne, kan en gå ut fra at de på noen områder skiller seg fra gjennomsnittet av rettighetselevne. Flere av dem kan ha vært noe mindre motivert for utdanning, siden de allerede i utgangspunktet var forsinket i opplæringen. En kan også gå ut fra at flere av dem har forsørgeransvar, og at mange ønsker arbeid. Arbeidsmarkedssituasjonen var, sammenliknet med tidligere på 90-tallet, også sterkt forbedret i 1995 og 1996, da det var aktuelt for disse å søke seg videre til henholdsvis andre og tredje opplæringsår i videregående opplæring. De kan dermed ha hatt andre muligheter. Noen kan også tidligere ha gjennomført allmennfaglig opplæring, og for eksempel tatt et grunnkurs i yrkesfag etterpå. Andre kan ha latt være å søke fordi de ikke var rettighets-elever og regnet mulighetene som små; det vil si at en del kan ha resignert

i forhold til det å søke videregående opplæring. Våre resultater kan tyde på dette; og det gjelder særlig dem som har fått nei på sin søknad en gang. Av elever uten rett til opplæring fra 94-kullet, som ikke fikk tilbud høsten 1995, lot hele 61 prosent være å søke høsten 1996. Denne gruppen utgjør riktignok ikke mer enn ca 7 prosent av hele den delen av 94-kullet som var uten rett til opplæring. Men for dem det gjelder, synes det å være nokså demotiverende å få nei på tilbud om fortsatt opplæring.

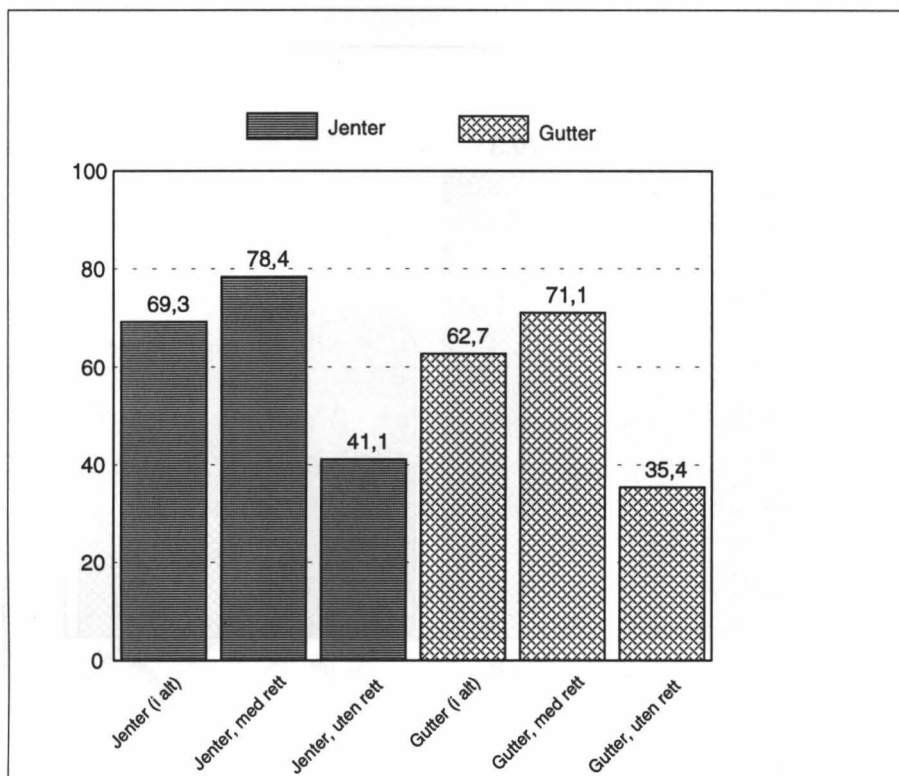
Andre grunner til å la være å søke kan være at en har hatt helt klare yrkesplaner som ikke ble oppfylt i konkurranse med rettighetselevene, og på bakgrunn av dette har vært lite motivert til å ta imot andre tilbud.

En frykt for å bruke opp retten sin eller ikke å få benyttet seg av retten til opplæring innenfor tilmålt tid, kan antas å ha vært av betydning for rettighetselevene, men ikke for elever uten rett. For sistnevnte gruppe kan det å utsette opplæringen, om en har andre muligheter, være en mer aktuell tanke enn for rettighetselevene. Siden over halvparten av elevene uten rett fra 94-kullet var minst to år eldre enn rettighetselevene, og over en firedel minst fire år eldre, kan vi heller ikke se bort fra at noen av dem ikke trives så godt sammen med de yngre elevene, eller at de ville foretrukket å gå sammen med eldre elever. Noen av dem kan av den grunn ha søkt seg over i annen opplæring enn fylkeskommunale videregående skoler.

Forskjellen i gjennomstrømning mellom elever med rett og uten rett til opplæring har også sin bakgrunn i andre forhold enn det å la være å søke. Som nevnt over er ikke elever uten rett til opplæring *sikret* plass på videregående kurs I og videregående kurs II på samme måte som rettighetselevene. Noen av dem står dermed uten tilbud, og blir fratatt muligheten til å komme videre. Rettighetselevene er i slike tilfeller kommet foran i køen. Denne konkurransen synes å ha slått særlig negativt ut for elever uten rett på yrkesfagene, som har aller dårligst gjennomstrømning. I og med at det er særlig mange yrkesfagelever blant elever uten rett, medvirker også dette til en totalt sett dårlig gjennomstrømning blant elever uten rett.

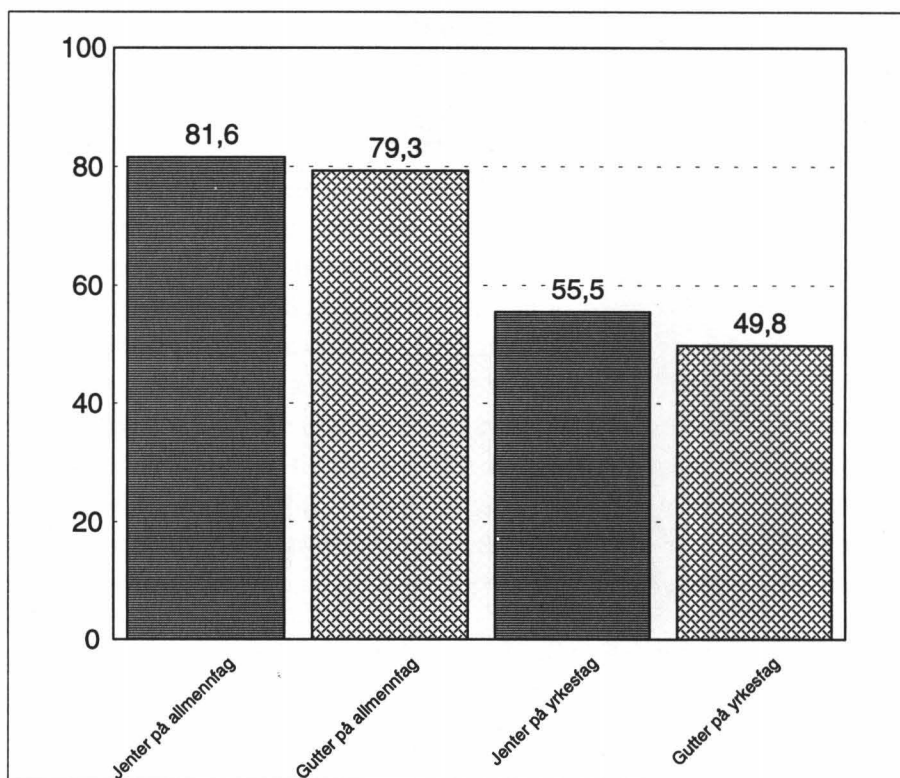
Andelen av jenter og gutter som er i rute

Jentene har hatt noe bedre progresjon enn guttene. Figur 4 viser andelen som var i rute av gutter og jenter, henholdsvis med og uten rett til opplæring, når begge to hovedtyper av studieretninger ses under ett.

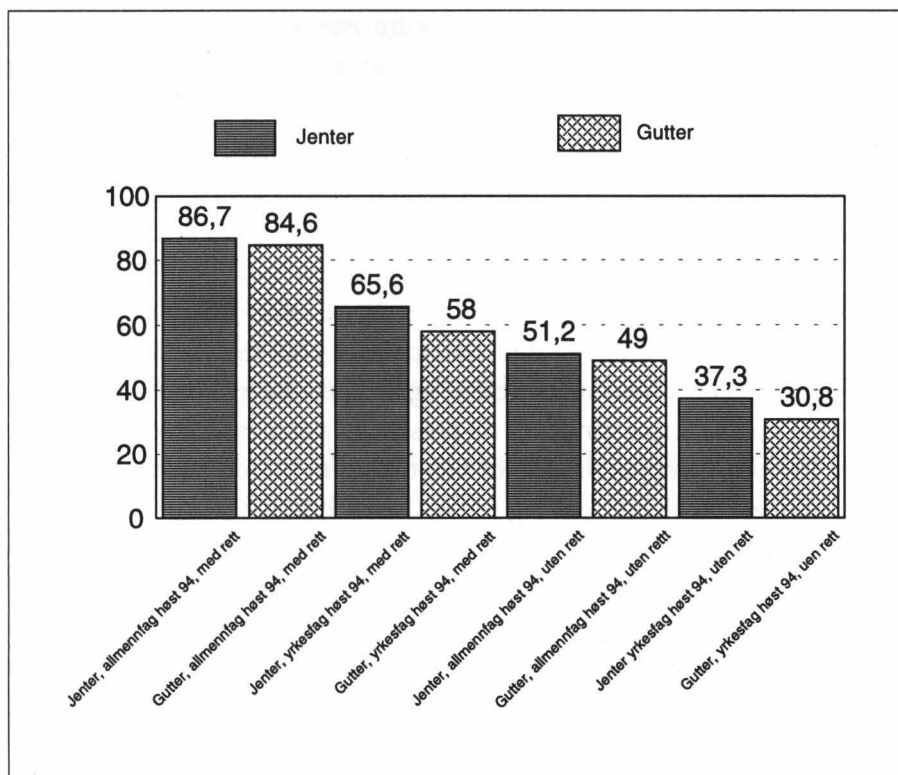
Figur 4 Prosentandelen av gutter og jenter som startet i grunnkurs 1994, som var i rute i opplæringsløpet våren 1997. Elever med og uten rett samlet og separat.

Det var 69 prosent av jentene som var i rute, mot nær 63 prosent av guttene, når elever med rett og uten rett til opplæring ses samlet. Av jenter med rett til opplæring var det vel 78 prosent som var i rute, mot 71 prosent av gutter med rett til opplæring. Det var om lag samme forskjell mellom gutter og jenter blant elever uten rett (41 mot 35 prosent) som blant rettighets elever. Forskjellen mellom gutter og jenter er til dels noe mindre når vi ser på yrkesfag separat og allmennfag separat, jf figur 5.

Figur 5 Prosentandelen av gutter og jenter, med og uten rett samlet, som som var i rute i opplæringsløpet våren 1997. Elever som startet i allmennfaglige eller yrkesfaglige grunnkurs høsten 1994.

Av jenter som høsten 1994 hadde startet på allmennfag (med og uten rett slått sammen) var andelen som var i rute, nær 82 prosent, mot vel 79 prosent av tilsvarende gruppe blant guttene. Den totalt sett bedre progresjonen blant jentene enn guttene kommer altså til dels av at jentene i større grad valgte allmennfaglige studieretninger, der gjennomstrømningen totalt sett er best. Men jentene hadde også noe bedre progresjon enn guttene på begge typer studieretninger. Når vi inndeler elevene etter både kjønn, rettighetsstatus og type studieretning, slik det vises i figur 6, ser vi hvor store forskjeller det er mellom ytterpunktene:

Figur 6 Prosentandel som var i rute i opplæringsløpet våren 1997. Jenter og gutter med og uten rett til opplæring separat, som startet i allmennfaglige eller yrkesfaglige grunnkurs høsten 1994.

Best gjennomstrømning hadde jenter med rett til opplæring som hadde startet i allmennfaglig grunnkurs, med nær 87 prosent som var i rute våren 1997. Lavest andel som var i rute hadde gutter uten rett til opplæring som hadde startet på yrkesfag høsten 1994, med 31 prosent i rute våren 1997.

Jenter som hadde startet i yrkesfaglige studieretninger, hadde en bedre progresjon enn gutter som valgte yrkesfag. Den bedre progresjonen kommer av at flere jenter enn gutter begynte på *allmennfaglig påbygging* høsten 1996 etter to år i yrkesfag. Blant rettighetselevne var like mange gutter som jenter i rute som yrkesfagelev, men i tillegg kom altså en større andel jenter som gikk over til allmennfaglig påbygging (jf Edvardsen mfl 1998:108-109).

En kan spørre om jentene er vinnerne i Reform 94. Resultatene så langt – om progresjon, kompetanseoppnåelse og karakterer (se Edvardsen mfl 1998) – *kan* tyde på dette, før vi har sett de endelige resultatene for lærlingene. Det er for øvrig i vår del av verden – i vår tid – et velkjent

fenomen at jentene klarer seg noe bedre enn guttene i skolesystemet. Kanskje ville jentene klart seg bedre enn guttene uavhengig av Reform 94?

Hvor mange vil oppnå kompetanse på sikt?

En høyere andel enn de som var i rute og bestod eksamen våren 1997, vil utdannes og oppnå kompetanse etter hvert. Dette skyldes at en del av dem som var forsinket, etter hvert vil oppnå kompetanse. NIFU har (jf Edvardsen mfl 1998:119-121) anslått andelene av det første reformkullet av rettighets-elever som på sikt vil oppnå studiekompetanse eller fag/yrkeskompetanse. Bakgrunnen er dels data om karakterer og kompetanseoppnåelse våren 1997; etter våre opplysninger var det ca 83 prosent av avgangselevene (elever i fag under lov om fagopplæring holdt utenom) som bestod våren 1997; dels opplysninger om videre søkning for skoleåret 1997-98. Anslagene tilsier:

Vel halvparten av hele reformkullet av rettighets elever vil etter hvert kunne oppnå *studiekompetanse*, når en regner med elever ved allmennfaglig påbygging, elever som var forsinket og søkte på nytt høsten 1997, og at elever som har strøket, går opp igjen som privatister.

Ca 29 prosent av kullet kan oppnå *fag- eller yrkeskompetanse* på sikt. Det ligger mange usikkerhetsmomenter i dette anslaget, som er knyttet både til usikkerhet om hvor mange som til nå har oppnådd kompetanse, og til usikkerhet om hvor mange som vil fullføre på sikt.

Det vil trolig være ca 20 prosent av kullet som ikke oppnår studie-, yrkes- eller fagkompetanse. Våre anslag er at ca 7 prosent av disse har oppnådd eller vil oppnå en eller annen form for delkompetanse, mens ca 13 prosent trolig vil være varig utenfor det videregående opplæringssystemet. Sistnevnte gruppe har enten ikke oppnådd noen form for kompetanse, eller kan i ukjent omfang ha oppnådd en eller annen form for delkompetanse. Så langt kan ikke fylkenes registreringer gi et svar på dette.

Årsaker til sen eller mangelfull gjennomstrømning

Hvorfor noen elever avbryter utdanningen og andre ikke, er et klassisk spørsmål i utdanningsforskningen (jf for eksempel Gambetta 1987). Utdanningskarrierer tar imidlertid flere år, og et problem kan være at det er vanskelig å si hvem – og eventuelt hvor mange – som faktisk har endelig avbrutt utdanningen. Systematiske forskjeller i gjennomstrømningen mellom ulike elevgrupper tyder samtidig på at forskjellene ikke er tilfeldige. Et helt spesielt forhold ved våre data er også at vi har gått inn på et tidspunkt da det ble innført et viktig strukturelt skille mellom to elevgrupper, nemlig en

gruppe som har rett til opplæring, og en (eldre) gruppe som ikke har rett til opplæring. Selv om det betyr at en viktig del av forklaringen på forskjeller i gjennomstrømning er knyttet til dette forholdet, er det mange årsaker til frafall eller forsinkelser. For den enkelte unge er årsaken heller ikke én, men gjerne sammensatt av flere faktorer.

For noen er årsaken til avbrudd bevisste valg om å gjøre noe annet en periode. Disse ungdommene kan samtidig ha klare planer om fortsatt videregående opplæring. For andre er årsaken knyttet til personlig mestring eller motivasjon. I tillegg til slike *individuelle* årsaker, kan årsakene ligge i forhold knyttet til omgivelsene, egenskaper knyttet til *konteksten* eleven inngår i.

Av individuelle forklaringer kan vi nevne: Avbrudd er for noen elever knyttet til at de fikk tilbud om noe annet enn det som var deres førsteønske. Valg av nytt kurs (omvalg) medfører forsinkelse. Noen elever har problemer med de faglige kravene – og får dårlige karakterer og/eller stryker i ett eller flere fag. Dette kan påvirke den individuelle motivasjonen, men også gi problemer i forhold til å bli flyttet opp på neste trinn i opplæringen. Også bakgrunnsfaktorer knyttet til støtte hjemmefra, tidligere erfaringer med skolen, selvbilde o.l., kan bety en del.

Av kontekstuelle forklaringer vil vi nevne forhold som gjelder læringsmiljø, skolemiljø, kvalitet på – eventuelt form på – undervisning; forhold som kan inngå i et samspill med elevenes individuelle egenskaper. NIFU har ikke data om kvalitet på undervisningen o.l., men i utgangspunktet er det liten grunn til å tro at slike forhold varierer systematisk på en slik måte at det har hatt stor betydning for de forskjeller i gjennomstrømning som vi har sett. Andre typer forklaringer som gjelder elevens omgivelser – eller den konteksten eleven inngår i – kan være knyttet til fagene/studieretningene eleven har valgt⁹. For frafallet ved overgangen til tredje opplæringsår er *problemer med å få lære plass* en svært viktig årsak til avbrudd i opplæringen.

En del elever søker ikke oppflytting til neste skoleår – noe som kan ha mange årsaker, som dem vi har pekt på over. Noen av disse elevene blir varig utenfor videregående opplæring, noen tar et ventear for å komme tilbake som søkere senere. Mangel på søkning gjelder imidlertid i særlig grad elever uten rett til opplæring. Også på andre måter er det *spesielle årsaker*

⁹ Faktorer som nevnes her, vil bli nærmere omtalt i NIFUs sluttrapport fra evalueringen av Reform 94, som kommer ut ved årsskiftet 1998/99.

til sen eller mangelfull gjennomstrømning blant elever uten rett til opplæring. De har i mindre grad enn rettighetselevene et incitament til å gjennomføre utdanningen innenfor en tilmålt tid med rett til opplæring; i større grad enn (de yngre) rettighetselevene må de antas å ha alternative muligheter i arbeidsmarkedet. Det var også mange søkere fra denne elevgruppen som – i motsetning til rettighetselevene – stod uten noe skoletilbud etter grunnkurset.

Referanser

Edvardsen, R., S. Skjersli, L. Støren, B. Szanday, & P. O. Aamodt (1998): *På oppløpssida. Evaluering av Reform 94: Underveisrapport 1997*. Oslo: NIFU. (Rapport 3/98.)

Gambetta, Diego (1987): *Where the pushed or did they jump? Individual decision mechanisms in education*. London: Cambridge University Press.

Grøgaard, Jens B. (1994): Ett skritt tilbake for å gå to skritt fram? På kryss og tvers i den videregående skolen, *Samfunnsspeilet* 2/94: 28-39.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1995): *Tillegg til rundskriv F-70-94-Kommentar til lov om videregående opplæring § 8*. Rundskriv F-4-95.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1997): *Regler for beregning av omfanget av videregående opplæring i fylkeskommunene*. Rundskriv F-50-97.

NOU 1991:4: *Veien videre til studie- og yrkeskompetanse for alle*. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Aktuell utdanningsstatistikk*. Lærlinger og elever under lov om videregående opplæring 1. oktober 1997 (AU 1/98.)

Vibe, Nils, Rolf Edvardsen & Nina Sandberg (1997): *Etter halvgått løp. Rekruttering og gjennomstrømning i videregående opplæring etter Reform 94*. Evaluering av Reform 94: Underveisrapport høsten 1996. Oslo: NIFU. (Rapport 1/97.)

3 Tospråklig ungdom i videregående opplæring, rekruttering og gjennomstrømning ¹

Av Berit Lødding

Det overordnede spørsmålet i denne artikkelen er hvorvidt tospråklig ungdom med etnisk minoritetsbakgrunn gjør bruk av den individuelle retten til kompetansegivende videregående opplæring som er etablert gjennom Reform 94. Bildet som tegnes er sammensatt, med mange likhetstrekk, men også noen forskjeller i utdanningsatferden mellom minoritets- og majoritetsungdom.

Omfanget av litteratur om utdanningssituasjonen på videregående nivå for ungdom med innvanderbakgrunn i Norge er relativt begrenset, og spørsmålene en kan stille er mange. I hvilken grad begynner ungdom med etnisk minoritetsbakgrunn i videregående opplæring, og hvordanarter progresjonen seg sammenlignet med den vi finner blant ungdom som ikke har innvanderbakgrunn? Er det slik at de i stor grad blir gående på grunnkurstrinnet av videregående opplæring over flere år? Er det mange av dem som får språklig tilrettelagt opplæring i egne klasser? Er tospråklige overrepresentert på yrkesfaglige studieretninger? Er det slik at jenter med minoritetsbakgrunn holdes tilbake fra mulighetene for formell kvalifisering gjennom videregående opplæring?

For å besvare slike spørsmål må vi ikke bare forholde oss til karakteristika ved minoritetsungdommene, for eksempel at deres språkbakgrunn er en annen enn for majoriteten av ungdom. Videregående opplæring og den omfattende Reform 94 setter også premisser som er relevante for å forstå det bildet som tegner seg av gjennomstrømningen. Ett viktig formål med Reform 94 var å bedre gjennomstrømningen i videregående opplæring. Innføringen av den individuelle retten, men også omfattende strukturelle og innholds-

¹ Artikkelen er basert på arbeid utført ved NIFU i forbindelse med evalueringen av Reform 94 innenfor et prosjekt kalt *Reform 94 og etniske minoriteter*. Prosjektet er finansiert av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet i samarbeid med det som nå heter Kommunal- og regionaldepartementet.

messige endringer kan betraktes som virkemidler for å oppnå en mer effektiv bruk av utdanningssystemet. Dertil kommer den ambisiøse satsingen på å fremskaffe tilstrekkelig mange opplæringsplasser for lærlinger. Ettersom veien frem til fagkompetanse ifølge normalplanen for fag under lov om fagopplæring går gjennom opplæring i bedrift, må også denne overgangen belyses når vi studerer gjennomstrømningen.

Vi vil her konsentrere oss om de ungdommene som gikk ut av grunnskolen i 1995 og følge disse tre opplæringsår frem i tid, til og med høsten 1997. Dette var det andre kullet av ungdommer som var tilkjent individuell rett til tre års kompetansegivende videregående opplæring – en rett som normalt skal tas ut i løpet av fire år etter avsluttet grunnskole.²

Når vi her setter fokus på ett årskull fra grunnskolen, må det understrekes at bildet som tegnes ikke nødvendigvis vil være dekkende for fremtidige årskull av ungdom med innvandrerbakgrunn. Det er heller ikke mulig å forklare alle endringer i minoritetsungdoms utdanningsatferd i forhold til tiden før 1994 som resultat av reforminnføringen, ettersom sammensetningen av den gruppen vi studerer også har forandret seg de siste årene, med en stadig større andel av ungdommene som har hele sin oppvekst og skolegang fra Norge.

Begrepsvalg og datagrunnlag

Tospråklige søkere og elever er et begrep vi har valgt som erstatning for betegnelsen *fremmedspråklige*, som er et mer etablert begrep i videregående opplæring.³ Avgrensningen er likevel den samme, og etter Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementets definisjon er dette søkere og elever med et annet morsmål enn norsk, svensk, dansk eller samisk. I praksis brukes imidlertid betegnelsen *fremmedspråklige* oftest om personer som har opprinnelse fra Asia, Afrika eller Latin- Amerika, og sjeldnere om dem som har opprinnelse fra Europa eller USA.

Dette er også gjenspeilet i NIFUs datamateriale, hentet fra det såkalte LINDA-inntak, som er fylkeskommunenes administrative system for behandling av søknader og tildeling av plasser i videregående opplæring.

² For en mer detaljert fremstilling av rettighetsbegrepet, se Størens bidrag i denne artikkelsamlingen, side 12-14.

³ Vi har rettet oss etter Moen-utvalgets anbefaling om å bruke betegnelsen *tospråklig minoritetselev* (NOU 1995:12, side 48), selv om det også kan reises innvendinger mot dette begrepsvalget (Lødding 1997a: 9-11).

Registreringen av den enkelte søkers morsmål har vært god ved en del av inntakskontorene, inkludert Oslo. Ved andre inntakskontor har man i liten grad gjort bruk av denne registreringsmuligheten, hvilket betyr at vi kan gjenfinne søkere med etnisk minoritetsbakgrunn bare i de tilfellene hvor det er søkt om opptak på såkalt fremmedspråklig grunnlag, og som elever i språklig tilrettelagte kurs. Det er derfor viktig å merke seg at de ungdommene som har hatt behov for språklig tilrettelegging, er bedre dekket i materialet enn de ungdommene med etnisk minoritetsbakgrunn som er tatt inn gjennom ordinær søknadsbehandling. Dermed er det grunn til å anta at de tospråklige elevene som klarer seg best i det norske utdanningssystemet, er underrepresentert i vårt materiale. Slike ungdommer vil kunne inngå blant de 50 797 elevene som vi her kaller majoritetsungdommer.

I LINDA-inntak kan vi identifisere 1 456 tospråklige ungdommer som gikk ut av grunnskolen i 1995. Ifølge grunnskolens informasjonssystem (GSI) fantes det i det samme kullet 2298 ungdommer med et annet morsmål enn norsk, svensk, dansk eller samisk. Det er i første rekke vestlige språk som er underregistrert i vårt materiale: Slike opplysninger i LINDA-inntak tilsvarende bare en fjerdedel av det elevtallet som fremgår av GSI, mens våre opplysninger om språk fra ulike deler av Asia utgjør tre fjerdedeler av GSIs tall. For språk som kan relateres til Afrika, utgjør elevtallet i vårt materiale faktisk mer enn dobbelt så mange som i GSI.

Resultater fra andre undersøkelser

I NIFUs datamateriale finnes ikke opplysninger om botid i Norge. Ungdommenes sosioøkonomiske bakgrunn eller foreldrenes utdanningsnivå har vi heller ikke tilgang til i LINDA-inntak. Slike meget viktige bakgrunnsfaktorer vil ikke kunne utforskes her, men vi vil kort nevne noen undersøkelser hvor betydningen av slike faktorer har vært dokumentert.

Statistisk sentralbyrå, som har kunnet koble utdanningsopplysninger med befolkningsregisteret, har funnet at andregenerasjonsinnvandrerne fra grunnskolekullet i 1989 i noe større grad hadde avsluttet en treårig videregående utdanning i løpet av fire år, sammenlignet med elever uten innvandrerbakgrunn. Samtidig var gjennomstrømningen blant første-generasjonsinnvandrerne mye dårligere, uansett geografisk opprinnelse (Jørgensen 1997:107). Alder ved ankomst til landet, som kan ha innvirkning på språkbeherskelse og skoleprestasjoner, har også vist seg å ha betydning for hvor effektivt ungdommer utnytter utdanningssystemet (Vassenden 1993:166-7).

Similä konstaterer også at innvandringsalder har betydning. I en undersøkelse av rekrutteringen til teoretiske linjer i den svenske videregående skolen, finner han imidlertid at sosioøkonomisk bakgrunn sammen med foreldrenes utdanningsnivå er de faktorene som i størst grad virker inn på rekrutteringen, også blant ungdom med innvandrerbakgrunn. For barn med to utenlandsfødte foreldre finner han at rekrutteringen er sterkere enn den er blant ungdom med to svenskfødte foreldre innenfor hvert sosioøkonomiske nivå. At rekrutteringen likevel samlet sett er svakere blant ungdom med innvandrerbakgrunn, skyldes at andelen arbeidere er mye større blant innvandrerne enn blant svenskene (Similä 1994:248).

Fremstillingen av gjennomstrømningen

Hensikten med de nokså detaljerte flyttdiagrammene i figur 1 og 2 er å illustrere rekrutteringen og progresjonen samt avbrudd over tid for henholdsvis tospråklig ungdom og majoriteten av ungdom i 95-kullet.⁴ Søkning og tilbud er holdt utenfor i fremstillingene. En bør merke seg at det kun er den fylkeskommunale videregående opplæringen vi forholder oss til, og at vi ikke har oversikt over dem som var elever i private eller statlige skoler i Norge, og heller ikke dem som var under utdanning andre steder i verden.

Kategoriseringen av kurs i disse figurene fortjener en viss forklaring. Ved reforminnføringen høsten 1994 ble strukturen i videregående opplæring endret ved en drastisk reduksjon av antall grunnkurs kombinert med økende faglig spesialisering på senere trinn. Samtidig ble det lagt til rette for at elever fra yrkesfag som ønsker studiekompetanse, kunne gå over i et allmennfaglig påbygningsår, det være seg etter videregående kurs I (VKI), videregående kurs II (VKII) eller etter læretid i bedrift. Det finnes en rekke eksempler på at ulike former for kompetanse kan oppnås med utgangspunkt i ett og samme grunnkurs, og dermed kan man hevde at skillet mellom yrkesfaglige og allmennfaglige grunnkurs er tonet ned.

Gjennom fremstillingen i figurene har vi likevel foretatt en forenkling og kategorisert grunnkurs allmenne og økonomiske/administrative fag sammen med grunnkurs musikk, dans og drama og grunnkurs idrettsfag som det første skritt på veien mot studiekompetanse, her kalt allmennfaglige grunnkurs. De ti øvrige grunnkursene er kategorisert som yrkesfaglige.

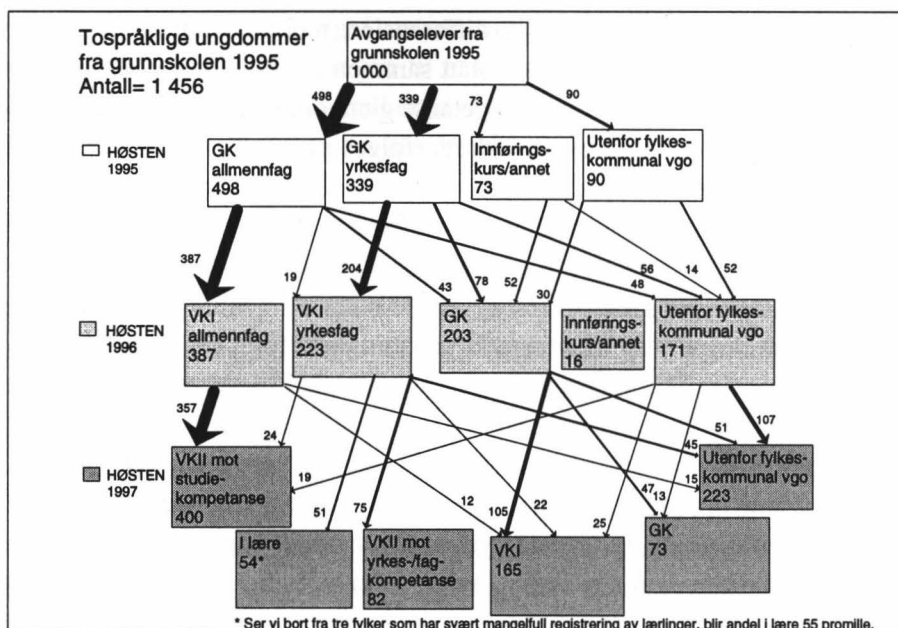
⁴ En generell leserveiledning til flyttdiagrammer av denne typen finnes i Størens artikkel, side 20-21.

På VKI-trinnet har vi også differensiert mellom allmennfaglige og yrkesfaglige kurs. Dermed har vi slått sammen en rekke yrkesfaglige kurs som kan føre videre mot yrkeskompetanse gjennom et tredje år i skole samt kurs som ifølge normalplanen skal etterfølges av opplæring i bedrift for å oppnå fagkompetanse.

VKII-kurs mot studiekompetanse omfatter siste trinn i de allmennfaglige studieretningene (bortsett fra butikkfaget, kontorfaget og resepsjonsfaget som må kategoriseres som yrkesfag) og dessuten allmennfaglig påbygning, naturforvaltning og tegning/form/farge, som også fører mot studiekompetanse. Kategorien "VKII mot yrkes-/fagkompetanse" omfatter både kurs som etter planen skal foregå i skole og VKII som alternativ til lære plass.⁵

Sammenlignet med tidligere kjennetegnes den nye strukturen i videregående opplæring av større fleksibilitet med muligheter for å utsette valg av spesialisering og dermed også hvorvidt opplæringen skal skje i skole eller bedrift. Etter denne gjennomgangen av enkelte sider ved strukturen og hvordan vi har valgt å klassifisere de ulike kurstypene, skal vi se på hvordan ungdom faktisk beveget seg inn i, ut av og gjennom videregående opplæring fra de gikk ut av grunnskolen våren 1995, til og med starten av det tredje opplæringsåret.

⁵ Den individuelle retten til tre års kompetansegivende videregående opplæring er i prinsippet ivaretatt ettersom fylkeskommunen er forpliktet til å opprette alternativt VKII for dem som ikke har fått lære plass.

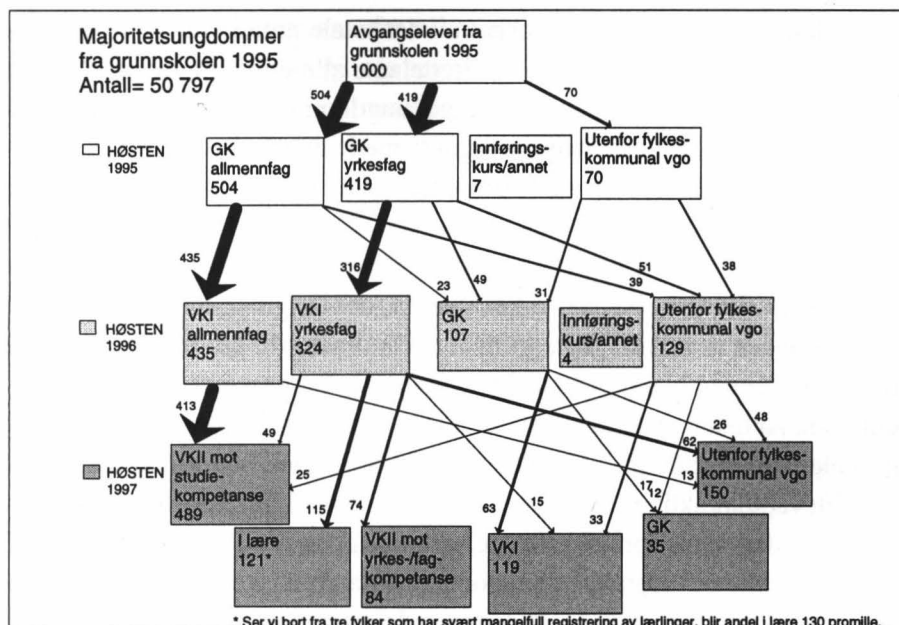

Figur 1 Gjennomstrømning i videregående opplæring frem til høsten 1997 blant tospråklige ungdommer som gikk ut av grunnskolen våren 1995, fremstilt i promille. Bevegelser av grupper som utgjør 10 promille eller mindre av totalt antall ungdommer, er ikke tegnet inn i figuren.

Rekrutteringen til videregående opplæring

Etter at skoleåret var kommet i gang høsten 1995, var det 90 av 1000 tospråklige ungdommer som ikke var registrert som elever i den fylkeskommunale videregående opplæringen, noe som gjaldt 70 av 1000 blant majoritetsungdommene i det samme grunnskolekullet. Å avstå fra videregående opplæring, eller i alle fall utsette denne, forekom altså litt hyppigere blant de tospråklige, men en forskjell på to prosentpoeng kan ikke kalles betydelig. Denne forskjellen var større i tidligere grunnskolekull, med en noe svakere rekruttering til videregående opplæring blant ungdom med innvandrerbakgrunn.⁶ Det kan ellers nevnes at det bare er knapt fire prosent av de tospråklige i dette 95-kullet som ikke er registrert som elever på

⁶ I 1989 var det 17 prosent av avgangselevne fra grunnskolen med innvandrerbakgrunn som ikke straks begynte i videregående opplæring, og i 1991 var denne andelen på 14 prosent (Lødding 1994:11).

Figur 2 Gjennomstrømning i videregående opplæring frem til høsten 1997 blant ungdommer uten etnisk minoritetsbakgrunn, som gikk ut av grunnskolen våren 1995, fremstilt i promille. Bevegelser av grupper som utgjør 10 promille eller mindre av totalt antall ungdommer, er ikke tegnet inn i figuren.

noe tidspunkt fra og med høsten 1995 til og med høsten 1997, og blant disse finner vi en viss overvekt av jenter. Tilsvarende andel i majoritetskategorien er ikke fullt to prosent.

En større forskjell mellom de to elevgruppene finner vi i rekrutteringen til innføringskurs og lignende kurs, som alle ligger i forkant av grunnkurs. Her var det ti ganger så mange blant de tospråklige som startet opp høsten 1995, sammenlignet med ungdommene i majoritetskategorien. Vi ser at det likevel ikke dreier seg om mer enn 7 prosent av alle de tospråklige ungdommene.

Til tross for en relativt sterk rekruttering til slike forberedende kurs, var likevel andelen som begynte i de allmennfaglige grunnkursene omtrent den samme som for majoriteten av ungdommer fra grunnskolen. Både for tospråklige jenter og for majoriteten av jenter i dette grunnskolekullet finner vi at 56 prosent startet direkte i allmennfaglige grunnkurs. Andelene av gutter som ble allmennfagelever, var 45 prosent i begge de to gruppene. Det

kan ellers nevnes at i alt 4 prosent av det totale antallet tospråklige ungdommer var blitt elever i språklig tilrettelagte allmennfaglige grunnkurs.

Langt færre blant de tospråklige ungdommene startet direkte i et yrkesfaglig grunnkurs, sammenlignet med ungdommer i majoritetskategorien. Det dreier seg om 34 prosent av alle de tospråklige ungdommene og 42 prosent av majoritetsungdommene, slik det fremgår av figurene. Det kan nevnes at rekrutteringen til grunnkurs helse- og sosialfag samt grunnkurs mekaniske fag likevel var like sterk i de to gruppene. Den direkte rekrutteringen til yrkesfaglige grunnkurs var om lag 10 prosentpoeng høyere blant guttene enn blant jentene, og dette gjelder for begge de to gruppene av ungdom. Andelen av alle de tospråklige ungdommene som var i yrkesfaglige grunnkurs med språklig tilrettelegging i egne klasser, var om lag 1 prosent.

Elever i språklig tilrettelagte grunnkurs i egne klasser – innen allmennfag, yrkesfag samt språklig tilrettelagte innføringskurs – omfatter i alt 12 prosent av alle de tospråklige ungdommene fra grunnskolekullet. Som vi har vært inne på innledningsvis, er denne andelen trolig høyere på grunnlag av det materialet vi forholder oss til her, enn den hadde vært dersom vi hadde kunnet basere oss på informasjon fra befolkningsregisteret og hatt ungdom med to utenlandsfødte foreldre som utgangspunkt.

Avbrudd fra videregående opplæring

Blant dem vi her omtaler som ungdom som var utenfor den fylkeskommunale videregående opplæringen, kan enkelte ha vært i private skoler eller under utdanning andre steder i verden. Noen kan også ha blitt elever etter at skoleåret var kommet i gang, uten at dette var registrert da elevdataene ble hentet fra fylkene. Disse forbeholdene er viktige, men vil for enkelthets skyld ikke trekkes inn når vi i dette avsnittet omtaler andeler som var utenfor opplæringen.

Vi har altså fremhevet at det ikke finnes noen dramatisk forskjell i rekrutteringen til videregående opplæring, men vi ser av figurene at tendensen til avbrudd er sterkere i gruppen av tospråklig ungdom. Resultatet er at 17 prosent av alle de tospråklige ungdommene var utenfor videregående opplæring den andre høsten og 22 prosent den tredje høsten, mens tilsvarende andeler blant majoritetsungdommene var 13 og 15 prosent. I begge gruppene er det en liten overvekt av gutter blant dem som var utenfor det tredje opplæringsåret.

Blant de tospråklige ser vi en svak tendens til at frafall fra grunnkurs-trinnet var større enn fra VKI-trinnet. I begge grupper var avbrudd fra

yrkesfaglige kurs større enn fra allmennfaglige kurs. Et ikke ubetydelig frafall fra innføringskurs gjorde seg gjeldende blant de tospråklige. Om vi bare konsentrerer oss om innføringskurselevne i figur 1, ser vi at nesten en femtedel av disse ikke var elever neste høst. Frafallet fra grunnkurs høsten 1996 bidrar også til at de tospråklige har en relativt høy andel utenfor videregående opplæring den tredje høsten. Tendensen til å forbli utenfor den tredje høsten etter å ha vært utenfor høsten i forveien, er sterkere blant de tospråklige ungdommene, som en kan se ved sammenligning av figurene. Dette kan dreie seg om ungdommer blant de tospråklige som har møtt en særlig bratt motbakke i videregående opplæring (Lauglo 1996).

Et viktig bidrag til andelene som er utenfor den tredje høsten, er tilsiget fra dem som var i VKI-kurs som etter planen skal etterfølges av opplæring i bedrift. Vanskeligheter med å skaffe læreplasser er nok en høyst relevant forklaring.⁷

Ikke alle når tredje trinn den tredje høsten

Vi ser ved sammenligning av de to figurene at flere blant de tospråklige ungdommene enn blant majoritetsungdommene var i grunnkurs det andre året etter at de gikk ut av grunnskolen. For noen av de tospråklige var dette optimal progresjon, gitt at de startet i innføringskurs eller grunnkurs over to år. Både blant tospråklige elever og blant majoritets elever finner vi en viss tendens til omvalg.

Hvis vi bare konsentrerer oss om de tospråklige ungdommene som var i grunnkurs høsten 1996 i figur 1, ser vi at vel halvparten av disse elevene fortsatte til VKI høsten 1997, nesten en fjerdedel hadde enda et år i grunnkurs og ytterligere en fjerdedel – i alle fall inntil videre – var utenfor fylkeskommunal videregående opplæring. For enkelte tospråklige elever synes det altså som det er vanskelig å nå VKI-trinnet. Dobbelt så mange blant de tospråklige befinner seg på grunnkurs det tredje året etter at de gikk ut av grunnskolen sammenlignet med majoritetsungdommene. Dette dreier seg likevel ikke om mer enn knapt 7 prosent av alle de tospråklige ungdommene.

Den tredje høsten etter at de gikk ut av grunnskolen var 24 prosent av de tospråklige ungdommene innenfor videregående opplæring uten at de

⁷ Det kan dessuten tenkes at arbeidet med å registrere ungdommer som har fått lærekontrakt, har vært tidkrevende, fordi andelen uten tilbud er ganske høy på dette tidspunktet. Våre data for høsten 1997 ble imidlertid hentet fra fylkene så sent som i overgangen november-desember 1997.

hadde nådd VKII eller lære, som det tredje trinnet av opplæringen. Det samme gjaldt 15 prosent av alle ungdommene i majoritetskategorien. For dem som på dette tidspunktet var i gang med det tredje rettighetsfestede opplæringsåret vil et kritisk spørsmål være om de på grunnlag av sakkyndig vurdering var gitt utvidet tid i videregående opplæring, eller om de ved søkningen til det fjerde året stiller i kø med ikke-rettshavere.⁸

Progresjonen i allmennfaglige studieretninger

En like sterk rekruttering til allmennfaglige grunnkurs for de to gruppene har vi allerede fremhevet. I de to gjennomstrømningsdiagrammene (figur 1 og 2) kan en klart se en hovedstrøm av elever fra allmennfaglige grunnkurs høsten 1995 via VKI mot studiekompetanse høsten 1996 til VKII mot studiekompetanse høsten 1997. En kan se av figur 1 at ved oppstarten av det tredje skoleåret var det totalt 40 prosent av alle de tospråklige ungdommene som var blitt elever i VKII-kurs som leder mot studiekompetanse. Denne andelen er på 49 prosent blant majoritetsungdommene, som det fremgår av figur 2. Sammenlignet med elevene i de yrkesfaglige løpene som vi straks skal komme tilbake til, er progresjonen blant allmennfagelevne klart den sterkeste i begge gruppene av ungdommer.

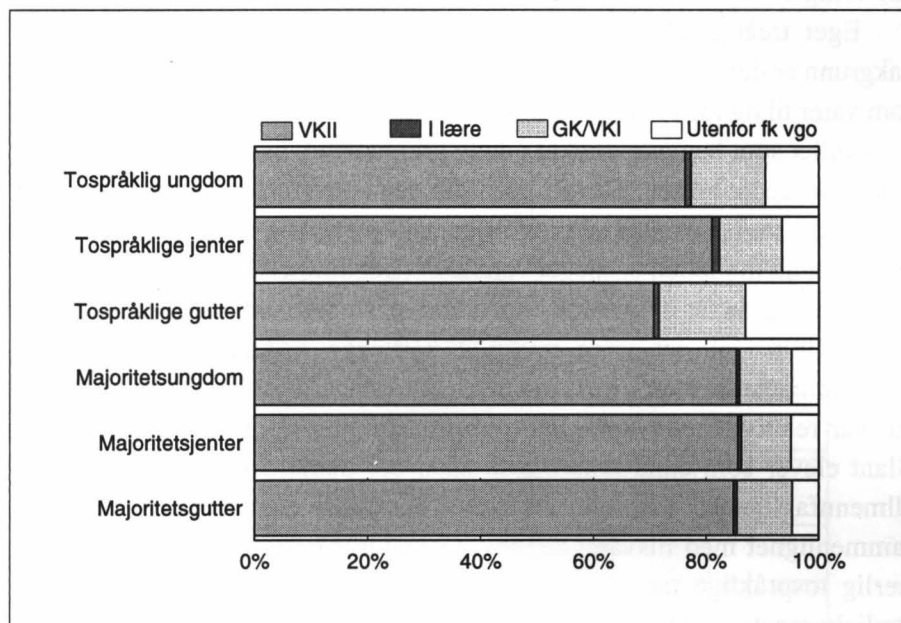
Av figur 1 kan vi se en svært beskjedne overgang fra allmennfaglige grunnkurs høsten 1995 til yrkesfaglige VKI-kurs høsten 1996. Dette gjelder elever som valgte butikkfag, kontorlag og resepsjonsfag på VKI-trinnet. Denne forekomsten er forsvinnende liten blant majoritetsungdommene. En motsatt strøm, det vil si overgang fra yrkesfaglige VKI-kurs til allmennfaglige VKII-kurs, var heller ikke spesielt markant, når vi ser på dette som andeler av alle ungdommene i hver av gruppene.⁹ Det er på ingen måte noen *store* forskjeller mellom de to gruppene når det gjelder å utnytte mulighetene for slike overganger, men de små forskjellene vi kan spore, bidrar til at andelen tospråklige som var i VKII mot studiekompetanse den tredje høsten, var mindre enn blant majoritetsungdommen. Andre tendenser som bidrar i

⁸ Spørsmål knyttet til rettighetsbegrepet er drøftet i siste underveisrapport fra prosjektet (Lødding 1998:kapittel 1). Temaet vil bli behandlet på empirisk grunnlag i slutt-rapporten fra prosjektet.

⁹ Det kan opplyses at med utgangspunkt i dem som var elever i yrkesfaglige VKI-kurs høsten 1996, finner vi at i underkant av 6 prosent av de tospråklige elevene gikk over i VKII allmennfaglig påbygning, noe som også gjaldt i underkant av 9 prosent av majoritetselevne.

samme retning, er et noe høyere frafall blant de tospråklige samt en mer uttalt tendens til å være i grunnkurs over lengre tid.

Forutsatt mulighetene for kryssløp mellom studieretninger, som vi har tatt hensyn til i de to foregående figurene, kan det være nyttig bare å forholde seg til hvilket trinn av opplæringen ungdommene hadde nådd det tredje året. I figur 3 er situasjonen fremstilt for dem som var elever i allmennfaglige grunnkurs den første høsten. Her er også elevstatus fremstilt etter kjønn.

Figur 3 Elevstatus etter tre år for tospråklige ungdommer og majoritetsungdommer som begynte i allmennfaglige grunnkurs direkte etter grunnskolen i 1995, samlet og etter kjønn.

Til venstre i figuren ser vi andeler som hadde nådd det tredje trinnet av opplæringen den tredje høsten, det vil si VKII eller lære, mens vi mot høyre ser andelene som var på et lavere trinn og andelene som var utenfor den fylkeskommunale videregående opplæringen. Det er bemerkelsesverdig at progresjonen blant de tospråklige jentene er langt sterkere enn blant de tospråklige guttene som begynte i allmennfaglige grunnkurs. I den grad vi ser en svakere progresjon for de tospråklige allmennfagelevne, er dette altså mest betegnende for guttene.

I figur 3 er alle grunnkurselevne fra den første høsten inkludert, uansett om de den gang startet i grunnkurs over to år eller andre tilretteleggingsformer innenfor de allmennfaglige studieretningene. Ser vi utelukkende på progresjonen blant elever i dette kullet som startet i ordinært grunnkurs allmenne og økonomiske/administrative fag, var det nesten 81 prosent av de tospråklige som hadde nådd det tredje trinnet av opplæringen den tredje høsten. Det samme gjaldt nesten 87 prosent av majoritetsungdommene (Lødding 1998:110).

Eget treårig allmennfaglig løp for elever med språklig minoritetsbakgrunn er den eneste modellen med språklig tilrettelegging i egne klasser som varer til og med det tredje trinnet av opplæringen. Blant 42 ungdommer i 95-kullet som begynte direkte i dette grunnkurset, hadde 37 av dem nådd VKII den tredje høsten. Elevgruppen slik den er avgrenset her var liten, men også andre undersøkelser av progresjonen i eget treårig løp gir holdepunkter for at denne modellen er meget vellykket (Lødding 1998:89-91).

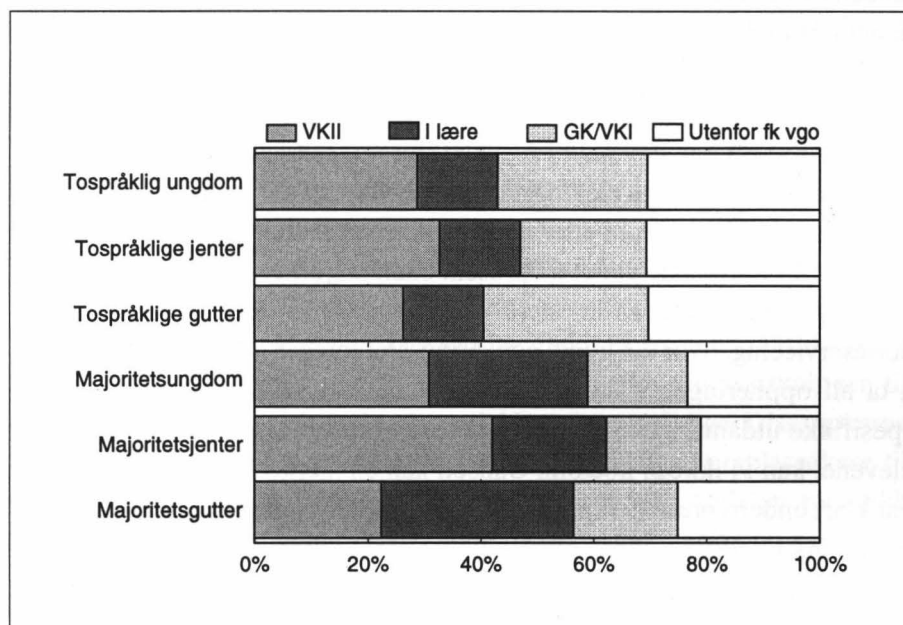
Først når vi får oppdaterte opplysninger om dem som var avgangselever våren 1998, vil det være mulig å kartlegge andeler som oppnådde studiekompetanse etter tre år i videregående opplæring. Som vi har vært inne på, var relativt flere tospråklige i grunnkurs eller VKI den tredje høsten. Blant elever som ennå ikke hadde nådd det tredje trinnet, var andelen i allmennfaglige studieretninger litt høyere blant de tospråklige elevene sammenlignet med tilsvarende elever i majoritetsgruppen. Dette tilsier at særlig tospråklige ungdommer fra dette 95-kullet ligger an til å oppnå studiekompetanse innenfor et litt lengre tidsperspektiv enn våren 1998.

Progresjonen gjennom yrkesfaglige studieretninger

At en litt lavere andel blant de tospråklige ungdommene begynte direkte i et yrkesfaglig grunnkurs, har vi poengtert ovenfor. Riktignok gikk nesten to tredjedeler av de tospråklige elevene fra innføringskurs over i yrkesfaglige grunnkurs høsten 1996, men dette gir ingen stor endring over tid i rekrutteringen til yrkesfag blant de tospråklige. Av figur 1 og 2 ser vi at andelen av alle de tospråklige ungdommene i kullet som var i yrkesfaglige VKII den tredje høsten, er den samme som vi finner blant majoritetsungdommene – om lag 8 prosent. På den annen side var det mer enn dobbelt så mange som var kommet i lære blant majoritetsungdommene, sammenlignet med de tospråklige ungdommene. Dels skyldes dette at de tospråklige ungdommene ikke hadde en like sterk rekruttering til yrkesfagene, dels at relativt flere blant de tospråklige lå an til å bruke lengre tid på å nå det tredje trinnet av

opplæringen. Andre forhold som bidrar til at det fantes relativt færre lærlinger blant de tospråklige, skal vi straks drøfte mer inngående. Mulighetene for kryssløp mellom studieretninger uten å tape tid, bidro svært lite til å øke andelen yrkesfagelever blant såvel tospråklige ungdommer som majoriteten av ungdom, mens overgang fra yrkesfaglige VKI-kurs til allmennfaglige VKII-kurs forekom bare litt oftere blant majoritetsungdommene.

I figur 4 er det gitt en oversikt over situasjonen den tredje høsten blant de elevene som startet i yrkesfaglige grunnkurs høsten 1995.

Figur 4 Elevstatus etter tre år for tospråklige ungdommer og majoritetsungdommer som begynte i yrkesfaglige grunnkurs direkte etter grunnskolen i 1995, samlet og etter kjønn.

Progresjonen er svakere blant yrkesfagelevene enn blant allmennfagelevene, som er fremstilt i figur 3. Dette gjelder for begge de to gruppene, men vi ser av figur 4 at de tospråklige yrkesfagelevene oftere var på et lavere trinn av opplæringen eller var utenfor den fylkeskommunale videregående opplæringen, sammenlignet med majoritetslevene. Uansett var andelen som var blitt VKII-elever omtrent like stor i de to gruppene, mens andelen i lære var

klart mindre blant de tospråklige. Gutter i majoritetskategorien utmerker seg ved at en betydelig andel var kommet i lære den tredje høsten. Blant de tospråklige guttene i tredje trinn av opplæringen var det derimot betydelig flere skoleelever enn lærlinger. Dette dreier seg også om elever i VKII som alternativ til lære plass. Disse avlegger fagprøve etter et år i skole, mens lærlingene avlegger fagprøve etter to år i bedrift.

Vi har tidligere vært inne på at tospråklige ungdommer var like sterkt representert som majoritetsungdommene i grunnkurs helse- og sosialfag samt grunnkurs mekaniske fag. Vi vil gå litt nærmere inn på ungdommene som begynte i nettopp disse studieretningene, fordi vi ser noen interessante tendenser i overgangene til høyere trinn, som bidrar til den forskjellen vi har poengtert mellom andelene i lære i de to gruppene.

Helse- og sosialfag

Blant de tospråklige grunnkurselevne i helse- og sosialfag høsten 1995 som var kommet til VKI-nivået høsten 1996, var det 30 prosent som hadde begynt i et VKI-kurs som etter normalplanen skal etterfølges av opplæring i bedrift.¹⁰ Tilsvarende gjaldt 62 prosent blant majoritetsungdommene. Blant de tospråklige finnes en sterk tilstrømning til hjelpepleierfaget og helseservicefag, hvor det tredje opplæringsåret foregår i skole.¹¹ Hvorvidt det å ta all opplæringen i skole har vært et bevisst valg, eller om det er de spesifikke utdanningene som i første rekke har tiltrukket disse tospråklige elevene, kan vi ikke si noe om. Uansett kan en merke seg at de tospråklige var klart underrepresentert på VKI-kurs som etter planen skal etterfølges av opplæring i bedrift.

I ettertid vet vi at tospråklige søkere til lære plass i barne- og ungdomsarbeiderfaget og til omsorgsarbeiderfaget høsten 1997 fikk lære plass i like stort omfang som søkere med majoritetsbakgrunn (Lødding 1998:126).¹²

¹⁰ Vi snakker da i all hovedsak om VKI omsorgsfag og VKI barne- og ungdomsarbeiderfag.

¹¹ Denne klare tendensen til å velge skoleløp innenfor den helse- og sosialfaglige studieretningen er ikke enestående for de tospråklige i 95-kullet. Tendensen var den samme blant tospråklige i det første kullet av reformelever (Lødding 1997a:109).

¹² Dette gjaldt også dem som søkte lære plass året før (Lødding 1997a: 115; 132).

Et annet interessant trekk ved de tospråklige grunnkurselevne i helse- og sosialfag i dette kullet er at en stor andel av dem, det vil si 22 prosent, var gutter, mens andelen gutter blant de majoritetsungdommene som begynte i denne studieretningen, bare var 6 prosent. Vi finner en klar tendens blant de tospråklige guttene som var grunnkurselever i helse- og sosialfag, til å være grunnkurselever også høsten 1996, og de fleste av disse har startet i en ny studieretning. En svakere progresjon gjør seg også gjeldende blant de øvrige guttene i denne jentedominerte studieretningen (Lødding 1998:113-4).

Mekaniske fag

Blant elevene som startet i grunnkurs mekaniske fag, er dominansen av gutter nærmest total, og dette gjelder begge grupper.¹³ Innenfor denne studieretningen fører praktisk talt alle VKI-kurs ifølge normalplanen videre mot opplæring i bedrift. Dermed er andeler som gikk over i skolebaserte VKII, ikke et spørsmål om hvilken type VKI-kurs man valgte – slik som i helse- og sosialfag – men et spørsmål om hvor mange som fikk plass i VKII som alternativ til læreplass.

Høsten 1997 fikk 36 prosent av de tospråklige søkerne til læreplass innen mekaniske fag tilbud om læreplass i overensstemmelse med hva de hadde oppgitt som førsteønske. Det samme gjaldt 61 prosent av tilsvarende søkere i majoritetskategorien.¹⁴ Det er verdt å merke seg at søkningen til bilfaget lette kjøretøy er forholdsvis sterk blant de tospråklige. Disse søkerne utgjorde langt på vei to tredjedeler av alle tospråklige læreplassøkere til mekaniske fag, mot en fjerdedel i majoritetsgruppen. Andelen som fikk læreplass i overensstemmelse med dette førsteønsket, var 23 prosent blant de tospråklige og 55 prosent i majoritetsgruppen. Det er altså grunnlag for å si at det generelt har vært vanskelig å skaffe nok læreplasser innenfor mekaniske fag, og spesielt innen bilfaget lette kjøretøy, men at problemet i særlig grad synes å ramme søkere med innvandrerbakgrunn.

Klare tendenser til at tospråklige har særlige vanskeligheter med å få læreplass, er ikke enestående for mekaniske fag. Vi ser de samme tendensene i andre guttedominerte fag, selv om det da må tas forbehold om små tall. Vi

¹³ Andelen gutter blant de tospråklige var 99 prosent, blant majoritetsungdommen 98 prosent av elevene i grunnkurs mekaniske fag høsten 1995.

¹⁴ Dette gjelder på grunnlag av data fra de 16 fylkene med den mest pålitelige registreringen av tilbud til læreplassøkere. Fylkene vi har holdt utenfor, er Østfold, Hedmark og Finnmark.

Det synes som mulighetene for kvalifisering gjennom fagopplæring i arbeidslivet er smalere for de tospråklige ungdommenes vedkommende

har ellers konstatert høyere andeler med strykkarakterer samt et lavere karaktersnitt blant tospråklige søkere til læreplass, og blant tospråklige gutter i større grad enn blant tospråklige jenter. Like fullt ser det ut til at tospråklige gutter måtte ha et høyere karaktersnitt enn majoriteten av guttene for å få innfridd et ønske om læreplass (Lødding 1998: kapittel 4, se også Lødding 1997a: kapittel 5 og Lødding 1997b).

Innenfor NIFUs hovedprosjekt i reformevalueringen er det innenfor tre av fylkene, deriblant Oslo, konstatert dårligere uttelling når det gjelder tilbud om læreplass høsten 1996 til læreplassøkere med en annen språkbakgrunn, når andre forhold som karakterer, kjønn, alder, rettighetsstatus og studieretning holdes konstant (Vibe et al. 1997: 84-86). Det samme bildet fremtrer i en studie av lærlingsituasjonen i Oslo (Støren 1998).

Oppsummering

Blant ungdom som gikk ut av grunnskolen i 1995, finner vi ingen stor forskjell i rekrutteringen til videregående opplæring blant de med etnisk minoritetsbakgrunn, sammenlignet med annen ungdom. Innføringen av den individuelle retten til videregående opplæring har trolig bidratt til en økt rekruttering blant ungdom med innvandrerbakgrunn, sammenlignet med situasjonen før reforminnføringen, men denne ungdomsgruppen består også av en stadig høyere andel som har all sin oppvekst og grunnskoleutdanning i Norge.

Avbrudd eller frafall er på ingen måte enestående for elevene med etnisk minoritetsbakgrunn. Men når nesten en fjerdedel av de tospråklige ungdommene ikke er elever i videregående opplæring tre år etter at de gikk ut av grunnskolen, kan en reise en rekke spørsmål: Hvordan imøtekommes ungdommenes faglige og språklige forutsetninger? Finnes utstøtelsesmekanismer slik en har funnet tegn til for elever på særvilkår (Kvalsund et al. 1998)? Kanskje er det tegn til utmattelse når frafallet er sterkt blant de ungdommene som startet i innføringskurs og blant dem som var i grunnkurs også det andre opplæringsåret. Det er likevel grunn til å stille spørsmål om språklig tilrettelagte kurs forut for grunnkurs og gjennom grunnkurstrinnet er tilstrekkelig målrettede med tanke på at ungdommene vil gå over i ordinære kurs i det videre forløpet av opplæringen. På den annen side har vi poengtert at progresjonen har vært meget god for de tospråklige ungdommene som startet i grunnkurset av eget treårig allmennfaglig løp. Spørsmål om hva som er best for de mest utsatte elevene – integrasjon i

klasser med majoritets elever versus språklig tilrettelegging i egne klasser – lar seg ikke besvare på noen entydig måte.

Den direkte rekrutteringen fra grunnskolen til allmennfaglige grunnkurs er like sterk blant de tospråklige ungdommene som vi ser for majoriteten av ungdom i dette kullet, og jentene er i flertall såvel blant tospråklige som blant majoriteten av elever. At den videre progresjonen etter allmennfaglig grunnkurs er noe svakere, er en situasjonsbeskrivelse som i første rekke er dekkende for de tospråklige guttenes vedkommende.

Det er flere momenter som bidrar til at vi totalt sett finner relativt færre lærlinger blant de tospråklige den tredje høsten etter at de gikk ut av grunnskolen. For det første er den direkte rekrutteringen fra grunnskolen til yrkesfaglige grunnkurs noe svakere blant de tospråklige ungdommene. For det andre vil en del av de tospråklige elevene bruke mer enn ett år på å gjennomføre grunnkurs, uten at dette alltid kan betegnes som forsinkelse. Vi har dessuten fremhevet en tendens blant tospråklige elever i helse- og sosialfag til orientering om utdanningstyper hvor det tredje opplæringsåret foregår i skole. Likevel ser vi – innenfor enkelte fagområder – at tospråklige søkere ser ut til å ha større problemer enn andre med å få innfridd sitt ønske om læreplass. Dette gjelder særlig innenfor guttedominerte fag. Den sterke søkningen til bilfaget lette kjøretøy blant de tospråklige guttene gjør at forskjellen i læreplassstilbudet blir spesielt påfallende. Grovt sett finnes læreplassene i de guttedominerte fagene innenfor privat sektor, og innen enkelte bransjer kan det være tale om små bedrifter som kanskje bare vurderer å ta inn én lærling. Jentene på sin side tilbys oftere læreplasser i offentlig sektor, hvilket betyr større virksomheter eller organisatoriske enheter. Uansett, det synes som mulighetene for kvalifisering gjennom fagopplæring i arbeidslivet er smalere for de tospråklige ungdommenes vedkommende.

Det kan være et generelt dilemma for ungdom om de skal orientere seg mot fag hvor det er lett å få læreplass, eller om de skal satse på fag de interesserer seg for. Spørsmålet er neppe lettere for tospråklig ungdom når vi vet at det innenfor visse fagområder med knapphet på læreplasser i forhold til antall søkere, ser ut til at et høyere karaktersnitt er påkrevet for at de skal få læreplass i samme omfang som søkere uten innvandrerbakgrunn.

Referanser

- Jørgensen, Tor (1997): Utdanning, i Kåre Vassenden (red.): *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kvalsund, Rune, J.O Myklebust, F.O. Båtevik & B. Steinsvik (1998): *Når vilkår varierer. Særskild tilrettelegging i vidaregåande opplæring – gjennomgåande mønster.* Høgskulen i Volda/Møreforskning Volda. (Forskringsrapport nr. 31.)
- Lauglo, Jon (1996): *Motbakke, men mer driv? Innvandrerungdom i norsk skole.* Oslo: UNGforsk. (Rapport 6/96.)
- Lødding, Berit (1994): *Fremmedspråklige elever i vidaregåande opplæring.* Evaluering av Reform 94. Underveisrapport 2/94. Oslo: Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning. (Upublisert materiale til KUF.)
- Lødding, Berit (1997a): *"For ellers får jeg ikke jobb etterpå". Søkning, opptak og progresjon i vidaregåande opplæring blant tospråklig ungdom.* Evaluering av Reform 94. Underveis-rapport høsten 1996. Oslo: NIFU. (Rapport 2/97.)
- Lødding, Berit (1997b): *Når kompetanse går på opphørssalg, i Berit Lødding & Kristin Tørnes (red.): Idealer og paradokser – aspekter ved gjennomføringen av Reform 94.* Oslo: Tano Aschehoug.
- Lødding, Berit (1998): *Med eller uten rett. Søkning, opptak og gjennomstrømning i vidaregåande opplæring blant tospråklige ungdommer og voksne etter Reform 94.* Evaluering av Reform 94. Underveisrapport høsten 1997. Oslo: NIFU. (Rapport 4/98.)
- NOU 1995: 12: *Opplæring i et flerkulturelt Norge.* Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Similä, Matti (1994): *Andra generationens invandrare i den svenska skolan, i: Robert Erikson & Jan O. Jonsson (red.): Sortering i skolan. Studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser.* Stockholm: Carlsson Bokförlag.

- Støren, Liv Anne (1998): *Lærlingsituasjonen i Oslo. Kartlegging av behov for lærlinger i Oslo kommunes bydeler, etater og virksomheter*. Oslo: NIFU. (Rapport 8/98.)
- Vassenden, Elisabetta (1993): *Elevstrømmer i videregående utdanning, i: Sosialt utsyn 1993*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Vibe, Nils, Rolf Edvardsen & Nina Sandberg (1997): *Etter halvgått løp. Rekruttering og gjennomstrømning i videregående opplæring etter Reform 94*. Evaluering av Reform 94, Underveisrapport høsten 1996. Oslo: NIFU. (Rapport 1/97.)

4 Studiefinansiering

Av Per O. Aamodt

Det hevdes ofte at den norske studiefinansieringen er for dårlig. I denne artikkelen viser vi at ytelsene fra Statens lånekasse er helt nødvendige for et stort flertall av studenter. Et problem er at studentene er en uensartet gruppe, mens ytelsene stort sett er de samme for alle. Et eksempel er at forskjellene i økonomiske vilkår mellom studenter som kan bo hjemme, og studenter som må flytte til studiestedet, er svært store. Hovedproblemet med dagens studiefinansiering er at studentene akkumulerer så mye studiegjeld at mange kan være i tvil om det lønner seg å satse på høyere utdanning. Dette henger igjen sammen med at norske universitetsstudier er svært langvarige, og lønnsforskjellene etter utdanningsnivå er relativt små. Personer som har fullført høyere utdanning og har studiegjeld kan på ingen måte beskrives som en økonomisk svak gruppe, selv om økonomien kan vært anstrengt i de første etableringsåra. Dette tilsier at en bør overveie å innføre bedre ordninger for justering av tilbakebetalingen etter inntekt, spesielt i de første åra etter fullført utdanning.

Innledning

I 1997 kunne Statens lånekasse for utdanning feire 50 år. Mange har sikkert et ambivalent forhold til Lånekassen: Avdrag og renter utgjør en byrde for økonomien i mange år etter avsluttet utdanning. Studiefinansieringen gjøres stort sett til gjenstand for kritikk; stipendandelen er for lav og rentene for høye. Samtidig vil vel de aller fleste av oss som er eller har vært kunder, erkjenne at ytelsene fra Lånekassen var helt nødvendige for at vi kunne skaffe oss en utdanning vi nyter godt av resten av livet. I forbindelse med 50-årsjubileet utførte NIFU et større forskningsprosjekt om studiefinansieringen i Norge. Resultatene fra prosjektet er publisert i tre rapporter: Lisbet Berg: *Leve på lån* (NIFU-rapport 11/97), Jane Bækken: *Et lån til å leve med?* (NIFU-rapport 12/97) og Per O. Aamodt: *Hovedtrekk ved norsk studiefinansiering* (NIFU-rapport 13/97). I tillegg til å framskaffe mer faktakunnskap har det vært en målsetting for prosjektet å legge premisser for en debatt om studiefinansiering, der en foruten å drøfte stipendandel og rentenivå kan trekke inn faktorer som studienes varighet og framtidig

inntektsutvikling. I denne artikkelen ønsker vi å formidle noen hovedfunn fra prosjektet for blant annet å bidra til at ungdom som skal velge utdanning, har et realistisk bilde av hva Lånekassens tilbud betyr for dem.

Vi har ikke sikre svar på om det lønner seg rent økonomisk å ta høyere utdanning. Men vi kan konstatere at lønnsomheten av høyere utdanning i Norge er såvidt usikker og marginal for den enkelte at dersom de utdanningssøkende bare hadde lagt vekt på rent økonomisk lønnsomhet, ville søkningen til høyere utdanning ikke vært så høy som den er. I en periode med høy arbeidsledighet, teller det selvsagt mye at sjansen for å få jobb er større med høyere utdanning enn uten. Likevel er det interessen for studiet i seg selv samt utsiktene til å få en meningsfull jobb som er den sterkeste drivkraften for de aller fleste.

Utdanning er et individuelt og et samfunnsmessig gode

Utdanning kan betraktes som en investering både for den enkelte og for samfunnet. Den enkelte investerer i sin utdanning fordi man får et personlig utbytte i form av bedre betalt og mer interessant jobb, større kunnskaper og anledning til å utvikle interesser og ferdigheter. Samtidig er det viktig for samfunnet at det utdannes personer til å fylle viktige posisjoner innen skole, helsevesen og næringsliv. Siden utdanning har både en privat og en samfunnsmessig verdi, finner vi i alle land at det er en deling av kostnadene mellom den enkelte eller vedkommendes familie, og det offentlige, dvs. skattebetalerne. Selv om vi også i Norge har private utdanningstilbud der studentene må betale for seg, dekkes stort sett all undervisning over offentlige budsjetter. Dette er ingen selvfølge; i mange land betaler studentene betydelige studieavgifter også ved offentlige læresteder. Når det gjelder dekningen av kostnader til livsopphold under studiene, finner vi i Norge en deling av kostnadene. Studentene dekker en del av dette ved å ta lån i Statens lånekasse samt ved eget arbeid, mens det offentlige skyter inn midler gjennom stipendier og ved rentefritt studielån i studietida. Studentene venter selvsagt å få tilbake utgiftene sine seinere ved at de får bedre betalte jobber enn de ellers ville ha fått.

Å velge utdanning innebærer i stor grad også å velge framtidig yrkesmessig løpebane. De utdanningssøkende må velge både hvor lang utdanning de skal ta, og hvilke fag de skal ta. I dette valget er det en rekke faktorer de unge tar i betraktning. Interesser og evner samt muligheten for å sikre seg en jobb er utvilsomt de viktigste, men også økonomiske faktorer teller med. I tillegg til at forventninger til framtidige inntekter spiller inn, vil

de utdanningssøkende i varierende grad overveie kostnadene ved å ta en høyere utdanning. De vil stille seg spørsmål som: Vil jeg greie meg på studielånet? Vil det bli vanskelig å betale lånet tilbake? Får jeg en jobb etterpå? Hva om jeg ikke klarer å fullføre studiene? Må/bør jeg flytte for å ta høyere utdanning, eller er det mulig å ta utdanningen nær hjemstedet?

Studier er forbundet med tre typer kostnader:

- * kostnader knyttet til selve undervisningen og studieplassen
- * kostnader til livsopphold under studiene
- * avståelse av inntektsgivende arbeid i studietida

Kostnader til livsopphold har man uansett om man studerer eller ikke. Men når man ikke har en jobb, må disse kostnadene dekkes enten fra foreldrene, støtte fra det offentlige eller ved lån. Den uten sammenlikning største utgiftsposten av de tre ovennevnte er den siste: Avståelse av inntekt i studietida, forutsatt at man hadde inntektsgivende arbeid som et reelt alternativ. Dette er ikke bare en kostnad for den enkelte, også samfunnet går glipp av de studerendes verdiskapning, og det offentlige taper skatteinntekter.

Det faktum at norske studieplasser stort sett er gratis for studentene, betyr at studentene i Norge totalt sett mottar mye økonomisk støtte fra det offentlige. Men samtidig er lønnsforskjellene mellom personer med ulikt utdanningsnivå i Norge såvidt små at gevinsten ved å ta høyere utdanning likevel er mer usikker enn i de fleste andre land.

Som nevnt gis det i alle land en viss økonomisk støtte til ungdom som studerer. Men måten denne støtten gis på, varierer sterkt. I enkelte land har det vært gitt stipendier til studentene, eller de har bodd gratis på lærestedet. Dette var tilfellet i England helt opp til nylig, da det ble innført moderate studielån. Samtidig finner vi at i mange land er det opp til foreldrene å betale for barnas utdanning, og stipendier gis bare til studenter med foreldre som har lave inntekter. I noen tilfeller (f.eks. i Frankrike) gis det skattefordeler til studentenes foreldre. I dette ligger selvsagt en forventning om at de bidrar økonomisk. I USA er sparing for å dekke barnas utdanning like naturlig som å sette av midler til egen alderdom. I Norge er systemet annerledes. Her er ansvaret i prinsippet lagt på den enkelte student, noe som kan illustreres ved at studielån og stipend ikke er behovsprøvet mot foreldrenes inntekt. I Norge tas det for gitt at studenter skal betraktes som voksne og økonomisk uavhengige av sine foreldre. En studiestøtteordning som forutsetter at de skal

motta penger fra foreldrene, ville neppe blitt akseptert. Samtidig legger dette et stort ansvar på skuldrene til unge mennesker. Allerede som 19-20-åringer må de selv foreta et valg som innebærer at de vil komme til å opparbeide seg gjeld på over 200.000 kroner.

Kundenes forhold til Lånekassen og studiefinansieringen består av tre hovedfaser: som søker, som mottaker av støtte og som tilbakebetaler. I den første fasen er det ytelsene og kostnadene de unge tar i betraktning når de velger om de skal studere eller ikke. I den neste fasen mottar de støtte i semesteret, og som yrkesaktive skal lån og renter betales over mange år.

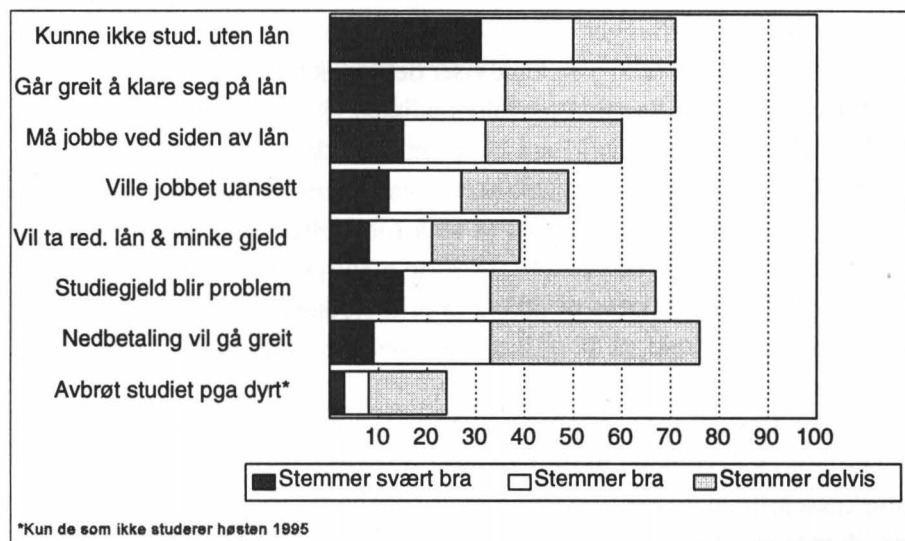
Et lån å leve av?

I dette avsnittet vil vi belyse studiefinansieringen i den fasen da kundene mottar støtte fra Lånekassen. Avsnittet bygger på Lisbet Bergs delrapport *Leve på lån*. Utbetalingene fra Statens lånekasse skal først og fremst dekke studentenes løpende forbruk i semesteret. Det som opptar studenten i studietida, er om ytelsene strekker til for å dekke utgiftene. I begynnelsen av studiene bekymrer studentene seg lite for framtidige avdrag på studiegjeld, men dette forandrer seg etter hvert som avslutningen av studiet og tilbakebetalingen nærmer seg.

I dette avsnittet vil vi reise to spørsmål: Hvordan ser studentene på studiefinansieringen, og hvordan finansierer studentene sine studier? Vi vil presisere at vi ikke har foretatt noen kartlegging av studentenes forbruk, og derfor ikke kan gi noe dekkende bilde av om ytelsene er tilstrekkelige til å dekke utgiftene.

Figur 1 viser resultater for studenter fem semestre etter at de begynte, og gir et temmelig nyansert bilde av studentenes holdninger til studiefinansiering. En høy andel antar at de ikke hadde kunnet studert uten lån, og mange studenter er et stykke på vei enige i at det går an å greie seg på lån. Samtidig er det nesten like mange som sier de må jobbe ved siden av. Når det gjelder tilbakebetalingen, er det omtrent like mange som regner med at det vil gå greit, som dem som antar at studiegjelden vil bli et problem. Dette avspeiler blant annet at studentene ikke er en ensartet gruppe. Det er store individuelle variasjoner i studentmassen med hensyn til hvor lett det er å greie seg på lån. Noen studenter har allerede etablert seg med familie og har dermed høyere faste utgifter. På den annen side kan en yrkesaktiv ektefelle eller samboer bidra økonomisk i studietida. Noen studenter bor hjemme hos foreldrene eller mottar annen form for støtte fra familien. Et annet forhold som skaper ulikheter er at bokostnadene sannsynligvis varierer ganske mye

mellom studiestedene. Endelig, selv om alt annet er likt, vet vi at det er store individuelle forskjeller i forbruk og dermed i evnen til å klare seg innefor Lånekassens rammer. Konklusjonen må være at det *er* mulig å klare seg innefor disse rammene, men at mange studenter finner rammene for små.

Figur 1 Vurdering av studentøkonomien høsten 1995 blant de som begynte å studere høsten 1993. Prosent (N= 1861 - 1721, *332)

Ser vi på ulike grupper studenter når det gjelder holdninger til studiefinansiering, finner vi små forskjeller mellom menn og kvinner, bortsett fra at kvinnene i noe større grad er bekymret for tilbakebetalingen - dette skyldes først og fremst at kvinner har lavere forventninger til framtidig lønnsnivå. Forskjeller mellom ulike sosiale grupper, målt ved fars utdanning, slår ut, men kanskje overraskende lite. En kunne ha forventet at familier fra høyere sosio-økonomiske grupper bidro mer med økonomisk hjelp til sine barn enn andre. Det er likevel slik at studenter som har fedre med høyere utdanning, i mindre grad ser seg nødt til å jobbe ved siden av studiene, og er mindre bekymret for studiegjelda. Dette behøver ikke bare å henge sammen med at disse studentene mottar mer økonomisk støtte under studiene eller etterpå. Det kan også skyldes at studenter med foreldre som har høyere utdanning, har større faglig selvsikkerhet og studiemotivasjon. De klareste forskjellene finner vi mellom studenter som kommer fra studiestedet (Oslo og Akershus) og studenter fra andre deler av landet. Disse forskjellene viser

at studenter som studerer nær hjemstedet, har et betydelig større økonomisk "støtteapparat" i ryggen. Det er dermed enklere å bestemme seg for å studere dersom man kan studere på hjemstedet. De som må flytte bør ha en større sikkerhet for at de har valgt det rette. Dette fører til at utenbys studenter er mer selektert og gjennomgående har en sterkere motivasjon, mens hjemmeboende studenter kan velge å prøve seg, selv om de er usikre på sine interesser og forutsetninger.

Når det gjelder reell låneatferd, viser det seg at halvparten av studentene i sitt femte semester har tatt opp fullt studielån gjennom hele studiet, mens 31 prosent har tatt noe lån. Bare hver femte student har ikke tatt opp lån, bare mottatt stipend. Dette understreker igjen hvilken viktig rolle Lånekassen spiller for høyere utdanning. Det er små forskjeller etter kjønn og sosial bakgrunn, mens det er betydelig flere av de utenbys studentene som tar opp lån. De viktigste grunnene til ikke å ta fullt studielån er at studentene har inntektsgivende arbeid, at de ønsker å redusere studiegjelda, eller at de kan bo hjemme gratis.

Gjennomsnittsstudenten hadde i 1995 ca. 41.000 kroner til rådighet i semesteret. I underkant av 60 prosent av dette var stipend og lån fra Lånekassen. Inntekt av eget arbeid utgjorde 11.000 kroner, mens støtte fra foreldrene var 3000 kroner. I det siste beløpet er ikke verdien av å bo gratis hjemme inkludert. Den reelle verdien av å bo hjemme er vanskelig å anslå, men et forsiktig anslag er at det kan dreie seg om minst 15.000 kroner pr. semester i 1995. Etter den tid har boligprisene på leiemarkedet hatt en markant økning, slik at verdien av å være hjemmeboer sannsynligvis har økt. Den økonomiske gevinsten av å bo hjemme kan delvis tas ut i form av lavere lån, noe som medfører betydelige lettelser i mange år framover. Dersom man studerer på hjemstedet, men likevel velger å flytte fra foreldrehjemmet, blir dette en temmelig dyrekjøpt frihet, siden de økonomiske fordelene av å bo hjemme er svært store.

Etter den søte kløe... Lånet skal betales tilbake

Etter avsluttet studium står kandidaten med en studiegjeld varierende etter låneopptak pr. semester, og varigheten av studiet. Situasjonen for tilbakebetalingene bygger på Jane Baekkens delrapport *Et lån til å leve med?* Det burde neppe komme som noen overraskelse at lånet skal tilbakebetales, tvert om som vi allerede har vist, justerer studentene i noen grad sitt låneopptak i forhold til inntektsforventningene etter studiet. I samme retning trekker det faktum at studielånet ikke øker helt i takt med antall år studiet varer. Låne-

opptaket pr. semester er lavere i de lengste studiene enn i de kortere. Høyest låneopptak pr. semester har siviløkonomene. Dette er en forholdsvis kort utdanning som, i hvert fall i økonomisk gode tider, leder til godt betalte jobber. Andre forhold som påvirker hvor stort lån studentene tar opp, er arbeidsmarkedssituasjonen og reglene for studiefinansiering (bl.a. rentenivået) på angjeldende tidspunkt, samt individuelle karakteristika som kjønn, sosial bakgrunn, alder, familiesituasjon osv.

Selv om tilbakebetalingen av studielån etter normal nedbetalingsplan strekker seg over lang tid, er det de første åra etter avsluttet utdanning at belastningene er størst. Dette skyldes ikke bare at den reelle verdien av lånet avtar som følge av prisstigningen, men også det at begynnerlønn for nyutdannete er relativt lav, samt at de unge er i en etableringsfase. Over tid har det vært variasjoner i hvor gunstig studiefinansieringen har vært for Lånekassens kunder. Dette skyldes ikke bare at reglene i seg selv (f.eks. stipendandel og rente) er endret, men også fordi den reelle betydningen av studielånet varierer med inflasjonsrate, og regler for skattefradrag for renter.

I løpet av de siste åra er vilkårene i Lånekassen betydelig forbedret: Stipendandelen er økt fra 14 prosent i 1993-94 til 28 prosent i 1997-98, og renten kraftig redusert, iallfall inntil høsten 1998. Likevel har det nok festet seg et inntrykk av at ordningene ikke er gunstige nok, og at studielånskunder nærmest er å betrakte som gjeldsofre. Stemmer så dette inntrykket?

Statens lånekasse er den kredittinstitusjon i Norge som har flest personkunder, nesten 700.000, eller tilsvarende om lag hver femte nordmann over 19 år. Antall tilbakebetalere er over 400.000, og antall elever og studenter med stipend og/eller lån er nærmere 250.000. I gjennomsnitt hadde universitetskandidatene som ble uteksaminert våren 1995, ca. 200.000 kroner i studielån, mens høgskolekandidatene hadde ca. 140.000. Vi har allerede omtalt en del av de faktorene som fører til forskjeller i lånets størrelse, men vil også gjøre noen anslag på de økonomiske konsekvensene av forsinkelser i studiene.

I utgangspunktet betyr lengre studietid økt studielån. Men det er som kjent mange studenter som har alternative inntektskilder, og noen velger å redusere låneopptaket ved å jobbe ved siden av studiene. Dette fører igjen til risiko for at studiene blir forlenget. Men det er også andre årsaker til forlenget studietid, f.eks. faglige problemer underveis. Det er derfor ikke entydig at det er inntektsgivende arbeid som fører til utvidet studietid, det kan like gjerne forholde seg motsatt: At man får forsinkelser av faglige grunner og av den grunn reduserer låneopptaket for å unngå for stor gjeld.

Studielån: nødvendig i studietida, en belastning i mange år etterpå

Dessuten er det noen som bruker opp sin lånerett. Vi har påvist at det å jobbe noen få timer i uka ved siden av studiene ikke nødvendigvis gir seg utslag i lavere lån eller forsinkelser. En del studenter velger å jobbe litt ved siden av studiene, ikke for å redusere lånet, men for å ha litt bedre økonomi i studietida. Så lenge jobbingen er begrenset, gir det ingen negative utslag i studiene; tvert om kan det være positivt å ha både litt romsligere økonomi og mer varierende aktiviteter. De som har jobbet så mye under studiene at de er blitt forsinket, har større lån enn de som ikke jobber. Selv om man altså har jobbet noe ved siden av studiene, og dermed kanskje ikke har tatt ut fullt lån i alle semestrene, oppveies dette av at den totale studietida forlenges. De som har størst lån, er naturlig nok de som er blitt forsinket uten å ha jobbet under studiene. I tillegg fører forlenget studietid til at man kommer seinere ut i en relevant jobb. Dette viser at å jobbe mer enn 10 - 15 timer ved siden av studiene for å prøve å redusere opptak av studielån ikke er noen fornuftig strategi, fordi det øker risikoen for å forlenge studiene. Dermed går vinninga opp i spinninga, iallfall rent økonomisk. Det må legges til at mange studenter har jobber som er relevante for studiene, og som kan gi dem lettere innpass i arbeidslivet.

Problemene med å betale avdrag og renter av studielånet avhenger selvsagt av hvor raskt man kommer i jobb etter studiene, og hvor mye man tjener i de første jobbene. Så sent som i 1995 hadde kandidater med høyere utdanning en forholdsvis vanskelig overgangsfase som følge av generelt høy arbeidsledighet og store kandidatkull som konkurrerte om de ledige jobbene. Likevel hadde over 70 prosent av kandidatene som var jobbsøkere, kommet seg i arbeid allerede etter tre måneder, selv om en del ikke fikk relevant jobb og dermed kanskje lavere inntekt. Etter 1993 har situasjonen på arbeidsmarkedet bedret seg betraktelig.

Et mål på studielånets størrelse i forhold til lønnsnivået rett etter utdanning er å beregne forholdet mellom studielån og brutto lønn. For universitetskandidatene var dette forholdet 1,14 (studielånet var 1,14 ganger inntekten), mens forholdet var 0,97 for høgskolekandidatene. Blant universitetskandidatene var forholdet høyere for kvinner enn for menn, blant høgskolekandidatene var det motsatt. Det var forholdsvis små forskjeller mellom fagområdene, men siviløkonomene hadde, kanskje litt overraskende, høyest lån i forhold til lønn. Sykepleierne hadde på sin side lavt lån i forhold til lønn. Dette viser at låneatferd i studietida betyr mer for den relative størrelsen på studielånet enn forskjellene i lønn rett etter studiene. Helt i starten på nedbetalingen er altså lønnsforskjellene mellom tilbakebetalerne

ikke så store. Men vi vet at lønnsforskjellene øker i løpet av de første åra, spesielt vil kandidater ansatt i privat sektor gjennomgående ha en raskere lønnsøkning enn kandidater ansatt i det offentlige. En rekke andre faktorer kan også bidra til at de reelle forskjellene i tilbakebetalernes økonomiske vilkår varierer: husholdningens samlede inntekt, utgifter til bolig, arv eller gaver fra familie osv.

Selv om våre data ikke gir et fullt ut dekkende bilde av tilbakebetalernes situasjon, kan vi slå fast at det er store variasjoner. Ett uttrykk for dette er at samtidig som mange tilbakebetalere har en anstrengt økonomi, foretas det et betydelig omfang av ekstraordinære innbetalinger av studielån. I mange tilfeller løses store deler eller hele studielånet inn umiddelbart etter at studiet er avsluttet. Dette fenomenet har økt sterkt den siste tida. I 1989 foretok vel 10.000 kunder ekstraordinære innbetalinger på til sammen 187,5 mill. kroner. I 1995 hadde tallet økt til over 55.000 kunder og 2.100 mill. kroner. Vi har også spurt de ferske kandidatene om dette. Allerede et halvt år etter eksamen hadde 6 prosent innløst hele lånet, mens 17 prosent hadde innbetalt deler. I tillegg var det 39 prosent som hadde planer om å foreta ekstraordinære innbetalinger. Og det er ikke først og fremst små lån som innbetales. Gjennomsnittlig lån blant dem som innløste hele lånet, var 155.000 kroner for universitetskandidatene og 118.000 blant høgskolekandidatene. Sykepleierne og siviløkonomene var de gruppene som hyppigst hadde innløst sine lån. Blant universitetskandidatene er det de som har far med høyere utdanning, som oftest innfrir sine lån; blant høgskolekandidatene var det motsatt. Vi har ikke foretatt noen analyse av hvor de som innfrir lån, henter pengene fra, men det kan være direkte støtte fra familien, indirekte støtte ved at man har bodd hjemme og har spart lånet, eller det kan være overføringer fra yrkesaktiv ektefelle. Men uansett er det store omfanget av ekstraordinære innbetalinger et uttrykk for at mange kunder i Lånekassen vurderer at studielånet er et dyrt lån, som det lønner seg å kvitte seg med raskest mulig. Og noen har muligheter for det i økonomiske oppgangstider.

En analyse av belastningen av å ha studielån bør inneholde flere faktorer. Man bør se på inntekt og annen gjeld, og dessuten bør man betrakte husholdninger snarere enn enkeltindivider. Grunnen til dette er at en husholdning kan ha en eller to inntekter, og det kan være to som har studiegjeld. I en omfattende undersøkelse foretatt av Norsk Gallup på oppdrag fra forskningsinstituttet NOVA, er det samlet inn data om husholdningers totale økonomi og gjeldsforhold, herunder også omfanget av studiegjeld. I alt var det 19 prosent av alle husholdninger der intervjuobjektet

var mellom 20 og 67 år, som hadde studiegjeld. Da har vi trukket ut dem som fortsatt er under utdanning og ennå ikke har startet tilbakebetalingen. Andelen var høyest blant de yngste, dels fordi tendensen til å ta høyere utdanning har økt sterkt, dels fordi de eldre gruppene etter hvert har nedbetalt studiegjelda. I aldersgruppen over 54 år var det ingen som hadde studiegjeld.

Som ventet finner vi at husholdninger som har studiegjeld, bruker en høyere andel av sin bruttoinntekt til å betale renter og avdrag på gjeld enn husholdninger uten studiegjeld. Det viser seg også at en større andel av husholdninger uten studiegjeld oppgir å være godt økonomisk stilt (ved at de kan spare noe) enn de som har studiegjeld. Dette kan imidlertid gi et noe misvisende bilde, siden husholdninger med studiegjeld gjennomgående er yngre og i etableringsfasen og oftere har små barn. De som har den vanskeligste økonomien, er imidlertid ikke husholdninger med høyere utdanning, men husholdninger som har studiegjeld uten å ha høyere utdanning. Disse har ikke spesielt høye studielån, men lav inntekt. Husholdninger med høyere utdanning har gjennomgående høye inntekter, men mange av dem har likevel en anstrengt økonomi på grunn av høy total gjeld. Det er derfor like feil å betegne studielånskunder med høyere utdanning som gjeldsofre som det er å kalle dem en økonomisk privilegert gruppe. Når økonomien likevel "går rundt" er det fordi de må begrense eller utsette kjøp av bolig eller bil. Siden høyt utdannede også kommer ut i jobb på et sent tidspunkt i livsløpet - mange av kandidatene er nærmere 30 år når de er ferdige med studiet -, bidrar studielånet i betydelig grad til at husholdninger må utsette investeringer eller høyt forbruk i forhold til jevnaldrende som valgte å gå rett ut i arbeidslivet uten å ta en langvarig utdanning.

Drøfting

Til tross for at det stadig har vært hevdet (ikke bare fra studenthold) at den norske studiefinansieringen er utilstrekkelig, kan dette tydeligvis ikke ha skremt de unge fra å søke høyere utdanning. Vi vet riktignok ikke hvor mange som har latt være å ta høyere utdanning fordi de synes studiefinansieringen er for dårlig, men søkningen til høyere utdanning har vært svært høy på 1990-tallet. Dette er nok delvis et resultat av mangelen på alternativer i en periode med et vanskelig arbeidsmarked. Ytelsene fra Lånekassen utgjør uansett en helt nødvendig forutsetning for å kunne studere for svært mange av studentene. I store trekk kan det derfor slås fast at selv

om ordningen har en del svakheter, så virker den norske studiefinansieringen etter forutsetningene.

Studielånet (og stipendiet) skal dekke studentenes levekostnader i løpet av studietida. I så måte er lånet et slags forbrukslån: Det dekker utgifter til mat, bolig, studiemateriell og andre mer eller mindre nødvendige ting. Men samtidig tas lånet opp for å dekke en investering i egen kompetanse, en investering som forventes å gi utbytte i form av bedre lønn og mer interessante arbeidsoppgaver seinere. Dermed er det ikke lånets størrelse i seg selv som er mest interessant, men balansen mellom det lånet koster, og de fordelene det gir. Problemene med den norske studiefinansieringen er kanskje ikke først og fremst knyttet til studiefinansieringen i og for seg, men til det faktum at utbyttet av å ta høyere utdanning er blitt relativt usikkert og trolig magert for mange. Dette er dels et resultat av at lønnsforskjellene etter utdanning er relativt små i Norge, dels fordi den sterke veksten i antall kandidater gjør høyere utdanning mindre eksklusivt og dermed utbyttet mer usikkert. Sannsynligvis vil inntektsforskjellene innenfor gruppen med høyere utdanning vise en økende tendens. Hvis man ønsker å opprettholde små lønnsforskjeller etter utdanning, er det rimelig at studiefinansieringen gjør det forholdsvis billig å studere. I et internasjonalt perspektiv kommer også det faktum at de norske universitetsstudiene er svært lange, slik at det er mange år som skal lånefinansieres. Dette gjør også at det koster mye å gjøre ordningen mer gunstig. Samtidig må det pekes på at bare en liten andel av alle studentene tar de lengste universitetsstudiene, som påfører dem de store studielånene. De fleste studenter i Norge utdanner seg ved høyskolene, med en studietid begrenset til 3-4 år, og for disse er studielånet relativt moderat.

Vilkårene for å få stipend og lån gjennom Lånekassen er stort sett de samme for alle. For låntakere over 19 år er det heller ingen form for behovsprøving mot foreldrenes inntekter. Derimot er de reelle belastningene av studielånet sterkt varierende, avhengig av inntekten etter avsluttet utdanning. Selv om begynnerlønningene ikke varierer så mye, vil det i løpet av de første åra når studielånet er tyngst, oppstå betydelige inntektsforskjeller, spesielt mellom ansatte i privat og i offentlig sektor. Det er derfor et spørsmål om ikke tilbakebetalingen i større grad burde tilpasses disse inntektsforskjellene. Riktignok er det mulig å velge en inntektsavhengig tilbakebetalingsplan (INTB), men dette synes enten å være mindre kjent eller mindre attraktivt blant tilbakebetalerne enn man kunne forvente. En bør kanskje vurdere å sette en øvre grense for hvor stor den årlige tilbakebetalingen skal være i forhold til inntekten.

En slående illustrasjon på ulikhetene blant Lånekassens kunder er den økende tendensen til ekstraordinære innbetalinger. Det kan diskuteres om dette egentlig utgjør et problem for Lånekassen eller ikke. Vi vet ikke hvor midlene til ekstraordinære innbetalinger kommer fra, men det kan reises spørsmål om det er i tråd med formålet med studiefinansieringen at det tildeles rentefrie lån i studietida til personer som umiddelbart etter studiene er i stand til å løse dem inn.

Et annet spørsmål er om ikke forskjellene mellom hjemmeboende og borteboende studenter er urimelig store. Selv om vi i Norge har et desentralisert høyere utdanningstilbud, er det mange som må flytte fra hjemstedet for å studere. Disse pådrar seg mye høyere kostnader enn de som kan bli boende billig eller gratis hos foreldrene, og stipendtildelingen oppveier neppe disse forskjellene. I tillegg til at dette skaper store ulikheter mellom studentene, begrenser det også studentenes villighet til å være mobile. Det bør helst være faglige grunner for å velge et bestemt lærested, ikke det at det er det billigste alternativet.

Tanken på stor studiegjeld påvirker også måten å gjennomføre studiene på. Noen prøver å redusere låneopptaket ved å jobbe mye i studietida. Våre resultater har vist at dette kan være en risikofylt strategi hvis det fører til at man blir forsinket. Vi påstår ikke at mange bevisst velger en slik strategi; forsinkelser kan like gjerne ha sammenheng med faglige problemer, manglende studiemotivasjon, behov for å skifte studium eller å ha en pause. Men uansett bør studentene være klar over at studieforsinkelser koster, og at det er langt bedre å ta fullt lån og gjennomføre på normert tid, enn å redusere det semestervise låneopptaket og studere på halv fart. Med dette menes ikke at studiegjennomføring utelukkende er studentenes eget ansvar, også lærestedenes tilrettelegging, studiekvalitet og faglige krav legger føringer på hvordan studentene gjennomfører.

Selv om de aller fleste tilbakebetalerne av studielån etter noe tid er i stand til å håndtere tilbakebetalingen, er det ingen tvil om at studenter og potensielle studenter kan finne det avskrekkende at de vil opparbeide et studielån på mer enn 200.000 kroner innen de er ferdige. I tillegg har de hatt mange år helt eller delvis uten arbeidsinntekter, og de skal skaffe seg bolig, etablere seg med familie etc. Hvis det også brer seg usikkerhet om hvorvidt en slik investering lønner seg, kan det bidra til å svekke søkningen til høyere utdanning. Økende stipendandel og sterk reduksjon i studielånsrenten i de siste åra kan ha bidratt positivt til interessen for høyere utdanning. Nå ser dette igjen mer usikkert ut. Høsten 1998 har vi i Norge hatt en sterk

renteoppgang, og fordi det ble vedtatt å la studielånsrenten være markedsstyrt, kan denne komme til å bli rundt 9 prosent i 1999. I tillegg til at dette rammer tilbakebetalingene, kan det påvirke søkningen til høyere utdanning og føre til at flere studenter tar inntektsgivende arbeid for å unngå for stor gjeld. Ennå ser det ikke ut til å bli noe problem med mangel på studenter i Norge, men dette kan ikke tas for gitt. Vi ser at søkertallene synker, og situasjonen kan snu seg fra et overskudd av søkere til mangel på rekrutter i en del fag. En bør derfor holde øye med om insitamentene for å ta høyere utdanning svekkes over tid, og i dette bildet må selvsagt også studiefinansieringen vurderes.

5 Å studere i utlandet

Erfaringer fra fire europeiske byer

Av Jannecke Wiers-Jenssen

Mer enn 12 000 nordmenn studerer i utlandet. Disse er fordelt på mer enn 50 land og ennå flere utdanninger. Dette kapittelet belyser årsaker til at noen reiser ut for å studere, og hvilket akademisk, kulturelt, sosialt og personlig utbytte et utenlandsstudium kan gi. Basert på intervjuer med norske studenter i Glasgow, Stockholm, Berlin og København formidles erfaringer omkring hvordan tilværelsen som utenlandsstudent arter seg.

Historiske linjer

Nordmenn har århundrelange tradisjoner for å studere utenlands. Fram til opprettelsen av Universitetet i Oslo i 1811 fantes det ingen høyere utdanningsinstitusjon i Norge. Derfor reiste man ut for å studere, særlig til København og til tyske universiteter. Men også etter at man fikk eget universitet, fortsatte nordmenn å studere utenlands. Fagtilbudet her hjemme var begrenset, og mange reiste eksempelvis til Sverige og Tyskland for å studere tekniske fag (Bie 1974:20).

Utdanningstilbudet ble etter hvert utvidet, og etter 1945 fantes det undervisning innen de fleste studieretninger. Likevel skjedde det en markant økning i antall studenter som reiste utenlands etter krigen. Begrunnelsene for å studere i utlandet ble da mindre knyttet til *tilbud* og mer til *kapasitet*. De fleste reiste ut for å studere fag der utdanningskapasiteten i Norge var begrenset, særlig merkantile fag, ingeniørfag og typiske profesjonsfag som medisin, tannmedisin og arkitektur.

Utenlandsstudentene har i perioder utgjort en betydelig andel av den totale studentmassen; midt på 1950-tallet befant hele 30 prosent av alle norske studenter seg i utlandet (Bie 1974:4). For enkelte utdanningsgrupper har andelen utenlandsstudenter til tider vært langt høyere. Eksempelvis var halvparten av alle nyuteksaminerte leger i 1972 utdannet i utlandet (Brandt 1986; tab 3.9). I begynnelsen av 70-årene var det en svak nedgang i antall nordmenn som studerte i utlandet, men denne trenden snudde omkring 1975. Det totale *antallet* utenlandsstudenter er nærmere firedoblet siden den tid. Utdanningskapasiteten i Norge har imidlertid økt sterkt i samme periode, og

andelen utenlandsstudenter i den totale studentmassen holdt seg relativt stabil rundt seks prosent (Berg og Stensaker 1997: 34).

I dag er mer enn 12 000 nordmenn registrert som utenlandsstudenter (Lånekassen 1998). Det reelle antall som studerer ute er imidlertid noe høyere, ettersom noen studenter er registrert ved norsk lærested selv om de oppholder seg i utlandet, mens andre ikke mottar støtte fra Lånekassen, og derfor ikke inngår i statistikken.

De fleste nordmenn som studerer utenfor landets grenser tar *hele* utdanningen utenlands, og har funnet fram til studiested på egen hånd. Et økende antall studenter tar *deler* av utdanningen i utlandet, i tråd med målsettinger i norsk utdanningspolitikk (St meld nr 19 1996-1997:17). Mange av disse er tilknyttet EU-programmet Erasmus/Sokrates eller den nordiske utvekslingsavtalen Nordplus.

Hva vet vi om dagens utenlandsstudenter?

Lånekassens statistikk kan fortelle oss noe om hvor norske studenter befinner seg og hva de studerer. Storbritannia, USA, Danmark, Sverige og Tyskland er de landene som huser flest norske studenter. Ungarn, Polen og Australia er de landene som har hatt sterkest økning de senere år¹ (Lånekassen 1998). Kun et par prosent av de norske utenlandsstudentene befinner seg utenfor Europa og USA. Den største andelen av disse studerer i Australia, men det er også noen som har valgt land som Sør-Afrika, Japan, Egypt, Hong Kong og Chile. Studentene fordeler seg på en rekke ulike fagområder. Merkantile og teknologiske studier, samt ulike typer helsefags-utdanninger, er svært populære. Mange studerer også kunsthøgskolefag, samfunnsfag, journalistikk og hotellfag (Lånekassen 1998, St meld nr 19 1996-97).

Bortsett fra Lånekassens statistikk finnes det begrenset systematisert kunnskap om norske studenter i utlandet. De mest omfattende arbeider på området er en studie som fokuserer på norske studenters akademiske prestasjoner på britiske universiteter i 1950- og 60-årene (Bie 1974), og en undersøkelse om norske ingeniører som tok sin utdanning i Skottland i perioden 1945-80 (Sanderson 1988). Hvordan utenlandsstudentene selv opplever sin studiesituasjon, eller hvilket utenomakademisk utbytte de har av oppholdet, har imidlertid ikke vært gjenstand for forskning. Som et ledd

¹ Økningen i Polen og Ungarn skyldes i hovedsak at disse landene har opprettet medisin- og veterinærutdanning spesielt beregnet på utlendinger, der undervisningen foregår på engelsk eller tysk.

i en større undersøkelse om norske studier i utlandet har derfor NIFU intervjuet en gruppe studenter om ulike aspekter ved utenlandsoppholdet². Studentene ble spurt om blant annet hvorfor de valgte å dra ut, hvordan de trives, om det er spesielle forhold som er problematiske og hvilket akademisk og personlig utbytte de har av utenlandsoppholdet³.

Fire byer i land med mange norske studenter ble valgt ut, og man søkte å få en spredning av informantene på fagområder, studienivå og kjønn. I alt 41 studenter ble intervjuet i Glasgow, Stockholm, Berlin og København i 1996 og 1997. Alle studentene var såkalte "free movers", det vil si at de tok hele utdanningen i utlandet og hadde funnet fram til lærested selv. Et flertall studerte profesjonsfag av de typer nordmenn ofte tar utenlands; helse-, økonomi- og ingeniørutdanning. Studenter på kunsthøgskole, humanistiske og samfunnsvitenskapelige utdanninger var imidlertid også representert. Utvalget besto av av omtrent like mange kvinner som menn.

Hensikten med å foreta kvalitative intervjuer var å få en utdypende forståelse av utenlandsstudenters situasjon, og avdekke noen av de prosessene som ligger til grunn for beslutninger om utreise. Intervjuene gir innblikk i en rekke ulike erfaringer, dels landsspesifikke, dels generelle, og avdekker mønstre og fellestrekk og gir innsikt i forhold og prosesser som antas å ha gyldighet langt utover de intervjuede studentenes rekke. Utvalgets størrelse, og antallet utdanninger og studiesteder som inngår, tilsier imidlertid at undersøkelsen ikke kan gi noe fullstendig og representativt bilde av alle norske studenter i utlandet.

Veien til utlandet

Hvorfor studere i utlandet?

Begrunnelsene studentene oppgir for å reise ut er mange og overlappende, men kan grovt inndeles i to kategorier som kan betegnes som "lyst"- og "tvangs"- motiver. Noen framhever at de valgte utenlandsstudier fordi de var tiltrukket av muligheten for å lære et annet språk og en annen kultur å kjenne, og således var preget av "lyst" til å dra ut. Andre forteller at de reiste ut først og fremst fordi de ønsket en bestemt utdanning som de ikke hadde

² Hoveddelen av denne studien består av en spørreskjemaundersøkelse som foretas høsten 1998.

³ For en mer utdypende presentasjon av det kvalitative intervjumaterialet se Stensaker og Wiers-Jenssen (1998).

tilstrekkelig gode karakterer for å komme inn på, eller som ikke eksisterte, i Norge. Til en viss grad kan man derfor hevde at de er "tvunget" ut. Mange av disse understreket imidlertid at de også hadde et ønske om å komme ut, oppleve noe nytt og få nyttige tilleggskunnskaper. En økonomistudent i Berlin gir uttrykk for en hyppig forekommende kombinasjon av motiver på denne måten:

*Nå hadde ikke jeg gode nok karakterer til å komme inn på handels-
høyskolen i Bergen, da. Hvis jeg hadde hatt gode nok karakterer ville
jeg kanskje tenkt annerledes. Men jeg fant det også bra at jeg kunne
lære et annet språk og en annen kultur og få internasjonal erfaring.*

Europeiske undersøkelser av utenlandsstudenter viser at det er en høy andel som har foreldre som har bodd eller studert i et annet land (Opper, Teichler og Carlson 1990). Dette er en indikasjon på at utenlandsstudier er noe det er tradisjon for i enkelte familier. Vårt intervjumateriale er ikke tilstrekkelig stort til å kunne si noe om omfanget av dette blant norske utenlandsstudenter, men vi finner eksempler på personer som har nære slektninger som har studert i utlandet, og flere har mor eller far av utenlandsk opprinnelse. Noen av studentene har tidligere utenlandserfaring, f.eks. som utvekslingsstudent på videregående skole. Internasjonale kontakter og erfaring er faktorer som trolig bidrar til å senke terskelen for å velge utenlandsstudier. En humanoriastudent i Glasgow beskriver sin beslutningsprosess slik:

*Jeg har bestandig vært mye i utlandet, så jeg vurderte å studere ute
ganske tidlig. Familien min er vel ganske internasjonale, så det
bestemte jeg meg for allerede før videregående. Jeg vurderte ikke å
søke i Norge. Mine alternativer var alle utenlandske. Informasjon
skaffet jeg meg ved å skrive til universitetene i Storbritannia. Ut-
plukkingen av læresteder jeg søkte opptak til skjedde etter bilder og
den informasjon brosjyrene hadde.*

Mange nevnte miljøforandring som ett av flere motiver for å reise ut, men begrensninger i det norske universitets- og høyskolestystemet ser likevel ut til å være den enkeltfaktoren som har størst betydning for beslutningen om å studere i utlandet. Det er likevel viktig å presisere at andre forhold spiller inn. Noen ville foretrukket utlandet uavhengig av studiemuligheter i Norge, og de som er stoppet av adgangs- eller tilbudsbegrensninger kunne forbedret karakterene fra videregående skole eller valgt enn annen utdanning i Norge.

Likevel foretrakk de utenlandsstudier, noe som kan vitne om så vel eventyrlyst og pågangsmot som sterkt motivasjon for å realisere sitt utdanningsmål. Dette poenget anskueliggjøres av en økonomistudent, som gir uttrykk for en selvoppfatning som deles av flere:

De som reiser ut har et mot som de hjemme ikke besitter. Det er mange som snakker om å reise ut, men som aldri kommer til å gjøre det. Du må ha viljen til å ta en sjanse. Man er jo som regel veltilpasset hjemme, og må ta sjansen på å bryte opp. Det er tøft og krever guts.

Valg av studieland og lærested

Språklige hensyn har avgjørende betydning for valg av studieland. Flere forteller at de godt kunne tenkt seg å studere i andre land, men at språk, og til dels kultur og geografisk avstand, begrenset aktuelle alternativer. Intervjumaterialet indikerer også at terskelen for å studere i nordiske land kan være mindre enn for å dra til land utenfor det skandinaviske språkområdet. Eksempelvis uttrykker et par av studentene i København en viss beundring overfor nordmenn som studerer i Tyskland eller Ungarn. Noen nevner at enkelte land og læresteder var uaktuelle av økonomiske årsaker fordi Lånekassen ikke gir (tilstrekkelig) støtte. Studieavgiftene kan være svært høye på enkelte studiesteder f.eks. i Storbritannia. Et utsagn fra en medisinstudent eksemplifiserer denne type argumentasjon:

Rent språkmessig er det enten engelskspråklig eller tyskspråklig. Og engelskspråklig det kan du bare glemme, uansett, på grunn av studentavgiftene. Altså du må betale for studiet, og det er forferdelig dyrt.

Flere forteller at de på ulike måter har forbindelser til det aktuelle studielandet, og at dette hadde betydning for deres valg. Noen har familie eller kjæreste som bor i studielandet, andre har familie eller venner som har studert der tidligere. Det er heller ikke gitt at utdanning i Norge er et praktisk akseptabelt alternativ for alle. Eksempelvis var det blant dem vi intervjuet i København, flere som av ulike grunner allerede var bosatt i Danmark da de søkte om opptak på studiet.

Med hensyn til lærested har mindretallet valgt lærested ut fra spesielle undervisningsstilbud. Dette gjelder i første rekke dem som går på kunstfaglige studieretninger, men også enkelte økonomer. Andre har valgt ut fra

anbefalinger fra venner og kjente. For flertallet synes imidlertid valg av lærested noe mer tilfeldig. Noen har søkt en rekke læresteder, og "havnet" der de kommer inn, slik som denne medisinstudenten:

Jeg fikk jo en liste med - jeg tror det var 40 - universiteter i Tyskland med beskrivelser av studiene i Tyskland, men jeg forsto ikke så veldig mye av det, sånn rent faglig sett, da. Og så fant jeg fram kartet. Jeg ville ikke til en sånn veldig stor by, egentlig, og så søkte jeg på de minste byene, samt Berlin, på grunn av at familien min var her. Og jeg bare valgte sånn rent tilfeldig.

Generelt synes ikke lærestedets akademiske renomme å ha ligget særlig høyt i bevisstheten på det tidspunkt man tok beslutningen om hvor man skulle studere. Dette kan ha sammenheng med at man i Norge ikke har tradisjon for å rangere læresteder etter kvalitet, og at støtteberettigelse i Lånekassen oppfattes som tilstrekkelig kvalitetsgaranti.

Informasjon og søknadsprosess

Vi har vært inne på at det å ha familie eller venner som har studert utenlands, synes å ha betraktelig innflytelse på beslutningen om å reise ut. I første rekke har dette betydning for informasjonstilgangen; det er ofte gjennom slike kontakter studentene er blitt oppmerksom på bestemte utdanningstilbud i utlandet. Ikke sjelden velges studieland, studieby eller lærested etter inspirasjon fra kjente som har gått der tidligere. I den mer aktive orienteringsfasen har et flertall brukt ANSA⁴ som mellomledd for å skaffe seg informasjon.

Søknadsprosessene er vanligvis lengre og mer omfattende enn i Norge. Blant dem som studerer i Danmark og Sverige har ikke selve søkningen bydd på vesentlige problemer, noe som blant annet har sammenheng med de etablerte og velordnede utvekslingsavtaler mellom de nordiske landene. De som studerer i Tyskland eller Storbritannia gir i langt større grad uttrykk for at opplevde søknadsprosessen som et kompliserende element. For det første kan det ta opp til et år fra man sender søknad til tilsagn om opptak blir gitt. For det andre er søknadsskjemaene og kravene til dokumentasjon og vedlegg annerledes. En ingeniørstudent i Glasgow beskriver sine problemer i tilknytning til søknadsprosessen på denne måten:

⁴ Association of Norwegian Students Abroad - utenlandsstudentens interesseorganisasjon

Studentene formidler et overveiende positivt inntrykk av utenlandsoppholdet

Noen punkter på søknaden er uvante for nordmenn, spesielt dette med referanser fra skolene du har gått på hjemme er vanskelig. Hjemme oppfattes dette som noe merkelig, mens det er standard her borte.

Studentene i Berlin forteller at de måtte skrive begrunnelser for hvorfor de søkte, og opplysninger om egne interesser osv. Vedlegg som helseerklæringer og vandelsattest blir også nevnt. At det i Tyskland ikke finnes noe organ tilsvarende "Samordnet opptak" i Norge kan dessuten medføre en del praktisk merarbeid, ettersom man må sende en søknad til hvert universitet man søker opptak ved. En medisinstudent i Tyskland illustrerer dette poenget slik:

Det er mye som skal ordnes og mye som skal kopieres. Og det skal kopieres på sånne Notarius Publicus-greier. De gjorde store øyne på sorenskriverkontoret da jeg kom med den bunken papir jeg skulle ha kopiert. Og stemplet. Og underskrevet. Det tar ganske mye tid.

På tross av at informasjonsinnhenting og søknadsprosess kan være komplisert og ta lang tid, er det ingen av de studentene vi intervjuet som vurderte å gi opp planene om utenlandsstudier underveis. Det kan imidlertid ikke utelukkes at lange, krevende informasjons- og søknadsprosesser kan virke avskrekkende på andre som i utgangspunktet er interessert i utenlandsstudier.

Tilpasning og trivsel

Tilpasningen til en ny studiesituasjon tar tid, uansett hvor man velger å studere. Ved å reise til utlandet utvides omfanget av nye omstendigheter man må forholde seg til. Man må tilpasse seg et annet språk, en annen kultur, en ny sosial situasjon og en annerledes måte å organisere studiene på. Mange forteller at de følte seg forvirret fordi det var så mye nytt å forholde seg til på én gang. Selv i land som Danmark og Sverige, med kulturell og språklig nærhet til Norge, synes tilpasningsperioden å strekke seg over flere måneder. Det finnes også dem som fremdeles ikke føler seg skikkelig tilpasset, selv etter tre-fire semesters studier. Hovedinntrykket er likevel at studentene stort sett mestrer overgangen bra. Dette kan ha sammenheng med deres innstilling til situasjonen. Som vi tidligere har vært inne på, er eventyrlyst og pågangsmot blant de egenskaper utenlandsstudentene nevner når de blir bedt om å karakterisere seg selv som gruppe. Åpenhet, nysgjerrighet og interesse for andre kulturer er andre egenskaper som trekkes fram.

Språktilpasning

Skandinaver har generelt et høyt kompetansenivå når det gjelder engelsk språk, og det virker ikke som om nordmennene som studerer i Glasgow har hatt uforutsette problemer i undervisningssituasjonen. Skriftlige innleveringsoppgaver oppfattes som noe tungt i begynnelsen, men det går seg til etter hvert. Den skotske aksenten medførte imidlertid visse kommunikasjonsproblemer i forhold til lokalbefolkning og skotske medstudenter den første tiden.

De fleste av studentene i Berlin måtte avlegge språktest for å komme inn på universitetet, og hadde følgelig grunnkunnskapene i orden. Flere hadde valgt tysk på ungdoms- og videregående skole nettopp med sikte på studier i Tyskland. Noen hadde også tatt kveldsundervisning før de dro fra Norge for å forbedre ferdighetene. Et par av informantene i Berlin gikk imidlertid på private skoler der det ikke var krav om tyskkunnskaper før inntak. En av dem startet på studiet helt uten forkunnskaper i tysk, noe hun i ettertid oppfatter som en lite gjennomtenkt beslutning:

Folk har sagt til meg: "Å så modig du er!" Det var imidlertid fullstendig idiotisk. Det er fullstendig idiotisk å hive seg ut i noe slikt, for du sliter jo hundre ganger mer enn de andre gjør.

Generelt sett virket studentene i Glasgow og Berlin forberedt på at språket ville være en kompliserende faktor, noe som kan være årsak til at de taklet språkproblemene relativt greit. Studentene i Stockholm rapporterer ikke om særlige problemer med å forstå svensk. I København synes språktilpasningen til en viss grad å avhenge av hvor i Norge studentene kommer fra. Det ble påpekt at sør- og vestlendinger har fordeler med bløte konsonanter. Ei jente fra Østlandsområdet sier dette om hvordan hun opplevde den første tiden på studiet:

I starten måtte jeg sitte skikkelig langt foran i auditoriet, for jeg måtte konsentrere meg skikkelig om hva foreleseren sa. For jeg hadde problemer, altså, det hadde jeg virkelig. Jeg hadde mye vondt i hodet i starten fordi jeg måtte konsentrere meg om hva folk sa til meg. Språket tok et par måneder, tenker jeg, så var det greit.

Kultur og miljø

Å sette seg inn i et annet lands kultur og "system" kan som nevnt være tidkrevende. Når man i tillegg skal skaffe seg et nytt sosialt nettverk, gir

dette grobunn for en rekke overgangsproblemer. Flere rapporterer om frustrasjoner i forhold til byråkrati og nasjonale særtrekk og væremåter. Noen forteller at de følte seg ensomme og hadde hjemlengsel i begynnelsen, og at de syntes det var vanskelig å bli kjent med vertslandets studenter. Blant studentene i Berlin er det dessuten flere som forteller at de ikke er særlig begeistret for å bo i en storby, og at de savner naturen hjemme.

Hovedinntrykket er likevel at de fleste vi intervjuet mestret overgangen til en ny kultur og sosial situasjon svært bra. På intervjutidspunktet hevder alle at de trives, og det er ingen som sier de lengter hjem. Mange er svært begeistret for studiemiljøet. Særlig gjelder dette studentene i København og Glasgow, som også forteller om godt samhold blant de norske studentene. En ingeniørstudent i Glasgow uttrykker det slik:

Sosialt er det veldig tett her borte, du blir nesten sugd inn i det norske miljøet når du kommer. Folk du ikke ville snakket med hjemme er dine venner her borte. Skottene er i tillegg veldig åpne og hyggelige, så du må nesten passe deg så det ikke blir for mye sosialt liv.

Økonomi

Studentenes økonomiske utgangspunkt varierer, men den finansielle situasjonen på studiestedet er i vesentlig grad avhengig av om lærestedet krever studieavgifter, hvor høye eventuelle avgifter er, og hvorvidt Lånekassen dekker dem. De som studerer ved læresteder uten studieavgifter ser ut til å klare seg brukbart på studielån supplert med sommerjobber i Norge og noe støtte fra foreldre. Deres situasjon framstår ikke som dårligere enn for studenter i Norge. Blant dem som betaler høye studieavgifter er imidlertid den økonomiske situasjonen mer varierende. Noen rapporterer om store økonomiske vansker når studieavgiftene ikke er støtteberettiget, eller overskrider kostnadsnormen i Lånekassen. Disse studentene er helt avhengige av støtte fra familie eller intensiv feriejobbing i Norge.

Kunnskapsgrunnlag, krav og mestring

Hvordan man mestrer et studium, har selvsagt sammenheng med forkunnskaper. De norske studentene har varierende erfaringsbakgrunn; noen har gått et år eller to på høyere utdanning i Norge, mens andre kommer rett fra videregående skole. Det er ingen generell enighet blant studentene om hvor godt nordmenn klarer seg i enkeltfag. Det samlede inntrykket er likevel at videregående skole i Norge har gitt en god kunnskapsmessig ballast for å

mestre studier i utlandet. Det man eventuelt måtte mangle av detaljkunnskap kompenseres av breddekunnskaper og selvstendighet.

Det tyske utdanningssystemet utgjør et ytterpunkt når det gjelder krav til selvstendighet fra studentenes side, og preges av en "vinn eller forsvinn"-kultur. Det er vanligvis færre studieplasser på høyere enn lavere nivå, slik at det er sterk konkurranse for å gå videre. Dessuten er avstanden mellom professorer og studenter ofte svært stor. Også universitetsstudier som har et sterkt "skolepreg" i de fleste andre land, f.eks. medisin, organiseres etter samme "frie" modell. Evalueringen av studentene baserer seg i langt større grad på muntlige eksamener og "multiple choice"⁵ enn det som er tilfelle i Norge.

Studentene i Berlin har en klar oppfatning om at kravene til studieinnsats er høyere i Tyskland enn på tilsvarende utdanning i Norge.⁶ Et flertall tror de bruker mer tid på studiene enn sine tyske medstudenter, noe som relateres til språkproblemer og sterk motivasjon. Noen var forberedt på at studiet ville bli svært krevende, mens andre gir uttrykk for et nærmest sjokkartet møte med studiet. En av dem beskriver situasjonen slik:

Aldri hadde jeg forventet at det skulle være så hardt. Hvis jeg hadde visst at det skulle være så hardt så tror jeg nesten jeg hadde vurdert det ene året på gymnas i Oslo. Det tror jeg. For her er det sånn at enten så står du, ellers så forsvinner du. Det er hele tida eksamener, og du må bestå. Og består du ikke må du gå et halvt år tilbake, og det blir dyrt. Og da er presset der hele tida: du må stå, du blir nødt til å stå, du må ikke stryke! Og det presset er hardt å takle noen ganger.

Noen mener at de uvante eksamensformene, særlig de hyppige muntlige eksamenene, gjør at nordmenn takler studiene dårligere enn tyske medstudenter. Andre er av en annen oppfatning at de norske studentene klarer seg bra. En medisinstudent svarer slik på spørsmål om hvordan nordmenn mester studiene:

⁵ Eksamenstype som innebærer at man blir forelagt ulike svaralternativer og krysser av for det man mener er riktig.

⁶ Ingen av studentene har erfaring fra tilsvarende utdanning i Norge, slik at de færreste kan gi en velfundert objektiv sammenligning. Flere har imidlertid venner på tilsvarende utdanning i Norge og baserer sitt inntrykk på informasjon fra disse.

På ingen måte dårligere i forhold til tyskerne. Enkelte professorer har sagt til meg at vi nordmenn gjør det alltid bra. Fordi vi har en annen innstilling til studiet. Utsettelse i studiet går på vår pengepung, vi er litt mer motivert for å gjøre det på normert tid.

I sterk kontrast til den tyske studiemodellen har det britiske systemet et sterkt "skolepreg", og det legges langt mer vekt på individuell veiledning og essayskriving. En tettere oppfølging forhindrer imidlertid ikke at også de fleste studentene i Glasgow opplevde studiet som svært krevende, særlig i begynnelsen. Innleveringsoppgaver, essayskriving, uvante eksamensformer og sterkt konkurransepress tar tid å tilpasse seg. Tresemesterordningen og eksamenshyppigheten gjør at studieintensiteten oppfattes som svært høy, selv om pensumomfanget ikke nødvendigvis oppfattes som større enn i Norge. Flere framhever at årsaken til at de likevel mestret studiet var sterk motivasjon.

Den faglige tilpasningen ser ut til å ha gått lettere for studentene i København og Stockholm enn for studentene i Berlin og Glasgow. Sverige opererer med kortere studiemoduler enn Norge, men ellers er ikke studie-systemene i de nordiske landene så ulike. Kravene til studieinnsats oppfattes som noenlunde like, og nordmennene gir inntrykk av at de klarer seg vel så bra som versländenes studenter.

Faglig og personlig utbytte

Å studere i utlandet gir mulighet for å realisere utdannings- og yrkesplaner som ville vært vanskelige, eller kanskje umulige, å gjennomføre i Norge. Utbyttet av et utenlandsstudium kan imidlertid ikke utelukkende vurderes etter akademiske kriterier. Språkkunnskaper og kjennskap til en annen kultur er blant de ferdigheter man kan få "på kjøpet" ved et utenlandsopphold. I tillegg framhever mange at de får nye perspektiver, både faglig og personlig. Slik tilleggskunnskap, eller "utvidet utbytte" som vi har valgt å kalle det, kan være en berikelse både i arbeidslivet og på det personlige plan.

Selv om studiekvaliteten ikke lå spesielt høyt i studentenes bevissthet da de valgte lærested, er de fleste fornøyd med det faglige utbytte på intervjudispunktet. Kvaliteten på studiet oppfattes stort sett som like god, eller bedre, enn i Norge. Mest tilfredse med lærestedets kvalitet er kanskje de som tar utdanninger som ikke finnes i Norge. Dette kan ses i sammenheng med at denne gruppen ofte er mer bevisst i forhold til valg av lærested, og at de er svært fornøyd med å få den utdanningen de vil ha. Medisinstudenter i Tyskland uttrykker en viss bekymring for det faktum studiemodellen er

annerledes enn i Norge, og antar at dette kan skape tilpasningsproblemer i en overgangsfase når de kommer hjem. Dette er en av grunnene til at noen søker om overføring til medisinstudiet i Norge⁷.

Flere understreker at utenlandsstudiene gir et nytt perspektiv, og at et annet pensum kan gi nye impulser. Ei jente som har tatt både universitets- og kunstutdanning i utlandet uttrykker det slik:

Jeg tror at jeg har fått lære helt andre ting, i hvert fall på universitetet. Så tror jeg at jeg har fått utrolig mye ut av det rent sosialt. Man prøver jo å forholde seg til nye ting. Det å komme ut er positivt, fordi det er en utfordring.

Det å tilegne seg nye perspektiver og å få kjennskap til et annet samfunns- og kultursyn blir framhevet av flere. En økonomistudent i Glasgow uttrykker noe av dette på følgende måte:

Du lærer deg å akseptere en del ting du kanskje ikke ville gjort hjemme. Folk som du ikke ville snakket med hjemme må du snakke med her. Du lærer deg vel egentlig respekt for andre forhold og andre måter å gjøre ting på.

Flere av studentene gir uttrykk for at de synes det språklige, kulturelle, sosiale og personlige utbyttet av utenlandsoppholdet er vel så viktig som det rent faglige. Mange er inne på at impulsene og utfordringene de blir eksponert for ute er noe de vokser på, og tror at de har utviklet seg mer enn hva de ville gjort hjemme. Alle opplever at de får noe ekstra ved å studere ute, og ingen føler de går glipp av noe vesentlig ved ikke å være hjemme.

Omfanget av et "utvidet utbytte" avhenger av en rekke forhold. Hvor godt kjennskap man får til språk og kultur har sammenheng med lengden på studieoppholdet, men også i hvilken grad man stort sett omgås andre nordmenn, eller om man har omfattende kontakt med personer fra vertslandet. Utbyttet ser også ut til å variere med motivene for å reise ut; de som i utgangspunktet var preget av "lystmotiver" har større interesse for å tilegne seg tilleggskunnskaper. At innstilling og egeninnsats har betydning, kan illustreres gjennom følgende utsagn fra en humaniorastudent i Glasgow:

⁷ Sannsynligheten for å få en slik søknad innvilget er minimal. Det forutsetter at det blir en ledig plass på studiet i Norge, noe som sjelden forekommer. Videre vanskelig-gjøres overføring av at studiemodellene er ulike.

Du må være aktiv skal du få noe utbytte av oppholdet her. Jeg mistenker at de norske som eventuelt mistrives ikke gjør en skikkelig innsats selv. Du må yte skal du få igjen.

Anvendbarheten av det "uvidede utbytte", særlig i jobbsammenheng, vil også variere.

Eksempelvis kan nytteverdien av gode engelskkunnskaper og kjennskap til britisk næringsliv være avgjørende for en økonom som satser på en internasjonal karriere eller på en jobb innenfor norsk eksportindustri. Derimot vil trolig verdien av tyskkunnskaper og detaljinformasjon om rutiner i tysk helsevesen være begrenset for en lege som skal praktisere i Norge.

Framtidsplaner

Et klart flertall av studentene har tenkt seg tilbake til Norge etter endt studium. Dette er i tråd med undersøkelser Lånekassen har foretatt, som viser at mer enn fire av fem utenlandsstudenter returnerer til Norge etter endt studium (St meld nr 19 1996-97). Noen av informantene gir uttrykk for at de godt kunne tenke seg å arbeide en stund i utlandet, men at det er lite sannsynlig at de kommer til å gjøre det fordi arbeidsmarkedssituasjonen er vanskelig. Blant dem som seriøst vurderer å arbeide utenlands, finner vi et par studenter som har kjæreste på studiestedet, og noen økonomer som har tatt utdanning i utlandet nettopp med tanke på en internasjonal karriere.

De færreste bekymrer seg for arbeidsmarkedssituasjonen i Norge når de kommer hjem. Dette kan ha sammenheng med at en god del av informantene utdanner seg til yrker der det er stor mangel på arbeidskraft i Norge, eksempelvis innen helsesektoren. Men også de som utdanner seg innenfor fag der det er mange om beinet, som f.eks. kunstfag, tror det vil gå greit å skaffe seg jobb når de kommer hjem. Det foreligger imidlertid lite faktisk kunnskap om utenlandsstudenters arbeidsmarkedstilpasning og karriereløp etter endt studium. Noen vil nok erfare at enkelte arbeidsgivere stiller seg skeptisk til en utdanning og et lærested de har dårlig kjennskap til. Andre vil oppleve at den akademiske, språklige og kulturelle kompetansen utenlandsoppholdet gir kan øke deres markedsverdi i forhold til dem som har studert i Norge.

Konklusjon

Studentene vi intervjuet hadde varierende utgangspunkt og motiver for å studere utenlands. Mange reiste ut fordi de ikke kom inn på ønsket utdanning i Norge, noen ønsket en utdanning som ikke tilbys hjemme, og noen var tiltrukket av muligheten for å oppleve noe nytt og lære et annet språk og en annen kultur å kjenne. Felles for de fleste er en oppfatning om at det å studere utenlands krever "litt ekstra". I det legger de blant annet at man bør være i besittelse av en viss porsjon pågangsmot, og det er en fordel å være sosialt anlagt og åpen for nye ting. Informasjons- og søknadsprosessen kan være lang og kronglete, og den første tiden i utlandet oppleves som utfordrende på mange plan. Tilpasning til språk, kultur og studiesituasjon tar som oftest et halvt år eller mer. Selv om mange rapporterer om en krevende start, oppfattes tilpasningsprosessen i ettertid først og fremst som en utfordring de har vokst på. Studentene formidler et overveiende positivt totalinntrykk av utenlandsoppholdet. De er fornøyd med det faglige utbyttet og oppfatter sine muligheter på arbeidsmarkedet som svært gode. Det er stor enighet om at utenlandsoppholdet gir noe ekstra i forhold til å studere hjemme. Utenlandsstudentene opplever at de får et utvidet utbytte i form av språkkunnskaper, kjennskap til et annet lands kultur, nye perspektiver og personlig utvikling.

Referanser

- Berg, L. & B. Stensaker (1997): *Studenter i utlandet. Innblikk i eksisterende teori og empiri*. Oslo: NIFU. (NIFU skriftserie, 20/97.)
- Bie, K. N. (1974): *Students Abroad*. Oslo: Universitetet i Oslo. Hovedoppg. i pedagogikk.
- Brandt, E. (1986): *Minervas sønner og døtre; kandidater fra universiteter og høyskoler 1890-1979*. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt. (Notat 5/86.)
- Lånekassen (1998): *Norske elever og studenter i utlandet 1997-98*. Oslo: (Notater om studiefinansiering, 1/98.)
- Opper, S., U. Teichler & J. Carlson (1990): *Impacts of study abroad programmes on students and graduates*. London: Jessica Kingsley.

Sanderson, J. (1988): *More than an education? An investigation into the experience of 355 Norwegian engineers who studied in Scotland in the period 1955-80*. Oslo: Universitetet i Oslo. Hovedoppg. i historie.

St.meld.nr. 19 (1996-97): *Om studier i utlandet*. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

Stensaker, B. & J. Wiers-Jenssen (1998): *Utvidet utbytte? Norske studenter i Glasgow, Stockholm, Berlin og København*. Oslo: NIFU. (Rapport 5/98.)

6 Utviklingen i arbeidsmarkedet for høyere utdannede

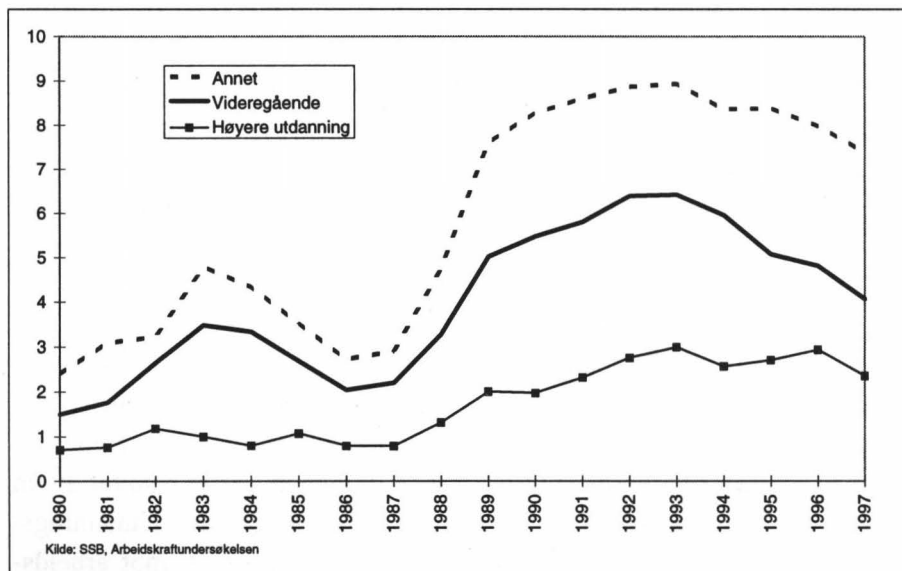
Av Sverre Try

I løpet av de siste ti årene har det skjedd store endringer i arbeidslivet i Norge. Arbeidsmarkedet er nå meget stramt, etter en periode med høy arbeidsledighet i begynnelsen av 1990-årene. Det er stor mangel på arbeidskraft innenfor en rekke områder. Samtidig har det vært kraftig vekst i antall studieplasser i høyere utdanning. Antall uteksaminerte kandidater med høyere utdanning er blitt fordoblet fra 1987 til 1997. Hvordan påvirker dette arbeidsmarkedet for nyutdannede kandidater? Er de høyere utdannede vinnerne på dagens arbeidsmarked, eller møter de større konkurranse enn andre utdanningsgrupper? Kan vi se noen virkning i arbeidsmarkedet av den økte studenttilstrømningen? Vi vil i denne artikkelen drøfte hvordan konjunktorene påvirker kandidatenes arbeidsmarkedssituasjon, illustrert både med norske og internasjonale tall.

Fra slutten av 1980-tallet og gjennom første halvdel av 1990-tallet ble antall studieplasser økt kraftig. De siste 15 årene har utdanningskapasiteten økt med 100 000 plasser til om lag 173 000 studieplasser i dag, tilsvarende en vekst på nesten 140 prosent. Den kraftige økningen var et resultat av en bevisst utdanningspolitikk og økende studenttilstrømning. Utdanningspolitikken var en del av myndighetenes strategi i kampen mot arbeidsledigheten. Økt antall studieplasser reduserte ungdomsarbeidsledigheten umiddelbart, samtidig som det kunne gi de unge nødvendige kvalifikasjoner for å tre inn i et bedre arbeidsmarked. Den økte studenttilstrømningen fra slutten av 1980-årene og gjennom første halvdel av 1990-årene skyldtes både økende ungdomskull, større interesse for høyere utdanning blant de unge og høy arbeidsledighet, som gjorde det vanskelig for mange unge å skaffe seg en jobb.

Som følge av den økte utdanningskapasiteten har det også vært en økning i antall nyutdannede kandidater fra høyskole og universitet. Etter en kraftig vekst i kandidattallene i 1990-årene har antallet nå stabilisert seg på om lag 3000 høyere grads kandidater i vårsemesteret 1997. Andelen av befolkningen i yrkesaktiv alder som har høyere utdanning har også vokst, og

blitt fordoblet siden begynnelsen av 1980-årene. I 1980 hadde for eksempel 38 prosent av befolkningen i yrkesaktiv alder grunnskole som høyeste fullførte utdanning, mens denne andelen var redusert til 22 prosent i 1997. Andelen med videregående skole som høyeste fullførte utdanning økte i samme tidsrom fra 50 til 54 prosent. Men den største økningen har skjedd i gruppen med høyskole- og universitetsutdanning. I 1980 hadde 12 prosent av befolkningen en eller annen høyskole- eller universitetsutdanning, og i 1997 var denne andelen fordoblet til 24 prosent. I denne artikkelen stiller vi spørsmål ved om den sterke veksten i tilbudet av høyere utdannet arbeidskraft har ført til at arbeidsmarkedet for høyere utdannede relativt sett er blitt vanskeligere.

Figur 1 Arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken etter utdanningstyper. 1980-1997.

Det har vært store svingninger i norsk økonomi de siste ti årene, også i arbeidsmarkedet. Arbeidsledigheten var ifølge Statistisk sentralbyrås (SSBs) arbeidskraftundersøkelse (AKU) i 1986 på om lag 2,5 prosent¹. I 1993 var den steget til om lag 6,5 prosent. Nedgangsperioden fra 1987 til 1993 var

¹ Arbeidsledighet i prosent av arbeidsstyrken. I 1996 ble AKU lagt om, og arbeidsledighetstallene etter gammel definisjon, dvs. 1995 og tidligere, ligger om lag ½ prosentpoeng lavere enn etter ny definisjon. Tallene det refereres til her, er justert for endringen og er sammenliknbare etter ny definisjon.

den mest langvarige Norge hadde opplevd på over 100 år. Etter 1993 har norsk økonomi hatt en betydelig vekst. Arbeidsledigheten er redusert fra 6,5 prosent i 1993 til 4,1 prosent i 1997. I samme periode har etterspørselsveksten vært akselererende. Sysselsettingen har vokst, og sysselsettingsveksten har økt fra år til år fram til 1998. Den økte sysselsettingsveksten har kommet alle yrkesaktive til gode. Det har vært reduksjon i arbeidsledigheten innenfor alle utdanningsgrupper i denne perioden, også blant de langtids-utdannede.

Arbeidsmarkedet for høyere utdannede i dagens høykonjunktur

Et sentralt spørsmål er om personer med høyere utdanning har opplevd like god utvikling i arbeidsmarkedet som andre grupper, eller om de opplever sterkere konkurranse enn andre på grunn av den økte tilgangen på personer med høyere utdanning. Foreliggende tall tyder på at reduksjonen i arbeidsledigheten de siste årene relativt sett har vært noe svakere blant personer med høyere utdanning enn blant andre utdanningsgrupper. Men fortsatt er arbeidsledigheten lavest blant de med høyest utdanning.

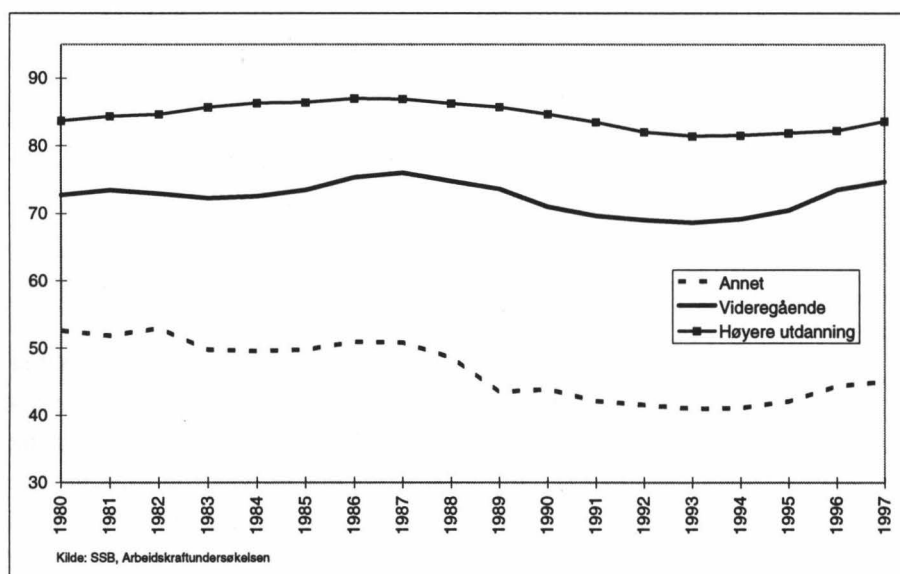
Figur 1 viser utviklingen i arbeidsledigheten for ulike utdanningsgrupper. I 1997 var arbeidsledigheten 2,3 prosent for de med høyere utdanning, mens den var 4,1 prosent for personer med videregående utdanning som sin høyeste fullførte utdanning, og 7,4 prosent for andre grupper. Den siste gruppen består stort sett av personer som har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, men også en mindre gruppe hvor utdanningen ikke er oppgitt.

I perioden 1980-1997 har det vært minst variasjon i arbeidsledigheten blant personer med høyere utdanning. Både i lavkonjunktoren i begynnelsen av 1980-årene og i den siste lavkonjunktoren i begynnelsen av 1990-årene var det betydelig mindre økning i arbeidsledigheten blant de med høyere utdanning enn blant andre utdanningsgrupper. Dette forklarer til en viss grad hvorfor reduksjonen i arbeidsledigheten de siste årene har vært noe svakere for de med høyere utdanning. I perioder med stigende arbeidsledighet vokser arbeidsledigheten mindre blant de med høyere utdanning enn blant de med lavere utdanning, og - tilsvarende - i perioder med fallende arbeidsledighet reduseres ledigheten mindre.

Det kan allikevel synes som om arbeidsledigheten for de uten høyere utdanning relativt sett har hatt en noe bedre utvikling enn for de med høyere utdanning. Arbeidsledigheten for personer uten høyere utdanning var i 1997

kommet ned på samme nivå som i 1988/89, mens arbeidsledigheten for de med høyere utdanning var omtrent på nivå med 1991. På grunn av bruddet i AKU mellom 1995 og 1996 bør vi imidlertid ikke legge for stor vekt på disse forskjellene. En rimelig konklusjon kan derfor være at reduksjonen i arbeidsledigheten for de med høyere utdanning nesten har vært på linje med de uten høyere utdanning. I 1993 hadde om lag 13 prosent av de arbeidsledige høyere utdanning, mens denne andelen hadde steget til om lag 16 prosent i 1997.

Nesten 70 prosent av befolkningen i yrkesaktiv alder, dvs. 16-74 år, var sysselsatt i 1997. Sysselsettingsfrekvensen, dvs. andelen av befolkningen i yrkesaktiv alder som er sysselsatt, har aldri vært så høy som nå. Figur 2 viser sysselsettingsfrekvensen fordelt på ulike utdanningsgrupper. Sysselsettingen er høyest for de med høyest utdanning. I 1997 var sysselsettingsandelen for personer med høyere utdanning 83,6 prosent, mens den var 74,6 prosent for personer med videregående utdanning og 45,0 prosent for de øvrige.

Figur 2 Sysselsatte i prosent av befolkningen etter utdanningstype. 1980-1997.

Den sterke økonomiske veksten etter 1993 har vært balansert. Sysselsettingen har økt både i offentlig sektor og i privat næringsvirksomhet, både innenfor privat tjenesteyting, industri og bygg- og anlegg. Sysselsettingsveksten har også vært relativt jevnt regionalt fordelt de siste årene. Arbeids-

markedet er blitt markert strammere i alle deler av landet og innenfor en rekke yrkesgrupper.

Den balanserte veksten har ført til økt etterspørsel etter mange utdanningstyper og etter personer med forskjellige kvalifikasjoner. Fra 1993 til 1997 økte sysselsettingen med 184 000 personer eller 9 prosent. Fordelt på ulike utdanningsgrupper har veksten vært størst for de med høyere utdanning, med en sysselsettingsvekst på om lag 14 prosent. Sysselsettingsveksten for personer med videregående utdanning har vært på 11 prosent, mens sysselsettingsveksten for personer med grunnskole som høyeste fullførte utdanning var under 3 prosent.

Men selv om sysselsettingsveksten er størst for personer med høyskole- og universitetsutdanning, er det samtidig en stadig større andel av yrkesbefolkningen som har høyere utdanning. Derfor øker ikke sysselsettingsfrekvensen for de med høyere utdanning noe mer enn den gjør for de andre utdanningsgruppene, jf. figur 2. Over tid kan det synes som om sysselsettingsfrekvensen for personer med videregående utdanning eller mer har vært relativt stabil, mens sysselsettingsfrekvensen for den øvrige gruppen, dvs. personer med grunnskoleutdanning eller ukjent utdanning, er redusert fra i overkant av 50 prosent ved begynnelsen av 1980-årene til rundt 45 prosent i andre halvdel av 1990-årene. Reduksjonen i sysselsetting i den siste gruppen skyldes delvis at flere fortsatte med videregående utdanning.

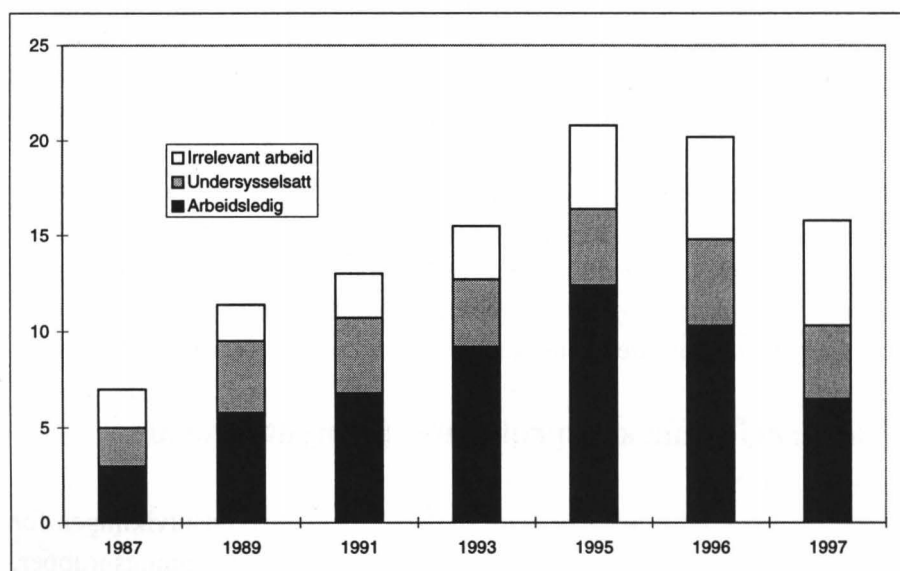
Ulike arbeidsmarkedsproblemer for nyutdannede kandidater

I dette avsnittet vil vi gå over fra å studere arbeidsmarkedsutviklingen for *alle* personer med høyere utdanning i forhold til andre utdanningsgrupper, til å fokusere på nyutdannede kandidater. Denne tilnærmingen fokuserer på overgangen fra høyere utdanning til arbeidsmarkedet. Dersom arbeidsmarkedet begynner å mettes med personer med høyere utdanning, er det trolig at dette først vil merkes i de nyutdannede kandidatenes jobbmuligheter. Det er derfor grunn til å tro at vi gjennom denne tilnærmingen raskere fanger opp eventuelle mistilpasninger mellom bedriftenes etterspørsel etter kvalifikasjoner og arbeidsstyrkens kompetanse.

NIFUs kandidatundersøkelse gir mulighet for å studere arbeidsmarkeds-situasjonen for nyutdannede høyere grads kandidater, dvs. personer med

utdanning på hovedfagsnivå, om lag et halvt år etter eksamen². Figur 3 viser utviklingen i arbeidsmarkedssituasjonen for nyutdannede kandidater for vårkull i perioden 1987-1997.

I takt med utviklingen på arbeidsmarkedet for øvrig går ledigheten for nyutdannede høyskole- og universitetskandidater ned. Etter store problemer på arbeidsmarkedet i første halvdel av 1990-tallet viser tallene fra Kandidatundersøkelsen 1997 at den positive utviklingen fra 1996 fortsetter. I 1996 var ledigheten for alle høyere grads kandidater 10 prosent, året etter var ledigheten redusert til knapt 7 prosent. Høsten 1997 var 84 prosent av høyere grads kandidatene fra våren 1997 sysselsatt.

Figur 3 Arbeidsledige, i ufrivillig deltidarbeid eller i arbeid uten samsvar med utdanningen. Prosent av arbeidsstyrken. Vårkull 1987-1997.

Arbeidsledighet er en del av mistilpasningen på arbeidsmarkedet. Dersom vi inkluderer andre mål på mistilpasning, som ufrivillig deltid og irrelevant arbeid, finner vi at situasjonen er noe annerledes, jf. figur 3. Det viser seg

² Undersøkelsen i 1997 omfatter universitetskandidater med høyere grad, siviløkonomer fra offentlige læresteder, ingeniører og kandidater med 3-årig edb-utdanning som ble uteksaminert våren 1997. Opplysningene om uteksaminerte kandidater ble innhentet fra de enkelte lærestedene. Alle kandidatene - ca. 4600 personer - fikk tilsendt et spørreskjema. Det ble purret to ganger, svarprosenten var 75.

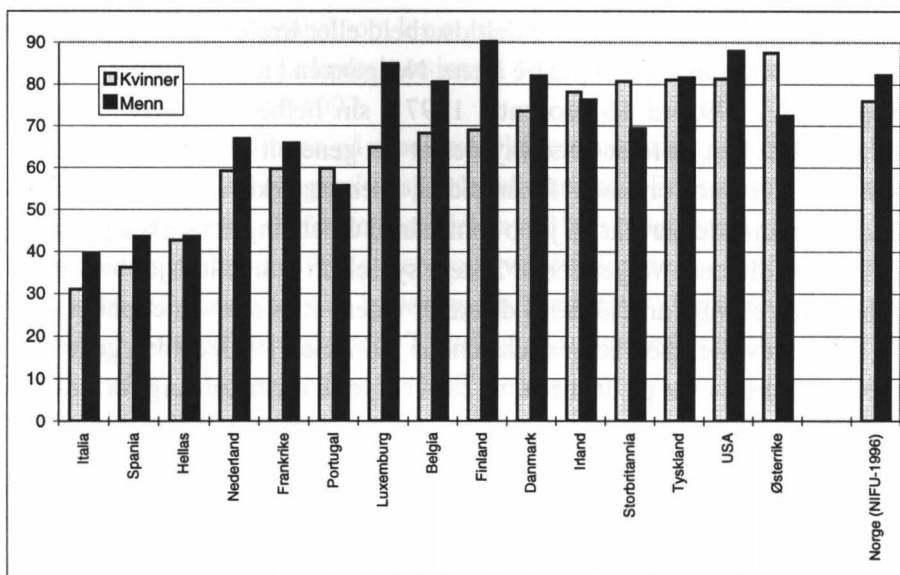
nemlig at andelen med ufrivillig deltidsarbeid eller irrelevant arbeid er mer eller mindre uforandret de siste tre årene. Nedgangen i total mistilpasning fra 21 prosent i 1995 til 16 prosent i 1997 i sin helhet tilskrives redusert ledighet. Det kan være at dette skyldes at det generelt er lettere å finne en jobb enn det var for noen få år siden, men at ikke alle nyutdannede kandidater umiddelbart får en jobb som står til utdanning, kvalifikasjoner og ønsker. Kandidatene velger derfor å være sysselsatt i en deltidsjobb eller en jobb med irrelevant arbeid mens de søker videre etter relevante jobber.

Dersom vi sammenlikner situasjonen i 1997 med 1993, da den generelle arbeidsledigheten var på det høyeste, ser vi at total mistilpasning for høyere grads kandidater er omtrent uendret. Selv om arbeidsledigheten blant kandidatene er redusert fra 9 til 7 prosent, og andelen med ufrivillig deltid er uforandret på 4 prosent, er andelen med irrelevant arbeid økt. Total mistilpasning er dermed uendret i en periode med meget sterk generell vekst i arbeidsmarkedet. Disse tallene tyder på at sysselsettingsveksten er stor nok til å absorbere de aller fleste nyutdannede kandidatene, men det kan synes som om noen flere i hvert fall i en periode må ta til takke med irrelevant arbeid. Dette poenget bør imidlertid ikke strekkes for langt. Tallene er små og beheftet med usikkerhet, og det er fortsatt bare 6 prosent av universitetskandidatene som oppgir at de har en jobb med irrelevant arbeid.

Sammenliknet med forrige høykonjunktur synes situasjonen for nyutdannede akademikere å være klart forverret. Fra 1987 til 1997 er andelen kandidater som er arbeidsledige og andelen med ufrivillig deltid fordoblet, og andelen med irrelevant arbeid er tredoblet. Samlet har total mistilpasning økt fra 7 prosent til 16 prosent. Men også den generelle arbeidsledigheten var høyere i 1997 enn i 1987. Korrigert for brudd i AKU var arbeidsledigheten i 1987 på om lag 2,6 prosent, og i 1997 var den som tidligere nevnt 4,1 prosent.

Internasjonal sammenlikning

Overgangen fra utdanning til arbeidsmarkedet er en kritisk fase, og det kan i enkelte tilfeller ta lang tid for unge nykommere å etablere seg på arbeidsmarkedet. Undersøkelser fra en rekke land underbygger at dette er et generelt problem. Men det synes også å være store forskjeller mellom land. Slike forskjeller skyldes trolig både ulike konjunkturfaser og institusjonelle forhold.

Figur 4 Sysselsettingssannsynligheter seks til ti måneder etter avsluttet høyskole- eller universitetsutdanning. Rangert etter sysselsettingssannsynlighet for kvinner. 16 OECD-land, 1996.

Note til figur 4: OECD-data er hentet fra de enkelte lands arbeidskraftundersøkelser. Disse er ikke direkte sammenliknbare med NIFUs kandidatundersøkelse, bl.a. er utdanningsgruppene forskjellige. Utdanningsgruppen fra OECD er definert fra ISCED (5-7), det vil si at også lavere grads høyskole- og universitetskandidater er med. For nærmere definisjoner og detaljer, se OECD (1998).

Figur 4 viser sysselsettingssannsynligheter for nyutdannede personer fra høyskole og universitet i 16 OECD-land. Sysselsettingssannsynlighetene er beregnet seks til ti måneder etter at utdanningen er fullført, noe ulikt fra land til land. Rangert etter sysselsettingssannsynligheter for høyskolekandidater kan vi dele landene inn i fire grupper.

I Italia, Spania og Hellas møter nyutdannede høyskolekandidater store problemer på arbeidsmarkedet, og sysselsettingssannsynlighetene varierer rundt 40 prosent. Disse landene har også den høyeste ungdomsledigheten innen OECD-landene³. I alle tre land var den generelle ungdomsledigheten over 30 prosent i 1996, og i Spania var den på hele 42 prosent. Dette tyder på at nykommere generelt har store problemer med å få innpass på arbeidsmarkedet i disse landene.

I Nederland, Frankrike og Portugal har de nyutdannede høyskolekandidatene noe høyere sysselsettingssannsynlighet enn i den foregående

³ Ungdomsledighet er definert som arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken i aldersgruppen 15-24 år for de fleste landene (16-24 år i Norge).

gruppen av land, varierende rundt 60 prosent. Men også i disse landene synes arbeidsmarkedssituasjonen for de langtidsutdannede å være vanskelig. I disse landene er det en mindre klar sammenheng mellom langtidsutdannedes jobbmuligheter og den generelle ungdomsledigheten. Frankrike har en relativt høy ungdomsledighet på 26,3 prosent, mens de to andre landene har en ungdomsledighet noe under gjennomsnittet i Europa, som er 19,4 prosent.

I Luxemburg, Belgia og Finland er det store forskjeller mellom menn og kvinner. Mens mannlige høyskolekandidater i disse landene har sysselsettingssannsynlighet mellom 80-90 prosent, er sysselsettingssannsynligheten for kvinnelige høyskolekandidater mellom 60-70 prosent. Heller ikke i denne gruppen er det noen klar sammenheng med den generelle ungdomsledigheten.

I de øvrige landene, Danmark, Irland, Storbritannia, Tyskland, USA og Østerrike, ligger den gjennomsnittlige sysselsettingssannsynligheten rundt 80 prosent. Tall fra NIFUs Kandidatundersøkelse tyder på at Norge også tilhører denne gruppen av land, selv om disse tallene ikke er direkte sammenliknbare⁴. Alle disse landene har en generell ungdomsledighet under gjennomsnittet for Europa.

Flere undersøkelser har pekt på at nykommere i arbeidsmarkedet er særlig utsatt under lavkonjunktur (NOU, 1994). Når etterspørselen etter arbeidskraft er lav, vil de som skal inn i arbeidsmarkedet oppleve større arbeidsløshet enn andre. Dette slår blant annet ut i høy ungdomsledighet. Foreliggende internasjonale data tyder på at denne sammenhengen også gjelder nyutdannede høyskole- og universitetskandidater, selv om disse relativt sett kan være i en gunstigere situasjon enn ungdom uten høyere utdanning (OECD, 1998). Men ulike konjunkturfaser kan ikke forklare alle de forskjellene mellom land som er påvist over. I tillegg er det en rekke institusjonelle forhold som trolig påvirker nykommeres muligheter på arbeidsmarkedet.

⁴ NIFU-tallene i figur 4 viser sysselsettingsandeler for høyere grads kandidater i 1996. I 1996 ble Kandidatundersøkelsen også gjennomført for siviløkonomer. Disse hadde høyere sysselsettingsandel enn gjennomsnittet for høyere grads kandidater (90 prosent for kvinner og 81 prosent for menn). Dette sammenholdt med data fra andre års kandidatundersøkelser, hvor forskjellige lavere grads kandidater er med, underbygger at Norge tilhører denne gruppen av land. Også publiserte resultater fra SSBs personregnskap tyder på at sysselsettingsandelen for personer som avslutter høyere utdanning, ligger i overkant av 80 prosent (Vassnes og Tuveng, 1996).

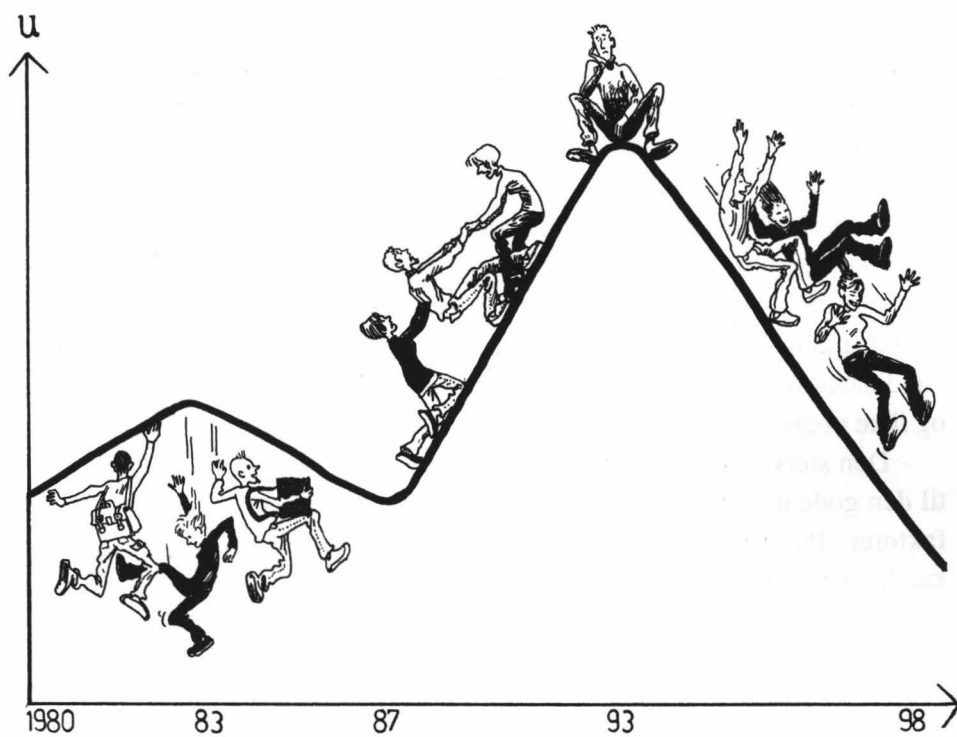
Utdanningssystemet i seg selv er selvsagt svært viktig for hvilke muligheter de unge har etter endt utdanning. Innretningen og kvaliteten på høyskole- og universitetssystemet ha betydning for nyutdannede akademikeres jobbmuligheter. Tidligere internasjonale studier⁵ har pekt på at spørsmålet om dimensjonering er en helt sentral problemstilling innen høyere utdanning, spesielt for de deler av høyere utdanning som tradisjonelt leder til sysselsetting innenfor offentlig sektor (f.eks. helsesektoren og utdanningssystemet).

Ellers kan jobbeskyttelses- og stillingsvernsregler og effektive minstelønninger forklare noe av den forskjellen som opptrer mellom land, jf. for eksempel NOU (1994), Scarpetta (1996) og OECD (1998). Italia, Spania og Hellas er for eksempel blant de OECD-landene som har de strengeste jobbeskyttelses- og stillingsvernsreglene (OECD, 1994). Slike regler gir arbeidstakerne et vern mot usaklig oppsigelse, men de kan også gjøre bedriftene tilbakeholdne med å ansette nye arbeidstakere. Dette vil spesielt ramme nybegynnere på arbeidsmarkedet og kan, sammen med flere andre faktorer, bidra til å forklare den høye ungdomsledigheten og de lave sysselsettingstallene blant nyutdannede akademikere i disse landene.

Avslutning

Den langvarig høye arbeidsledigheten i OECD-landene, særlig i Europa, har ført til en debatt om hvilke faktorer som påvirker arbeidsledigheten. Den utløsende årsaken til økt ledighet har som regel vært sterke svingninger i konjunktorene, som har ført til økt konjunkturrell arbeidsledighet. Den økte arbeidsledigheten har så satt i gang prosesser som har bidratt til at det har vært vanskelig å få ned arbeidsledigheten igjen når konjunktorene har snudd. Det er en rekke faktorer som kan bidra til å forklare hvordan slike prosesser oppstår. Slike faktorer kan virke på individnivå: langvarig arbeidsledighet kan for eksempel føre til gradvis svekkelse av den enkeltes kompetanse; på bedriftsnivå: arbeidsgivere kan for eksempel være skeptiske til å ansette langtidsledige; og på politikknivå: for eksempel ved at de arbeidslediges trygderettigheter blir gradvis utvidet. Utvidelser i trygderettighetene i den hensikt å motvirke økonomiske problemer for den enkelte, kan bidra til mindre aktiv jobbsøking og lengre ledighetsperioder. Slike faktorer bidrar i sum til at det etter hvert kan oppstå betydelige mistilpasninger mellom bedriftenes etterspørsel etter arbeidskraft og arbeidsstyrkens kvalifikasjoner.

⁵ Se for eksempel OECD (1993).

Arbeidsmarkedet blant nyutdannede kandidater synes fortsatt å være styrt av konjunkturer

For å motvirke slike prosesser har mange europeiske land, Norge inkludert, satset blant annet på utdanningspolitikken. Grunnlaget for arbeidsstyrkens kvalifikasjoner legges ved å ha høy kvalitet og riktig dimensjonert kapasitet på utdanningssystemet. I tillegg er det viktig å legge forholdene til rette for en god og smidig overgang fra utdanningssystemet og over i arbeidsmarkedet. Mange unge bruker lang tid på å etablere seg i arbeidsmarkedet etter avsluttet utdanning. Dette gjelder også for nyutdannede akademikere. Tall fra OECD viser at i gjennomsnitt hver tredje nyutdannede fra høyskole og universitet i disse landene ikke har kommet i jobb seks til ti måneder etter avsluttet utdanning. Tall for Norge viser at 84 prosent av høyere grads kandidater fra våren 1997 var sysselsatt etter om lag et halvt år.

Situasjonen i Norge har de siste årene vært preget av høykonjunktur og stor etterspørsel etter arbeidskraft. Reduksjonen i arbeidsledigheten siden 1993 tyder på at vi ikke har fått de samme strukturelle problemene på arbeidsmarkedet som en del andre europeiske land har fått. Siden 1993 er sysselsettingen økt og arbeidsledigheten redusert for alle utdanningsgrupper, også for de langtidsutdannede. Arbeidsledigheten blant nyutdannede høyskolekandidater er også redusert de siste årene. Arbeidsmarkedet for kandidater synes fortsatt å være styrt av konjunkturer og generell ledighet, og ikke preget av betydelige strukturelle mistilpasninger.

Den sterke satsingen på høyere utdanning kan være en del av årsaken til den gode utviklingen på arbeidsmarkedet, sammen med en rekke andre faktorer. På den annen side er det tegn som tyder på at nyutdannede kandidater de siste årene har fått noe større problemer med å skaffe seg en relevant jobb. Dette kan være et tidlig varsel om at innretningen og dimensjonen på høyere utdanning ikke fullt ut er i samsvar med arbeidsmarkedets etterspørsel etter arbeidskraft.

Referanser

NOU 1994:3: *Ungdom, lønn og arbeidsledighet*. Administrasjonsdepartementet.

OECD (1993): *From Higher Education to Employment. Synthesis Report*. Paris.

OECD (1994): *The OECD jobs study. Evidence and explanations. Part II The adjustment potential of the labour market*. Paris.

OECD (1998): *Employment outlook 1998*. Paris.

Scarpetta, S. (1996): "Assessing the role of labour market policies and institutional settings in unemployment: A cross-country study." *OECD Economic Studies*, 26:45-9.

Vassnes, Erik & IreneTuveng (1996): *Datagrunnlag for analyse av personers overgang fra utdanning til arbeid. Dokumentasjon*. Oslo: Statistisk sentralbyrå. (Notat 96:55.)

1900
1901
1902

7 Kandidatundersøkelsen 1997

Av Birgitta Szanday

De siste årene har ledigheten gått ned i Norge, dette gjelder også for nyutdannede kandidater fra universiteter og høyskoler. Har denne utviklingen vært lik for alle grupper av kandidater? Er det slik at nyutdannede samfunnsvitere har hatt like stor glede av gode konjunkturer som sivilingeniører? I denne artikkelen tar vi for oss ulike utdanningsgrupper og ser på hvordan situasjonen har utviklet seg de siste årene.

Som det fremgår av forrige artikkel, har arbeidsledigheten gått ned for nyutdannede kandidater fra universiteter og høyskoler de siste årene, samtidig som den kraftige veksten i kandidattall foreløpig har stoppet opp. Fra 1995 til 1997 ble ledigheten for nyutdannede universitetskandidater med høyere grad redusert fra 12 til 7 prosent. Det viser seg imidlertid at andelen som var mistilpasset på andre måter, det vil si jobbet ufrivillig deltid eller var i irrelevant arbeid, har holdt seg relativt konstant rundt 9 prosent i den samme perioden.

I denne artikkelen vil vi gå nærmere inn på hvordan arbeidsmarkedet arter seg for ulike grupper av nyutdannede kandidater fra universiteter og høyskoler. Spørsmål som vil bli berørt, er utvikling i kandidattall, arbeidsledighet¹ og andre former for mistilpasninger i arbeidsmarkedet. Vi har valgt å definere kandidater som mistilpasset dersom de er arbeidsledige, jobber ufrivillig deltid eller er i irrelevant arbeid. En irrelevant jobb er en jobb der det ikke kreves høyere utdanning, og hvor innholdet i jobben passer dårlig med innholdet i utdanningen. Hvorvidt kandidatens jobb er definert som relevant eller irrelevant, er basert på kandidatens egne vurderinger. Det er verdt å merke seg at vår definisjon av irrelevant arbeid er svært streng. For eksempel er ikke arbeid som saksbehandler på arbeids- eller trygdekontor definert som irrelevant arbeid, selv om de fleste kandidater anser seg som overkvalifisert i slike stillinger.

Vi vil også se på hvorvidt kandidatene er sysselsatt i offentlig eller privat sektor, og i hvilke deler av arbeidsmarkedet de jobber. Det siste

¹ Ledighet som prosent av arbeidsstyrken.

undersøkes ved hjelp av opplysninger om hvilken næring kandidatene er sysselsatt innenfor. Opplysningene om sektor og næring gir informasjon om ulike aspekter ved en kandidats jobb. Hvilken sektor en kandidat jobber innenfor, forteller om eierforhold; næringstilknytning sier noe om hva slags type virksomhet dette er. Det er dermed slik at en bestemt næring kan finnes innenfor både offentlig og privat sektor, f.eks. finnes det både privat og offentlig helsevern. Tradisjonelt har flertallet i de fleste grupper av nyutdannede kandidater funnet arbeid i offentlig sektor. Har høykonjunktur og store kandidattall ført til en endring i dette mønsteret?

For å undersøke nærmere om nyutdannede kandidater nå finner arbeid i andre sektorer og næringer enn tidligere, vil vi konsentrere oss om kandidater som oppgir å være i relevant arbeid. Dette innebærer arbeid der det er nødvendig eller en fordel med høyere utdanning, og der innholdet i jobben passer godt eller middels godt med innholdet i utdanningen. Det er ikke tatt hensyn til om denne jobben var fulltid eller deltid, bare innholdet i stillingen. Bakgrunnen for å konsentrere seg om personer i relevant arbeid er et ønske om å finne ut hvorvidt kandidatene har funnet nye områder hvor de kan bruke sin utdanning, og dermed har utvidet sitt potensielle arbeidsmarked. I en slik sammenheng er det mindre interessant hvilken type irrelevant arbeid noen av kandidatene har. Dette innebærer uansett ingen ønsket situasjon for de fleste av kandidatene.

Innenfor de ulike gruppene av kandidater vil vi også kort skissere lønnsutviklingen for heltidsansatte kandidater i relevant arbeid.

Utgangspunktet for artikkelen er Kandidatundersøkelsen 1997, som ble gjennomført av NIFU høsten 1997². Undersøkelsen gjelder overgangen fra utdanning til arbeid, og konsentrerer seg om situasjonen på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Kandidater med høyere grad fra universiteter og vitenskapelige høyskoler var med i undersøkelsen, i tillegg til siviløkonomer, høyskoleingeniører samt kandidater med treårig EDB-utdanning fra statlige høyskoler³. Hovedsakelig er de ulike fagfeltene behandlet for seg, men i de tilfeller hvor kandidatene i stor grad opererer på det samme arbeidsmarkedet, er gruppene slått sammen.

² Resultater fra Kandidatundersøkelsen er presentert i en tabellrapport; NIFU skriftserie 12/98 Kandidatundersøkelsen 1997 *Graduate Survey 1997*.

³ EDB-kandidater er ikke omtalt i denne artikkelen. Antallet kandidater er lite, og de hadde få arbeidsmarkedsproblemer høsten 1997.

Vi har valgt å dele kandidatene inn i følgende hovedgrupper basert på fagfelt:

- * humaniora
- * samfunnsfag
- * jus
- * økonomi og administrasjon
- * naturvitenskapelige fag
- * tekniske fag
- * helsefag

Humaniora - fortsatt problemer⁴

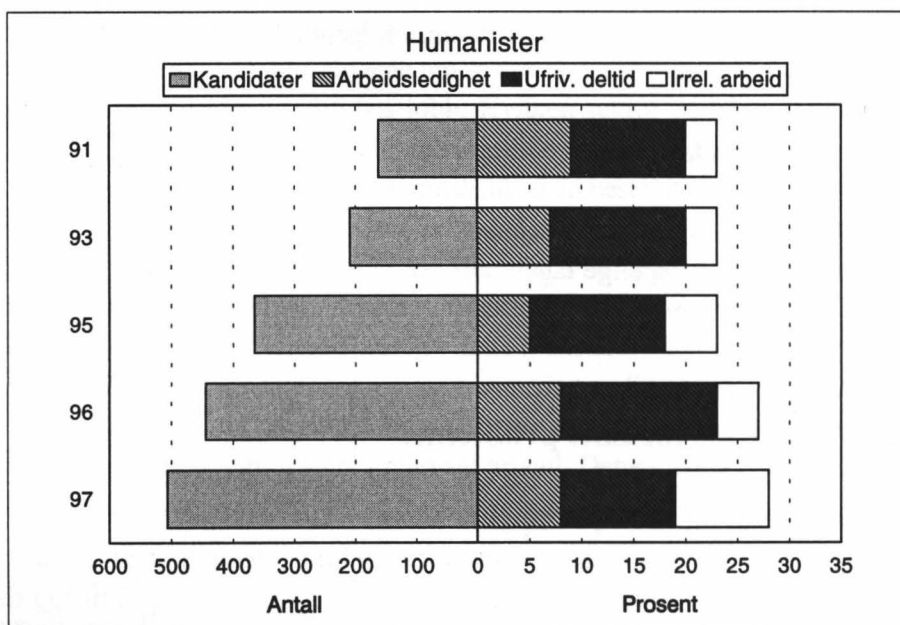
Kandidattall og mistilpasninger

Humanistiske fag omfatter historiefag, språkfag, teologi med og uten praktisk seminar, filosofiske fag, litteraturfag og estetiske fag, i tillegg til noen andre små fag. Flertallet, om lag 60 prosent, av de om lag 500 kandidatene våren 1997 var kvinner, og gjennomsnittsalderen for de nyutdannede kandidatene var 32 år.

Som venstre del av figur 1 viser, har det vært en kraftig økning i antallet kandidater med humanistiske fag på 90-tallet. I perioden fra 1991 til 1997 ble antallet kandidater mer enn tredoblet; det har vært en kraftig vekst i alle fagene innenfor denne gruppen.

Figur 1 viser også at det gjennom første del av perioden fra 1991 til 1997 var en fallende ledighet for kandidater innenfor denne gruppen. Ledigheten har siden økt noe, men den har aldri vært over 10 prosent for nyutdannede humanister. I 1997 var ledigheten 8 prosent. Årsaken til dette kan være at humanistene i stor grad er sysselsatt i offentlig sektor, og at de dermed i mindre grad er utsatt for konjunktursvingninger. Det må likevel påpekes at markedets evne til å absorbere nyutdannede humanister har vært stor, i en periode med konjunktursvingninger og en tredobling av antall kandidater har ikke arbeidsledigheten endret seg i særlig grad.

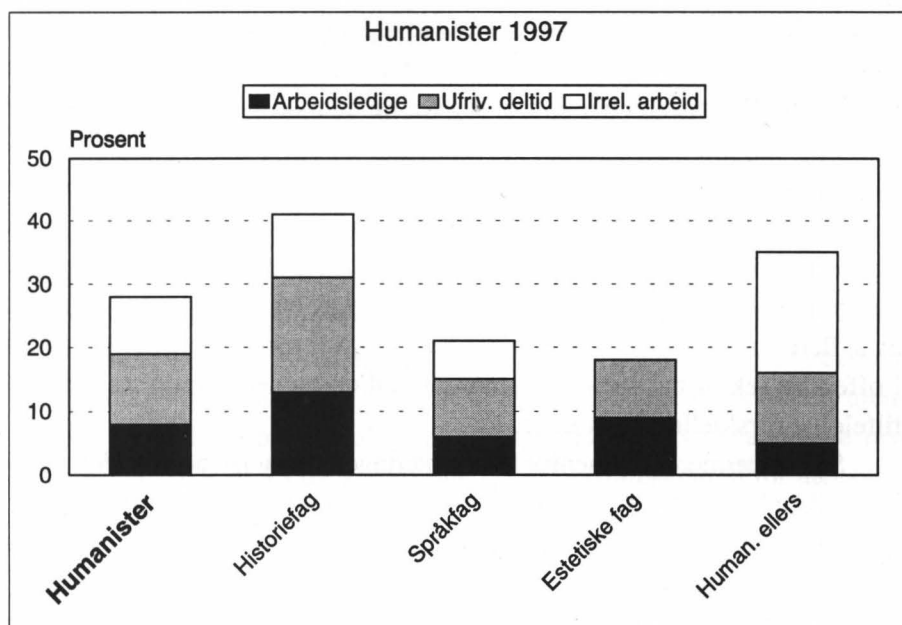
⁴ Definisjoner og omtale av begreper finnes i innledningen.

Figur 1 Antall uteksaminerte humanister og mistilpasninger på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

På den annen side gir ikke problemer på arbeidsmarkedet seg utslag bare i arbeidsledighet, kandidatene kan også jobbe ufrivillig deltid eller ha en irrelevant jobb. Figur 1 viser de ulike mistilpasningene på arbeidsmarkedet gjennom 90-tallet, og vi ser at til tross for at arbeidsledigheten har endret seg lite de siste årene, har omfanget av andre mistilpasninger vært høyt og økende gjennom hele 90-tallet. Det viser seg altså at for denne gruppen har det vært relativt enkelt å finne en eller annen jobb, mens andelen som jobber ufrivillig deltid eller har en irrelevant jobb, er høy og i noen grad stigende. Dette kan tyde på at det tar tid å finne en relevant jobb, og at kandidatene i denne søkeperioden finner seg midlertidig deltids- eller irrelevant arbeid.

Hvis vi ser nærmere på de ulike fagene innenfor gruppen av nyutdannede humanister, ser vi at situasjonen på arbeidsmarkedet var svært varierende høsten 1997. Figur 2 viser andelen som var arbeidsledig, jobbet ufrivillig deltid og var i irrelevant arbeid, blant kandidater med utdanning innenfor humanistiske fag.

Figur 2 Humanister våren 1997 og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen.

Det går frem av figuren at nyutdannede historikere var den gruppen hvor flest hadde problemer på arbeidsmarkedet høsten 1997. Over 40 prosent av disse kandidatene hadde en eller annen form for mistilpasning, særlig var det mange som jobbet ufrivillig deltid. Dette har sammenheng med at mange jobber som timelærere i den videregående skolen. Problemene som historikerne hadde i 1997, kan også ha sammenheng med det store antallet som blir uteksaminert. Våren 1997 ble det uteksaminert til sammen 115 historikere, 30 flere enn året før.

Blant humanistene ser vi også at gruppen "humanistiske fag ellers" hadde store problemer. Denne gruppen, som består av kandidater med hovedfag i blant annet religionsfag, filosofiske fag og litteraturfag, har særlig problemer med irrelevant arbeid. Årsaken kan også for denne gruppen være at det finnes mange av dem, nærmere 150 høsten 1997, og at dette er fag hvor antall relevante jobber ofte har vært lite.

Hvilke typer jobb har humanistene?

Tradisjonelt har humanistene vært sysselsatt i offentlig sektor, særlig innenfor undervisning. Med den store økningen i antall kandidater som har

funnet sted, kan man imidlertid tenke seg at kandidatene har vært nødt til å gå nye veier for å finne relevant arbeid. Vi vil derfor nå se på i hvilken grad sysselsettingsmønsteret har endret seg for de humanistene som er i relevant arbeid.

Andelen humanister i relevant arbeid som er sysselsatt i offentlig sektor, har gått ned fra 78 prosent i 1991 til 73 prosent i 1997. Fremdeles er det imidlertid slik at nærmere 3/4 av kandidatene er sysselsatt i offentlig sektor. Vi finner heller ikke at denne nedgangen er del av en entydig trend i retning av at flere humanister finner arbeid innenfor privat sektor. Andelen sysselsatt i offentlig sektor har variert gjennom 90-tallet, og det synes å være en del tilfeldige forskjeller fra år til år.

Ser vi nærmere på innenfor hvilke næringer humanistene arbeider, er det heller ikke lett å finne tegn på en varig dreining fra offentlig til privat sektor. Blant kandidater i relevant arbeid finner vi den største gruppen sysselsatt innenfor undervisning. 34 prosent arbeidet i grunn-og videregående skole, 19 prosent ved universiteter og høyskoler og 4 prosent innenfor annen undervisning. Disse andelenene har falt noe de siste årene, men samtidig har tallet på kandidater økt sterkt. Det faktiske *antallet* som er sysselsatt innenfor undervisning på forskjellige nivåer, har vært konstant. Om lag 14 prosent av humanistene arbeider innenfor offentlig forvaltning, dette utgjør ingen endring fra tidligere år. 15 prosent arbeider innenfor ulike interesseorganisasjoner og kulturinstitusjoner, dette er heller ikke særlig forskjellig fra tidligere år.

Det er med andre ord ikke mulig å gjenfinne den svake nedgangen i sysselsetting i offentlig sektor når vi ser nærmere på næringstilknytning. Det er derfor usikkert om den observerte nedgangen i sysselsetting i offentlig sektor innebærer en reell endring i sysselsettingsmønsteret for humanister i relevant arbeid.

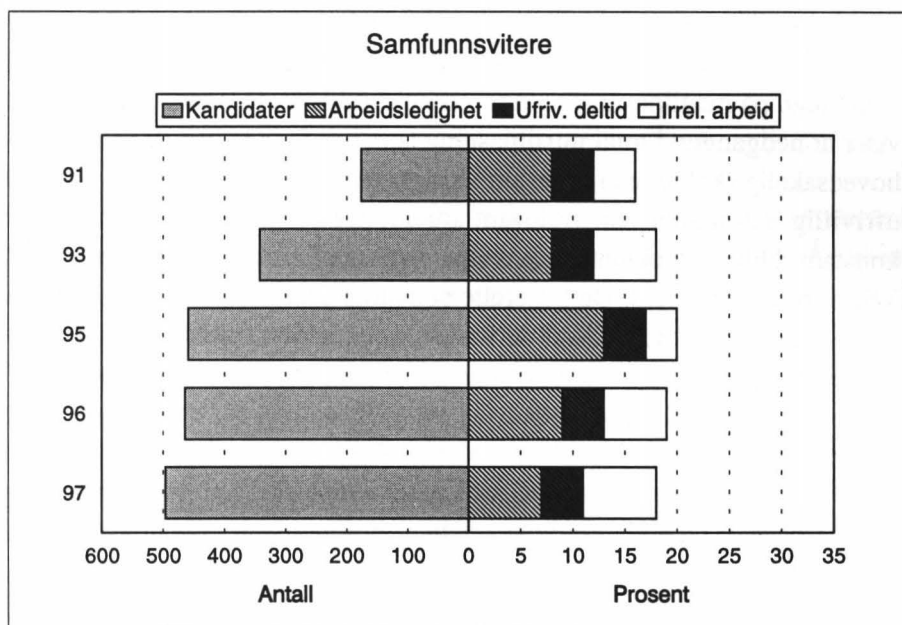
Høsten 1997 tjente humanistene i relevant arbeid gjennomsnittlig 19.500 kroner i måneden. Dette var en av de laveste gjennomsnittslønnene blant høyere grads kandidater, til tross for at kandidatenes gjennomsnittsalder er blant de høyeste. Samtidig ser vi at humanistene har hatt en relativt svak lønnsutvikling på 90-tallet, sammenliknet med andre grupper av kandidater. Siden 1991 har gjennomsnittslønnen økt med 13 prosent, mot 18 prosent blant høyere grads kandidater generelt. Det er også verdt å merke seg at det for humanistene ikke var noen forskjell på lønnsnivået i offentlig og privat sektor.

Samfunnsfag - lavere ledighet⁵

Kandidattall og mistilpasninger

Til gruppen av samfunnsvitenskapelige fag hører sosialøkonomi, sosiologi, statsvitenskap, psykologi (gjelder bare kandidater med hovedfag i psykologi, kandidater med cand.psychol.grad er gruppert sammen med helsefagene), sosialantropologi, pedagogikk samt enkelte andre små fag.

Også blant samfunnsviterne har det vært en kraftig økning i antall kandidater i løpet av 90-tallet, og våren 1997 ble det til sammen uteksaminert om lag 500 kandidater. 60 prosent av kandidatene var kvinner, men i enkelte av fagene som sosiologi og pedagogikk var kvinneandelene mye høyere, henholdsvis 73 og 81 prosent. Gjennomsnittsalderen for uteksaminerte kandidater var 33 år.

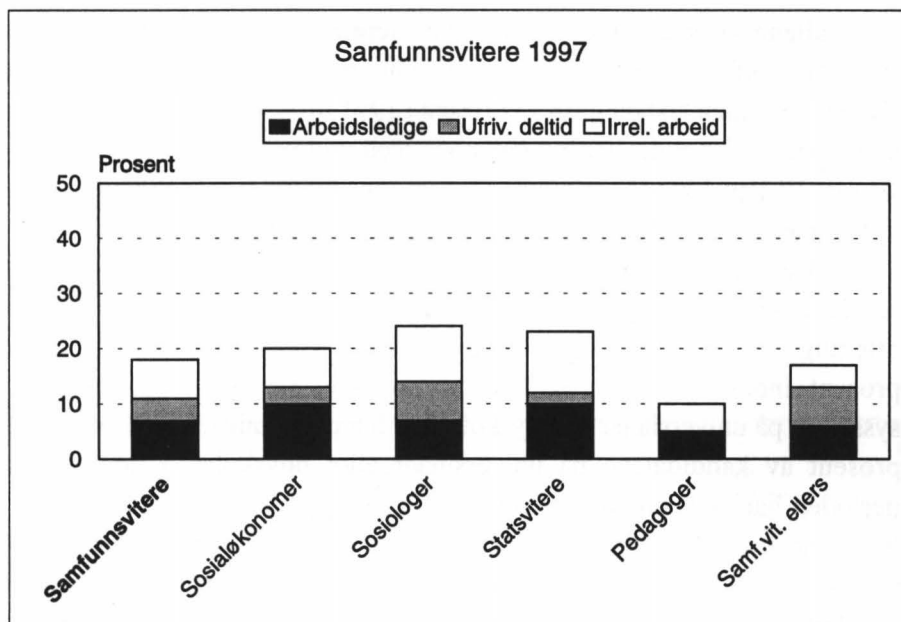
Figur 3 Antall uteksaminerte samfunnsvitere og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

⁵ Definisjoner og omtale av begreper finnes i innledningen.

Som vi ser av venstre side på figur 3, var antallet kandidater i 1997 tredoblet i forholdet til antallet kandidater i 1991, det var særlig frem mot midten av 90-tallet at antallet kandidater steg kraftig. Med unntak av sosialøkonomer, der antallet har vært mer eller mindre konstant gjennom hele perioden, har det vært en økning i alle gruppene. Særlig stor har økningen vært for sosiologer og kandidater innenfor kategorien samfunnsfag ellers. Her utgjør kandidater i sosialantropologi og medievitenskap de største gruppene.

Figur 3 viser også utviklingen av arbeidsledighet over tid for denne gruppen. Ledigheten nådde en topp i 1995 da den var på 13 prosent, men den har siden falt og var 7 prosent høsten 1997. På første halvdel av 90-tallet hadde vi altså en kombinasjon av rask vekst i antall kandidater og høy ledighet i samfunnet. Dette resulterte i relativt høy ledighet også for nye kandidater innen samfunnsfag. Siden den gang har kandidattallene stabilisert seg mer, og kombinert med høykonjunkturen i økonomien, har ledigheten sunket.

Som tidligere nevnt er det imidlertid ikke bare ledighet som er et uttrykk for misforhold på arbeidsmarkedet. Ufrivillig deltid og irrelevant arbeid er andre tegn på mistilpasninger, disse er også inkludert i figur 3. Resultatene viser at nedgangen i total mistilpasning som har funnet sted de siste årene, hovedsakelig skyldes en reduksjon i ledigheten. Andelen som enten arbeider ufrivillig deltid eller har irrelevant arbeid, har holdt seg mer eller mindre konstant. I likhet med humanistene har noen samfunnsvitere problemer med å finne relevant arbeid. De generelle oppgangstidene har imidlertid gjort at disse kandidatene har funnet en irrelevant eller deltidsjobb mens de leter etter annet arbeid.

Figur 4 Samfunnsvitere våren 1997 og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen.

Dersom vi ser nærmere på de enkelte faggruppene blant samfunnsvitere, finner vi at det er statsvitere og sosiologer som oftest har problemer. Årsaken kan være at dette er de to største gruppene med henholdsvis 112 og 93 kandidater, og at det dermed er mange som konkurrerer om ledige jobber. Vi ser også at pedagogene skiller seg ut som en gruppe hvor relativt få har problemer. Dette har sammenheng med at mange av kandidatene allerede har arbeidserfaring, hovedsakelig fra undervisning. Dette gjør at de i mange sammenhenger fremstår som attraktiv arbeidskraft. Noen har hatt hel eller delvis permisjon fra sin stilling under hovedfagsstudiet, og vil etter endt utdanning gå tilbake til den.

Hvilke typer jobb har samfunnsviterne?

Samfunnsvitere som gruppe har tradisjonelt funnet arbeid innenfor offentlig administrasjon samt arbeid ved universiteter, høyskoler og innenfor forskning. Etter en stor økning i antall kandidater er det imidlertid rimelig å tenke seg at også samfunnsviterne har måttet gå nye veier i jakten på relevant arbeid. Spørsmålet blir dermed om vi kan finne endringer når det gjelder hvor samfunnsvitere finner relevant arbeid.

Tallene viser at andelen samfunnsvitere med relevant arbeid som er sysselsatt i offentlig sektor, har vært mer eller mindre konstant gjennom hele 90-tallet. En liten nedgang fra 77 prosent i 1991 til 74 prosent i 1997 gir ikke holdepunkter for at det har foregått noen reell vridning fra offentlig til privat sektor. Vi kan likevel tenke oss at samfunnsviterne finner arbeid i andre næringsgrupper innenfor de to hovedsektorene.

Høsten 1997 finner vi at blant samfunnsviterne som var i relevant arbeid, jobbet 27 prosent på universiteter og høyskoler, 20 prosent innenfor offentlig forvaltning, 16 prosent innefor grunn- og videregående skole og 12 prosent innenfor finans og forretningsmessig tjenesteyting. Andelen sysselsatt på universiteter og høyskoler har falt på 90-tallet, i 1991 jobbet 36 prosent av kandidatene på universiteter eller høyskoler. I den samme perioden har andelen som driver med forskning (utenfor universiteter og høyskoler), falt fra 18 til 7 prosent. Vi ser altså at en synkende andel av kandidatene jobber med det som kan kalles faglig avansert arbeid. Dette er imidlertid ikke et resultat av redusert rekruttering til slike stillinger; det faktiske *antallet* kandidater sysselsatt i slike stillinger har økt noe. Endringen består dermed i at institusjoner som tradisjonelt har sysselsatt en stor andel av kandidatene, ikke har økt rekrutteringen i takt med antallet uteksaminerte kandidater.

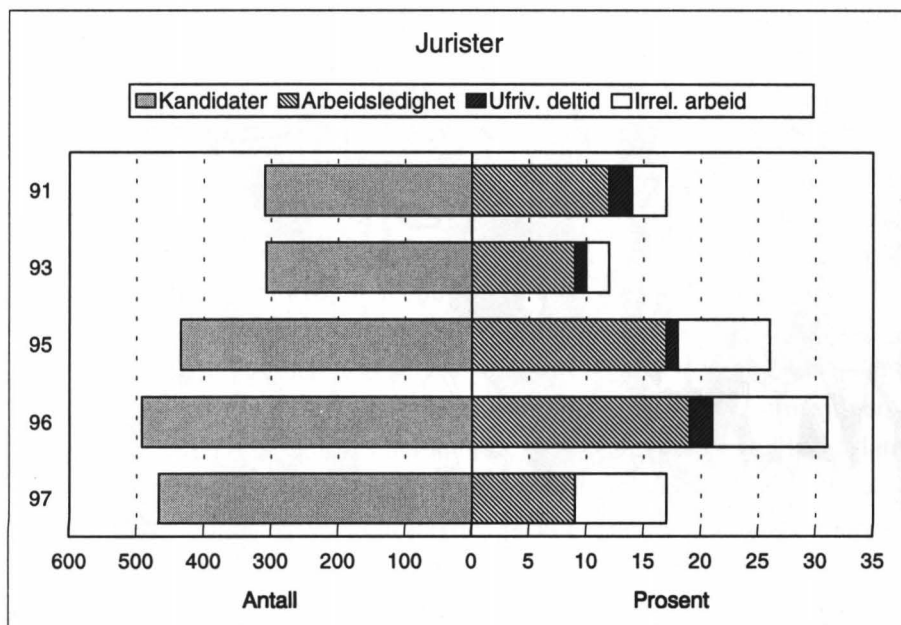
I stedet for vitenskapelig arbeid har samfunnsviterne i økende grad funnet arbeid i grunn- og videregående skole, her har andelen økt fra 8 prosent i 1991 til 16 prosent i 1997. Vi finner også en økning i andelen samfunnsvitere som er sysselsatt innenfor forretningsmessig tjenesteyting, fra 4 prosent i 1991 til 12 prosent i 1997. Forretningsmessig tjenesteyting innbefatter blant annet ulike former for konsulenttjenester. Her kan vi kanskje se tegn til at samfunnsviterne er i ferd med å finne alternativer til tradisjonelle yrkesområder.

Gjennomsnittslønnen for nyutdannede samfunnsvitere i relevant arbeid var høsten 1997 vel 20.000 kroner i måneden, omtrent som gjennomsnittet for alle høyere grads kandidater. Med andre ord finner vi at til tross for at samfunnsviterne har den høyeste gjennomsnittsalderen blant alle kandidatene, har de ikke høyere lønn enn gjennomsnittet. Gjennomsnittslønnen var 19 prosent høyere i 1997 enn i 1991. Heller ikke blant samfunnsviterne var det store forskjeller på lønnsnivået i offentlig og privat sektor, i 1997 var gjennomsnittslønnen 800 kroner høyere i privat sektor. Denne forskjellen skyldtes at lønnsveksten var noe kraftigere i privat sektor enn i offentlig sektor fra 1996 til 1997.

Jus - bedre tider⁶

Kandidattall og mistilpasninger

Det ble våren 1997 uteksaminert om lag 470 jurister, dette var en liten nedgang fra året før. Som figur 5 viser, steg antallet uteksaminerte jurister ganske sterkt i løpet av første halvdel av 90-tallet, men det har siden stabilisert seg på et nivå i underkant av 500 i vårsemesteret. Blant kandidatene våren 1997 var 59 prosent kvinner, gjennomsnittsalderen var 29 år, det samme som for høyere grads kandidater generelt.

Figur 5 Antall uteksaminerte jurister og mistilpasninger på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

Juristene som gruppe har hatt til dels store problemer på arbeidsmarkedet i løpet av 90-tallet. Som vi ser av figur 5 nådde arbeidsledigheten en topp i 1996, ledigheten var da på hele 19 prosent. Høsten 1997 var ledigheten redusert til 9 prosent. Det er rimelig å anta at i hvert fall en del av arbeidsledighetsproblemene skyldes økningen i antall kandidater, og at en stabilisering av dette har virket positivt inn på ledighetstallet for denne gruppen. I tillegg har høykonjunktoren bidratt positivt.

⁶ Definisjoner og omtale av begreper finnes i innledningen.

Blant nyutannede jurister jobber flere enn før i privat sektor

Juristene har i tillegg hatt arbeidsmarkedsproblemer i form av ufrivillig deltid og irrelevant arbeid. I figur 5 er også disse formene for mistilpasning markert, og vi ser at mange av juristene har hatt problemer med irrelevant arbeid. Også denne andelen var imidlertid redusert i 1997.

Generelt sett har utviklingen vært positiv for nyutdannede jurister fra 1996 til 1997. Er dette et resultat av at juristene har funnet nye arenaer i arbeidslivet, eller har generelt gode tider økt sysselsettingen innenfor de tradisjonelle feltene?

Hvilke typer jobb har juristene?

Ved inngangen til 90-tallet arbeidet et stort flertall av nyutdannede jurister innenfor offentlig sektor. Blant dem som hadde relevant arbeid, var det i 1991 86 prosent som jobbet i offentlig sektor. Seks år senere, høsten 1997 var denne andelen falt til 64 prosent. Tendensen har vært konstant gjennom hele perioden, og kan tyde på at det har vært et reelt skifte i retning av større sysselsetting i privat sektor. Vi ønsker derfor å se mer detaljert på innenfor hvilke næringer juristene er sysselsatt.

I 1991 var 67 prosent av kandidatene i relevant arbeid sysselsatt innenfor offentlig administrasjon, i 1997 var andelen redusert til 54 prosent. Det viser seg imidlertid at det faktiske antallet jurister i offentlig administrasjon var noe høyere i 1997 enn i 1991, men igjen har vi den situasjonen at etterspørselen ikke har kunnet holde følge med økningen i antall kandidater.

Tilsvarende har det skjedd en kraftig økning i andelen som er sysselsatt innenfor forretningsmessig tjenesteyting. Dette er en kategori som ikke bare innbefatter tradisjonelle advokatfirma, men også ulike former for generell rådgivning og konsulentvirksomhet. I 1991 arbeidet 13 prosent av kandidatene innefor disse bransjene, 6 år senere var prosenttallet steget til 33. Denne økningen innebærer en firedobling av antallet kandidater sysselsatt innenfor forretningsmessig tjenesteyting, og er et tegn på at dette er en bransje som har gitt nye sysselsettingsmuligheter for juristene. På den annen side er denne bransjen mer utsatt for konjunktursvingninger enn offentlig administrasjon, og en fortsatt vridning i denne retningen kan innebære at juristene får et arbeidsmarked som i større grad er utsatt for konjunktursvingninger.

Det er vanskelig å si om de endringene i sysselsettingsmønsteret som vi her ser konturene av, er et resultat av nyutdannede juristers jakt på arbeid i en tid med økende kandidattall, eller om kandidatene er blitt rekruttert inn i en bransje som i lengre tid har vært i vekst og hatt behov for arbeidskraft.

Juristene i relevant arbeid hadde, med unntak av landbrukskandidatene, den laveste gjennomsnittslønnen blant høyere grads kandidater. De hadde også en svak lønnsutvikling sammenliknet med de andre gruppene som ble undersøkt; gjennomsnittslønnen i 1997 var 14 prosent høyere enn i 1991. Årsaken til den lave gjennomsnittslønnen finner vi særlig i lønnsnivået for jurister sysselsatt i offentlig sektor. I denne sektoren tjente juristene gjennomsnittlig i underkant av 18.500 i måneden høsten 1997, gjennomsnittslønnen i privat sektor er om lag 2000 kroner høyere. Noe av årsaken til den lave gjennomsnittslønnen blant kandidater i offentlig sektor er at mange jurister jobber som saksbehandlere på trygde- og arbeidskontor og der har et relativt lavt lønnsnivå.

Økonomi og administrasjon - høykonjunktur og lav ledighet⁷

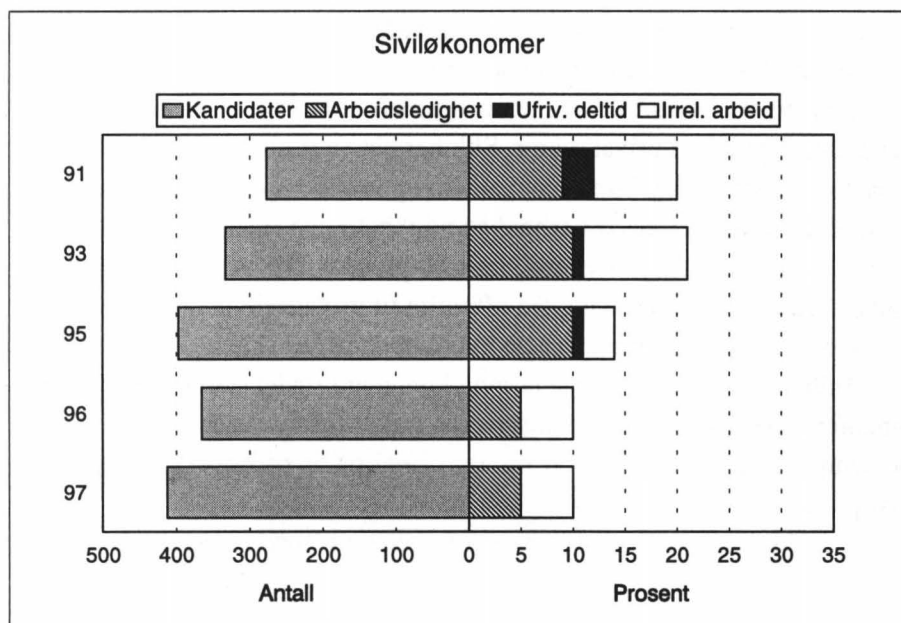
Kandidattall og mistilpasninger

Fagfeltet økonomi og administrasjon omfatter i vår undersøkelse siviløkonomer fra statlige høyskoler og Norges handelshøyskole⁸. Våren 1997 ble det uteksaminert i overkant av 400 kandidater med denne utdanningen. Flertallet, 68 prosent, var menn, og gjennomsnittsalderen var 26 år.

Vi har usikre tall for utviklingen i antall siviløkonomer på 90-tallet, men ifølge våre opplysninger har det ikke vært en like kraftig økning som for gruppene av humanister, samfunnsvitere og jurister. Figur 6 viser at antallet kandidater fra statlige utdanningsinstitusjoner steg noe fra 1996 til 1997, etter at det hadde vært en liten nedgang året før.

⁷ Definisjoner og omtale av begreper finnes i innledningen.

⁸ På grunn av problemer med å få oversikt over nyutdannede kandidater fra BI er disse ikke med i undersøkelsen.

Figur 6 Antall uteksaminerte siviløkonomer (se fotnote 8) og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

Høyre del av figur 6 viser utviklingen i ledighet over tid for siviløkonomer. Figuren viser at ledigheten var relativt høy gjennom den første delen av 90-tallet, i 1995 var ledigheten 10 prosent. Deretter falt ledigheten og var både i 1996 og 1997 på 5 prosent. Det viser seg altså at ledigheten falt tidligere for denne gruppen enn for humanister og jurister.

I og med at ikke alle nyutdannede siviløkonomer er med i undersøkelsen, er det vanskelig å trekke generelle slutninger om arbeidsmarkedet for denne gruppen. De siste års høykonjunktur har imidlertid gitt gode sysselsettingsmuligheter i privat sektor. I tillegg ser vi at antallet kandidater fra statlige utdanningsinstitusjoner ikke har steget så mye. Disse faktorene kan forklare nedgangen i ledighet som vi har observert.

Figur 6 viser også andelen av siviløkonomer som har hatt problemer med ufrivillig deltid eller irrelevant arbeid. Som figuren viser har få siviløkonomer på 90-tallet hatt problemer med ufrivillig deltid, og andelen i irrelevant arbeid har også vært liten. Alt i alt viser undersøkelsen at siviløkonomene er blant de gruppene som har hatt få problemer på arbeidsmarkedet de siste årene.

Hvilke typer jobb har siviløkonomene?

Arbeidsmarkedet for siviløkonomer er mer konjunkturutsatt enn det er for andre grupper. Dette har sammenheng med at et flertall av nyutdannede kandidater arbeider i privat sektor. Slik har det vært gjennom hele 90-tallet, men likevel har stadig flere funnet arbeid i privat sektor. I 1991 var andelen av siviløkonomer i relevant arbeid som jobbet i privat sektor, 56 prosent; i 1997 var denne andelen steget til hele 82 prosent. Det viser seg altså at det har foregått en sterk vridning fra offentlig til privat sektor i løpet av denne perioden. Vi vil nå se nærmere på hvordan dette har skjedd.

Tallene viser at nyutdannede siviløkonomer i stadig sterkere grad jobber innenfor ulike deler av forretningsmessig tjenesteyting. Andelen steg med 26 prosentpoeng fra 1991 til 1997 og var i 1997 på 58 prosent. Vi finner også mange siviløkonomer innenfor industri og varehandel.

I den samme perioden har universiteter og forskningsinstitutter helt mistet sin betydning som arbeidsplass for siviløkonomer. I 1991 var 12 prosent av siviløkonomene sysselsatt innenfor dette feltet, 6 år senere var andelen falt til 2 prosent. Redusert betydning har også offentlig forvaltning fått; her er andelen om lag halvert, og i 1997 arbeidet 11 prosent innenfor denne næringen. Dette betyr at også det faktiske antallet nyutdannede siviløkonomer sysselsatt innenfor offentlig forvaltning har gått ned.

Siviløkonomene har opplevd en kraftig lønnsvekst på 90-tallet, fra 1991 til 1997 økte gjennomsnittslønnen med 25 prosent. Veksten var særlig kraftig fra 1996 til 1997. Siviløkonomene i relevant arbeid hadde imidlertid ingen oppsiktsvekkende høy gjennomsnittlig månedslønn, høsten 1997 var denne i underkant av 20.500 kroner. Det er likevel verdt å merke seg at dette er noe høyere enn gjennomsnittslønnen blant høyere grads kandidater. Litt overraskende finner vi ingen forskjeller i lønnsnivået mellom offentlig og privat sektor for denne gruppen.

Naturvitenskapelige fag - lavere ledighet⁹

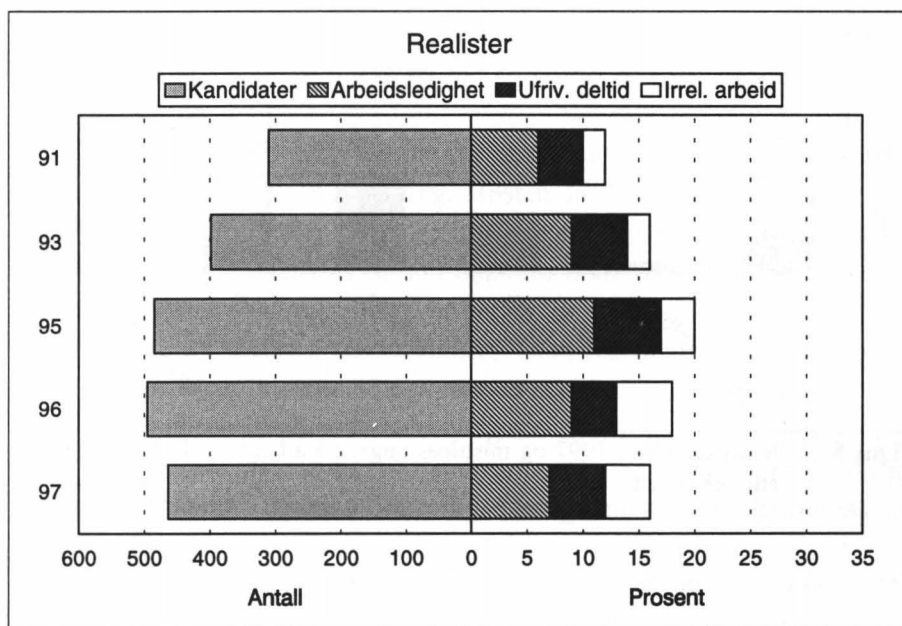
Kandidattall og mistilpasninger

Naturvitenskapelige fag omfatter kandidater med utdanning innenfor fysikk, kjemi, biologi, matematikk, informatikk, geologi og geografi. Våren 1997 ble det uteksaminert 460 kandidater, gjennomsnittsalderen var 28 år. Fagfeltet som helhet er svakt mannsdominert, 60 prosent av kandidatene er

⁹ Definisjoner og omtale av begreper finnes i innledningen.

menn. Det er imidlertid store forskjeller mellom de ulike fagene. Gruppen av biologiske fag er svakt kvinnedominert (55 prosent kvinner), mens det innenfor matematiske og fysiske fag kun er henholdsvis 15 og 17 prosent kvinner.

Venstre del av figur 7 viser utviklingen av kandidattall over tid. Også innenfor denne utdanningsgruppen har det vært relativt sterk vekst i antallet nyutdannede realister i løpet av 90-tallet. Antallet steg frem mot 1996, men har senere falt noe igjen.

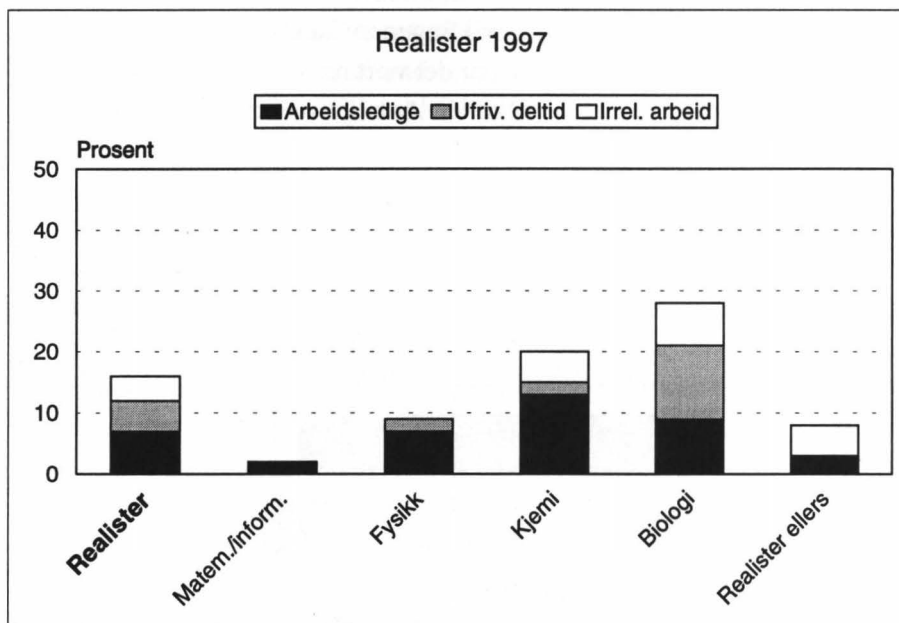

Figur 7 Antallet uteksaminerte realister og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

Figur 7 viser også utviklingen i arbeidsledighet for realister gjennom den samme perioden. Etter en periode med stigende ledighet i første halvdel av 90-tallet, er arbeidsledigheten redusert de siste årene. I 1997 var ledigheten for realister 7 prosent. Vi ser at en stabilisering av kandidattallene kombinert med generelt gode forhold på arbeidsmarkedet har gjort situasjonen lettere for nyutdannede realister.

Også blant realistene finner vi imidlertid at arbeidsmarkedsproblemene ikke bare består av ledighet. Som tidligere nevnt regner vi også ufrivillig deltid og irrelevant arbeid som aspekter ved mistilpasning på arbeidsmarkedet. Figur 7 viser at omfanget av disse formene for mistilpasning ikke

har endret seg de siste årene. Det viser seg altså at bedringen i arbeidsmarkedet bare har slått ut i en reduksjon i ledighet. Realistene har fremdeles visse problemer med ufrivillig deltid og irrelevant arbeid.

Figur 8 Realister våren 1997 og mistilpasninger på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen.

Ser vi på enkeltfag innenfor gruppen av realister, viser det seg at de ulike kandidatene møter svært ulike forhold på arbeidsmarkedet. Dette er oppsummert i figur 8. Matematikere og informatikere har få problemer på arbeidsmarkedet. Det finnes svært få kandidater som er arbeidsledige, og det er ingen ledighet blant informatikere. Dette har naturligvis sammenheng med den sterke veksten i IT-bransjen hvor kandidater med hovedfag har kunnet velge og vrake i jobber.

På den annen side ser vi at ganske mange biologer har problemer. Dette er en situasjon som har vedvart en stund. I tillegg til en ledighet som ligger over gjennomsnittet for realister, har de særlig problemer med ufrivillig deltid og i noen grad irrelevant arbeid. En årsak til at problemet med ufrivillig deltid er så stort, er at mange biologer jobber som timelærere innenfor videregående skole og der har problemer med å få full stilling. I tillegg kan man regne med at det store antallet biologer er en medvirkende årsak til vanskelighetene. Det ble våren 1997 uteksaminert 167 biologer,

dette er den klart største gruppen blant realistene. For øvrig ser vi at kandidater med kjemi har høyere ledighet enn biologene, men andelen med andre mistilpasningsproblemer er mindre.

Hvilke typer jobb har realistene?

Vi skal nå gå over til å se på hvor kandidatene som er i relevant arbeid, jobber. Tallene viser at et flertall, 59 prosent, arbeider innenfor offentlig sektor. Dette tallet har holdt seg konstant gjennom hele 90-tallet, og det kan tyde på at den moderate veksten i antall kandidater ikke har ført til at kandidatene har vært nødt til å finne nye former for arbeid. Dette vil bli klarere dersom vi ser nærmere på hvilke næringer nyutdannede realister jobber innenfor.

De viktigste arbeidsplassene for realister i relevant arbeid er på universiteter og innenfor forskning. Høsten 1997 var i alt 43 prosent av kandidatene sysselsatt her. Andelen har sunket noe de siste årene, men det faktiske antall kandidater sysselsatt innenfor dette feltet har økt. Andelen som er sysselsatt på universiteter, er betydelig høyere for realister enn for andre grupper av høyere grads kandidater. Dette har sammenheng med at en større andel av kandidatene holder på med et doktorgradsstudium.

I tillegg til arbeid på universiteter og innenfor forskning jobber om lag 15 prosent av kandidatene innenfor industrien. Denne andelen har holdt seg konstant. Det samme gjelder forretningsmessig tjenesteyting der om lag 13 prosent av kandidatene var sysselsatt høsten 1997.

Vi finner med andre ord ingen endringer i hvilke næringer nyutdannede realister arbeider innenfor. Et flertall jobber innenfor offentlig sektor, særlig innenfor universitetssystemet og forskning. Økningen i antall kandidater er åpenbart blitt oppveid av en økning i rekrutteringen fra tradisjonelle arbeidsgivere.

Lønnsnivået for realister i relevant arbeid tilsvarte lønnsnivået for høyere grads kandidater generelt; gjennomsnittslønnen var høsten 1997 vel 20.000 kroner i måneden. Dette var 17 prosent høyere enn gjennomsnittlig månedslønn i 1991. Blant realistene finner vi at det var stor forskjell på lønnsnivået i offentlig og privat sektor. I 1997 var gjennomsnittslønnen i privat sektor i overkant av 2.500 kroner høyere i måneden.

Tekniske fag - høykonjunktur og gode tider¹⁰

Kandidattall og mistilpasninger

Gruppen av kandidater innenfor tekniske fag består av sivilingeniører, ingeniører¹¹ og landbrukskandidater. Blant sivilingeniører og ingeniører finner vi kandidater fra ulike fagfelt; elektro/datatekniske fag, maskintekniske fag, kjemitekniske fag og bygg/anleggstekniske fag. I tillegg kommer enkelte fagområder som er gruppert under naturvitenskapelige/tekniske fag ellers. For sivilingeniører består denne gruppen hovedsakelig av tverrfaglige studier som er opprettet for det meste ved de statlige høyskolene. Eksempler på disse er studier innenfor oljeteknologi og miljøteknologi. Enkelte administrative fag er også med. Blant ingeniørene består "ellers"-gruppen dels av ingeniører innenfor optikk, dels av kandidater innenfor teknisk-administrative fag.

De tre utdanningene er mannsdominerte, våren 1997 var 43 prosent av nyutdannede landbrukskandidater kvinner, 21 prosent av sivilingeniørene var kvinner og bare 16 prosent av ingeniørene. Gjennomsnittsalderen for alle utdanningene var 26 år.

Venstre del av figurene 9, 10 og 11 viser utviklingen i antallet kandidater de senere årene¹².

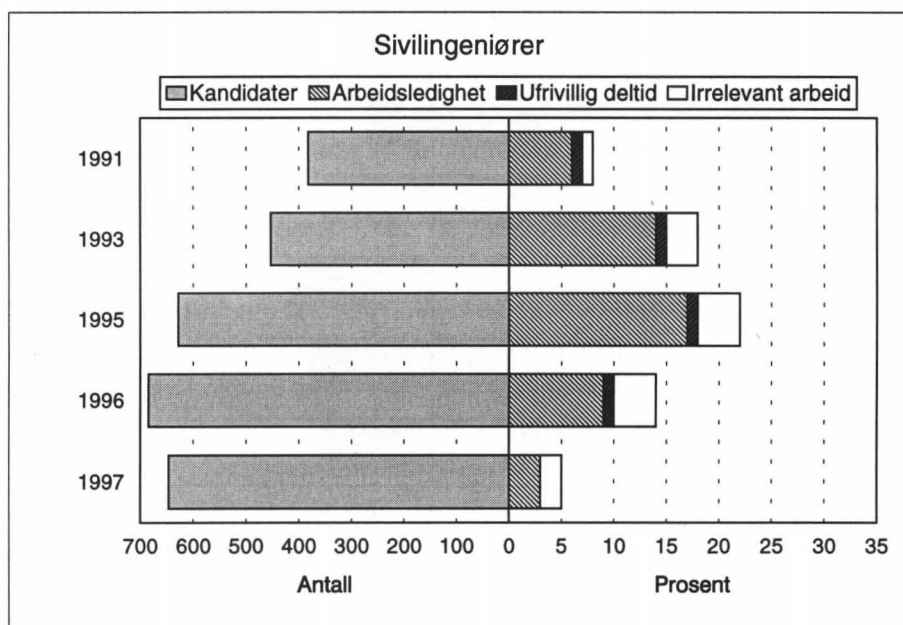
Som vi ser av figur 9 har antallet sivilingeniører økt fra knapt 400 våren 1991 til nærmere 650 våren 1997. I den samme perioden har antallet uteksaminerte ingeniører falt med over 400 kandidater (se figur 10). Våren 1991 ble det uteksaminert nærmere 2000 ingeniører, 6 år senere var tallet i overkant av 1500. Nedgangen i antall nyutdannede ingeniører er et resultat av problemene med å rekruttere studenter til ingeniørhøyskolene.

På grunn av ufullstendige data er det vanskelig å si noe om utviklingen i antall kandidater fra Landbrukshøgskolen. Tallene slik de fremkommer i vårt datamateriale, er gjengitt i figur 11.

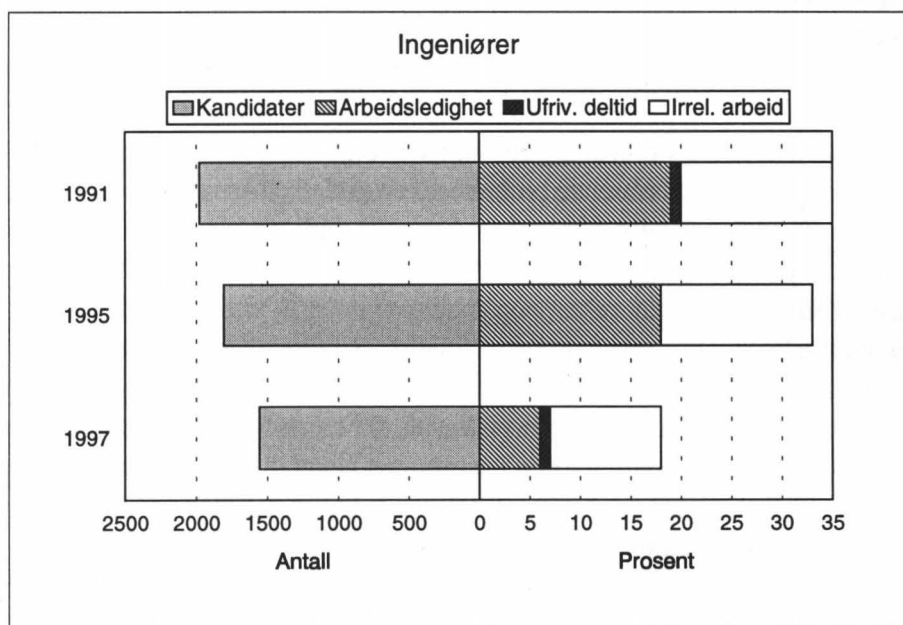
¹⁰ Definisjoner og omtale av begreper finnes i innledningen.

¹¹ Ingeniører har ikke vært med i Kandidatundersøkelsen alle år. På 90-tallet har ingeniørene vært undersøkt i 1991, 1995 og 1997.

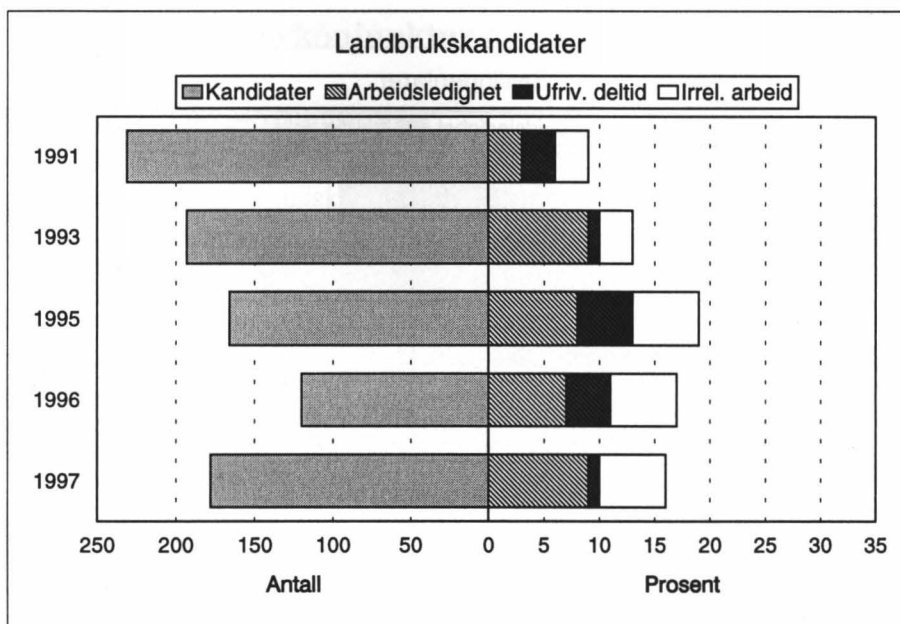
¹² På grunn av sen sensur ved Landbrukshøgskolen på Ås er tallene på uteksaminerte landbrukskandidater for lave. Dette gjelder tallene 1995-1997.

Figur 9 Antall uteksaminerte sivilingeniører og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

Figur 10 Antall uteksaminerte ingeniører og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

Figur 11 Uteksaminerte landbrukskandidater og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Vårkull 1991-1997.

Figurene 9-11 viser også utviklingen på arbeidsmarkedet for sivilingeniører, ingeniører og landbrukskandidater. Når det gjelder arbeidsledighet ser vi at både sivilingeniører og ingeniører opplevde en periode med stor ledighet midt på 90-tallet. I 1995 var ledigheten blant sivilingeniører 17 prosent og blant ingeniører 18 prosent. For sivilingeniørene kan en økning i kandidat-tallet ha hatt en viss betydning for arbeidsledighetsproblemene, men siden ingeniørene hadde tilsvarende problemer i en periode hvor antall kandidater gikk ned, er det rimelig å tro at det har vært andre faktorer som har hatt større betydning. Både sivilingeniører og ingeniører har tradisjonelt funnet arbeid innenfor privat sektor, og det er naturlig å tenke seg at det var lavkonjunktoren på begynnelsen av 90-tallet som fremdeles hadde betydning i 1995.

Siden den tid har situasjonen endret seg for kandidater innenfor tekniske fag. I takt med høykonjunktoren i samfunnet generelt er ledigheten kraftig redusert i løpet av to år, høsten 1997 var ledigheten for sivilingeniører 4 prosent og for ingeniører 7 prosent.

Landbrukskandidatene har hatt en mer stabil arbeidsledighet gjennom hele 90-tallet, men det er verdt å merke seg at tallene viser at ledigheten for denne gruppen faktisk steg fra 1996 til 1997. Vi kan imidlertid ikke se bort

fra at disse resultatene har sammenheng med ufullstendige tall for landbrukskandidatene.

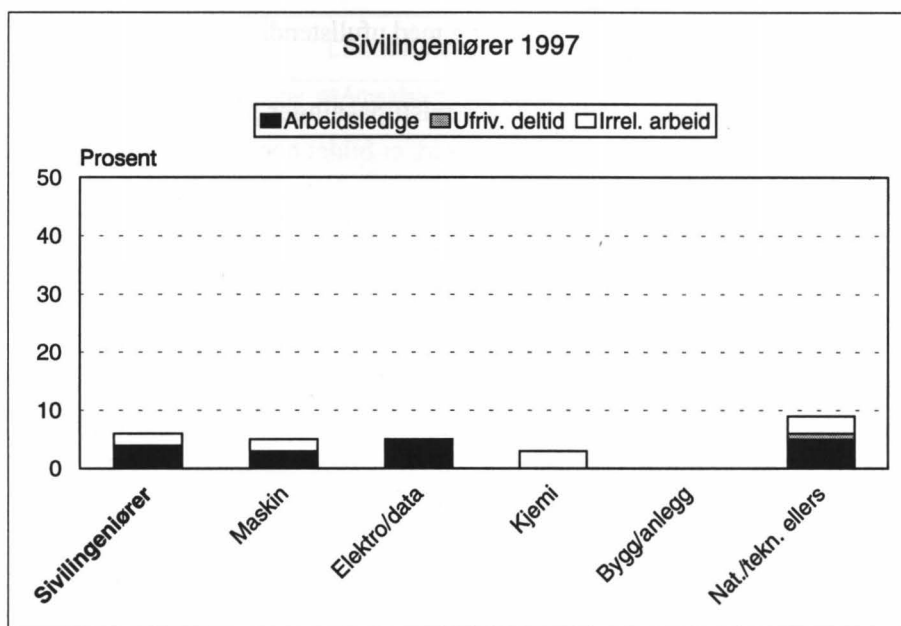
Når det gjelder andre former for mistilpasninger på arbeidsmarkedet; ufrivillig deltidsarbeid og irrelevant arbeid, er bildet noe annerledes. Som det går frem av figuren, har aldri sivilingeniørene hatt særlig store problemer verken med irrelevant arbeid eller ufrivillig deltid. Andelen i irrelevant arbeid er ytterligere redusert i 1997, og det finnes ingen som jobber ufrivillig deltid.

Blant ingeniørene er irrelevant arbeid mer utbredt, andelen i 1997 var på 11 prosent. Dette har sammenheng med blant annet det store antallet ingeniører som holdt på med videre utdanning et halvt år etter eksamen. Av hele kullet var 30 prosent opptatt med videre studier, for de aller fleste dreide dette seg om sivilingeniørutdanning, og noen av disse hadde en irrelevant ekstrajobb ved siden av studiene. Dersom vi ser bort fra de av ingeniørene som oppga studier som sin hovedaktivitet, finner vi at 8 prosent av ingeniørene var i irrelevant arbeid høsten 1997.

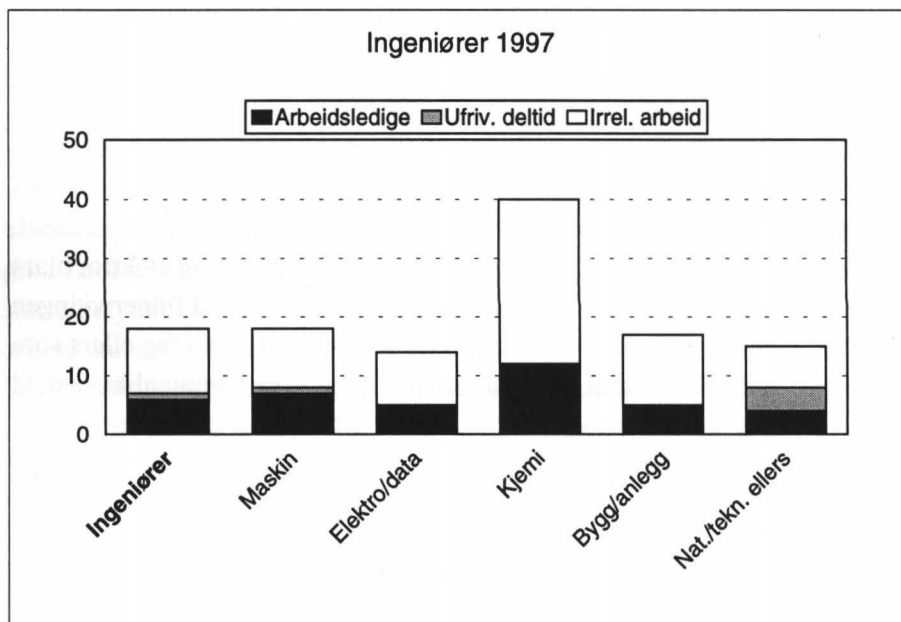
Blant landbrukskandidatene finner vi bare små endringer når det gjelder problemer med ufrivillig deltid og irrelevant arbeid.

Dersom vi ser nærmere på de enkelte fagretningene blant sivilingeniørene, finner vi også her at det er store forskjeller mellom disse. Figur 10 viser at det beste arbeidsmarkedet hadde sivilingeniører fra bygg/anleggstekniske fag. Ingen av kandidatene fra denne fagretningen var mistilpasset høsten 1997.

Blant sivilingeniører innenfor kjemi finner vi heller ingen kandidater som er arbeidsledige, men 3 prosent har irrelevant arbeid. Figuren viser også at kandidater innenfor elektro/datatekniske har en ledighet på 5 prosent. Denne ledigheten rammer sivilingeniører innenfor elkraft og elektro, blant sivilingeniører som er utdannet innenfor informatikk og EDB finner vi ingen ledighet. Figuren viser at det er kandidater innenfor tekniske fag ellers som har de største problemene. Tallene er imidlertid lave sammenliknet med andre grupper av høyere grads kandidater. I tillegg er dette den minste gruppen av sivilingeniører, og det er et lite *antall* kandidater som har problemer.

Figur 12 Sivilingeniører våren 1997 og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen.

Figur 13 Ingeniører våren 1997 og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen.

Figur 13 viser en tilsvarende oversikt for ingeniørene. Med unntak av kjemiingeniørene ser vi at situasjonen på arbeidsmarkedet er relativt lik for de ulike gruppene. Grunnen til at andelen i irrelevant arbeid er så høy blant kjemiingeniørene, er delvis at det er særlig mange innenfor denne gruppen som holder på med videre utdanning og har en irrelevant ekstrajobb.

Hvilke typer jobb har sivilingeniørene, ingeniørene og landbrukskandidatene?

Blant kandidatene innenfor tekniske fag konkurrerer sivilingeniører og ingeniører for en stor del om de samme jobbene. Dette gjelder også landbrukskandidatene, men bare innenfor enkelte områder. Blant sivilingeniørene og ingeniørene i relevant arbeid er det få som jobber innenfor offentlig sektor, høsten 1997 gjaldt dette henholdsvis 20 og 14 prosent. Både for sivilingeniører og ingeniører har det vært en reduksjon i andel kandidater i offentlig sektor de siste årene. Dette har naturlig nok sammenheng med de siste års høykonjunktur, og mange store offentlige byggeprosjekter utført av private bedrifter. På begynnelsen av 90-tallet arbeidet 36 prosent av sivilingeniørene i offentlig sektor. Utviklingen har ført til ikke bare en kraftig reduksjon i andelen sivilingeniører som finner arbeid i offentlig sektor, men også en nedgang i det totale antallet.

Tilsvarende var situasjonen for ingeniørene. Andelen sysselsatt i offentlig sektor i 1997 var mer enn halvert i forhold til andelen i 1991. Når vi i tillegg vet at det totale antallet kandidater har gått ned, innebærer dette at antallet ingeniører i offentlig sektor også er redusert til halvparten i løpet av 90-tallet.

Situasjonen for landbrukskandidater er noe annerledes. Et flertall av disse kandidatene jobber innenfor offentlig sektor, høsten 1997 var andelen 55 prosent. Denne andelen har variert en del de siste årene, men det er ingenting som tyder på varige endringer i fordelingen mellom offentlig og privat sektor.

Når det gjelder hvilke næringer de ulike kandidatene jobber innenfor, ser vi at situasjonen igjen er ganske lik for ingeniører og sivilingeniører. For begge grupper er det slik at den største andelen jobber innenfor industri og forretningsmessig tjenesteyting. 42 prosent av sivilingeniørene og 37 prosent av ingeniørene i relevant arbeid jobbet innenfor industrien. For sivilingeniører innebærer dette at andelen som jobber innenfor industri, har økt med nærmere 15 prosentpoeng i løpet av 90-tallet; blant ingeniørene har andelen vært konstant gjennom hele perioden.

Den andre store næringen innenfor privat sektor er forretningsmessig tjenesteyting. Dette feltet omfatter ulike former for rådgivning og konsulentvirksomhet. Høsten 1997 var det om lag 30 prosent av de nyutdannende sivilingeniørene som var sysselsatt innenfor dette feltet, blant ingeniørene var andelen 33 prosent. For sivilingeniørene utgjør ikke denne andelen noen endring i forhold til tidligere år, men det viser seg at andelen ingeniører sysselsatt innenfor forretningsmessig tjenesteyting er doblet siden 1991. Det kan med andre ord se ut som om veksten i privat sektor har virket ulikt for sivilingeniørene og ingeniørene. Sivilingeniørene har hatt en kraftig vekst i sysselsettingen innenfor industri. Ingeniørene har hatt en tilsvarende vekst innenfor forretningsmessig tjenesteyting. Resultatet er at arbeidsmarkedet ser mer likt ut for de to gruppene enn det gjorde før.

Reduksjonen i sysselsettingen i offentlig sektor gir seg utslag i en nedgang i andelen som jobber ved universiteter og høyskoler blant sivilingeniører, og en nedgang i andelen sysselsatt i offentlig administrasjon blant ingeniørene.

Som vi har påpekt tidligere, er arbeidsmarkedet for landbrukskandidater noe annerledes enn for andre kandidatgrupper innenfor tekniske fag. I overkant av 30 prosent av kandidatene i relevant arbeid jobber innenfor offentlig administrasjon, denne andelen har vært konstant gjennom de siste årene. I tillegg finner vi om lag 15 prosent av kandidatene sysselsatt både i forretningsmessig tjenesteyting og innenfor universitetssystemet og forskning. Heller ikke blant landbrukskandidatene finner vi mange sysselsatt innenfor jordbruk og skogbruk. Høsten 1997 var andelen bare 3 prosent. Dette tyder på at det er svært få jobber for høyere utdannede innenfor primærnæringene.

Lønnsmessig har sivilingeniørene og særlig ingeniørene vært blant vinnerne de siste årene. Sivilingeniører i relevant arbeid, som har en gjennomsnittsalder som er lavere enn gjennomsnittet, hadde en av de høyeste gjennomsnittslønnene, i overkant av 21.000 kroner i måneden. Dette var 19 prosent høyere enn i 1991. Lønnsveksten har vært noe sterkere i offentlig enn i privat sektor, men det var likevel slik at sivilingeniører sysselsatt i privat sektor tjente gjennomsnittlig i overkant av 1000 kroner mer i måneden enn de som jobbet i offentlig sektor.

Ingeniører i relevant arbeid hadde en av de laveste gjennomsnittslønnene blant kandidatene som var med i undersøkelsen, om lag 18.500 kroner. Disse kandidatene har imidlertid også den korteste utdanningen. Lønnsutviklingen for denne gruppen har vært svært god. Sammenliknet med

gjennomsnittslønnen i 1991 var lønnen i 1997 29 prosent høyere, dette var den høyeste veksten blant alle kandidatgruppene. Også for ingeniørene finner vi at lønnsveksten har vært noe høyere i offentlig enn i privat sektor, men tilsvarende situasjonen for sivilingeniørene er gjennomsnittslønnen i privat sektor om lag 1000 kroner høyere enn i offentlig sektor.

Landbrukskandidatene har et relativt lavt lønnsnivå. Høsten 1997 var gjennomsnittslønnen for kandidater i relevant arbeid om lag 18.000 kroner i måneden, det laveste blant alle høyere grads kandidater. Dette var også lavere enn gjennomsnittslønnen for ingeniører. Lønnsnivået i 1997 innebærer en lønnsvekst på 18 prosent fra 1991. For landbrukskandidatene finner vi ingen forskjeller mellom lønnsnivået i offentlig og privat sektor.

Helsefagkandidater - stabilt godt arbeidsmarked¹³

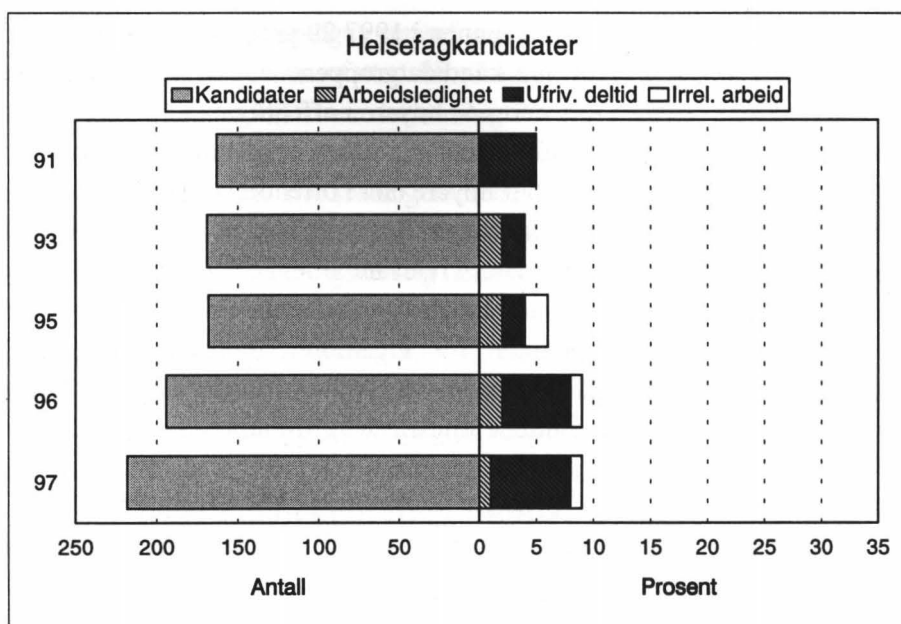
Kandidattall og mistilpasninger

Blant helsefagkandidatene finner vi psykologer, tannleger, veterinærer, farmasøyter og enkelte kandidater med hovedfag innenfor fysioterapi og sykepleie. Utdanningene er kvinnedominerte, våren 1997 var 63 prosent av kandidatene kvinner. Skjevest er fordelingen på farmasi, der det ikke var noen mannlige kandidater våren 1997. Gjennomsnittsalderen var 29 år.

Som vi ser av figur 14, har det kun vært en svak økning i antall helsefagskandidater. Denne økningen skyldes i all hovedsak en vekst i antall nyutdannede tannleger. Våren 1997 ble det uteksaminert om lag 220 kandidater innen helsefag, i 1991 var tallet vel 160.

Figur 14 viser også utviklingen på arbeidsmarkedet for denne gruppen. Ikke overraskende finner vi svært lav ledighet i denne gruppen. Ved flere undersøkelser tidligere har vi ikke registrert noen ledighet blant helsefagkandidatene, i 1997 var ledigheten 1 prosent. I tillegg til at ledigheten er lav i seg selv, er det også viktig å vite at dette dreier seg om meget få kandidater, i og med at det totale antall kandidater er lavt. Vi ser videre at enkelte helsefagkandidater jobber ufrivillig deltid. Det viser seg at dette i all hovedsak dreier seg om tannleger og veterinærer som har flere deltidsstillinger som ikke summerer seg til en full stilling.

¹³ Definisjoner og omtale av begreper finnes i innledningen.

Figur 14 Antall uteksaminerte helsefagkandidater og mistilpasning på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen.

Situasjonen for helsefagkandidater er likevel svært god. Dette har naturligvis sammenheng med at disse utdanningene er strengt regulerte, og at det ikke utdannes flere enn det er behov for, og knapt nok det. Arbeidsmarkedet er derfor i stor grad upåvirket av økonomiske svingninger i resten av samfunnet.

Hvilke typer jobb har helsefagkandidatene?

Ikke overraskende finner vi en overvekt av helsefagkandidater i offentlig sektor. Blant kandidater i relevant arbeid jobber 66 prosent i offentlig sektor, denne andelen har holdt seg konstant gjennom hele 90-tallet. Ser vi på næring, finner vi, heller ikke uventet, at et stort flertall arbeider innenfor helsevesen. Høsten 1997 var andelen 73 prosent, andelen har også holdt seg stort sett stabil de siste årene. Blant resten av kandidatene finner vi 8 prosent både i grunn- og videregående skole og ved universiteter og høyskoler.

Arbeidsmarkedet for helsefagkandidater er med andre ord svært stabilt. Kandidatenes sysselsettingssituasjon er i liten grad påvirket av konjunkturer, og i tillegg har det ikke vært noen særlig økning i antall kandidater.

Sammen med sivilingeniørene hadde helsefagkandidatene den høyeste gjennomsnittlige månedslønnen. Høsten 1997 tjente helsefagkandidater i

relevant arbeid i overkant av 21.000 kroner i måneden, en økning på 22 prosent fra 1991. Lønnsveksten har vært særlig sterk i privat sektor. Det var riktignok få av helsefagkandidatene som var sysselsatt i privat sektor, men innenfor denne gruppen fant vi den høyeste gjennomsnittslønnen blant alle kandidatene, i overkant av 23.000 kroner i måneden. Kandidater i offentlig sektor hadde en gjennomsnittslønn som var 2.200 kroner lavere.

Oppsummering

Vi har i denne artikkelen sett på hvordan arbeidsmarkedet så ut for store grupper av nyutdannede universitets- og høyskolekandidater høsten 1997. Norge har de senere årene vært inne i en høykonjunktur, og vi har funnet at utviklingen også for nyutdannede kandidater har vært positiv de senere årene, med redusert arbeidsledighet som det tydeligste tegnet. I den samme perioden har antallet nyutdannede kandidater økt til dels sterkt. Vi kan derfor fremheve at arbeidsmarkedet har klart å absorbere mange flere kandidater enn tidligere.

Nedgangen i ledighet har vært særlig sterk blant grupper av kandidater der mange sysselsettes i privat sektor. Undersøkelsen viser også at i de fleste grupper av kandidater har flere enn før funnet arbeid innenfor privat sektor, særlig er dette tydelig blant jurister og siviløkonomer.

I perioden har det vært en vekst i sysselsatte innenfor forretningsmessig tjenesteyting, mens universiteter og forskningsinstitutter sysselsetter en mindre andel av kandidatene enn før. Et unntak her er realistene hvor andelen som jobber på universiteter, stadig er høy.

Til tross for høykonjunktur finner vi at vesentlige andeler av enkelte grupper av nyutdannede kandidater fortsatt har problemer med ufrivillig deltid og irrelevant arbeid. Dette kan være en indikasjon på at det er tendenser til et misforhold mellom tilgang og etterspørsel etter høyt utdannet arbeidskraft i Norge.

Arbeidsmarkedssituasjonen for kandidatene, både med hensyn til om de finner arbeid og hvor de finner arbeid, synes å være påvirket både av tilgangen på arbeidskraft, det vil si antall uteksaminerte kandidater, og av etterspørselen etter arbeidskraft som påvirkes av konjunkturer og næringsstruktur generelt. Arbeidsmarkedssituasjonen vil også i fremtiden bli påvirket av begge disse faktorene. Man kan imidlertid tenke seg at dersom en større andel av kandidatene sysselsettes i privat sektor, vil arbeidsmarkedet for denne gruppen bli mer konjunkturfølsomt enn det har vært tidligere.

1. 1000 1000 1000
2. 1000 1000 1000
3. 1000 1000 1000
4. 1000 1000 1000
5. 1000 1000 1000
6. 1000 1000 1000
7. 1000 1000 1000
8. 1000 1000 1000
9. 1000 1000 1000
10. 1000 1000 1000

8 Arbeidsmarkedet for nyutdannede akademikere - en prognose

Av Terje Næss

Arbeidsmarkedet for nyutdannede akademikere er avhengig av både antall kandidater og situasjonen på arbeidsmarkedet generelt. På 90-tallet har vi innenfor en rekke fag sett en kraftig økning i antall uteksaminerte kandidater. Vil denne trenden fortsette også etter år 2000?

Ungdoms utdannings- og yrkesplaner har endret seg radikalt det siste tiåret, og stadig flere tar sikte på en yrkeskarriere som krever høyere utdanning. For å kunne dekke den sterke veksten i utdanningsetterspørselen har det vært nødvendig å prioritere utdanninger hvor det har vært mulig med en rask utbygging av utdanningskapasiteten, mens relevansen for arbeidslivets behov og studentenes faglige interesser har kommet i bakgrunnen. Som en følge er tallet på studenter ved noen læresteder blitt både tre- og fire-doblet, mens det ved andre læresteder har vært bare relativt marginale endringer.

Tradisjonelt tror vi at høyere utdanning er ensbetydende med en god og sikker jobb, men det siste tiåret har vi sett flere eksempler på at dette ikke alltid er tilfellet, og at den økende tilgangen på nyutdannede kandidater generelt har skjerpet konkurransen om jobbene. I denne artikkelen ser vi på nye fremskrivninger av antall personer med ulike typer utdanning, som vil kunne gi noen indikasjoner til utdanningssøkende om hvor det kan oppstå flaskehalser i overgangen fra utdanning til arbeid med den nåværende utdanningskapasiteten. Ettersom ungdomskullenes størrelse nå er i ferd med å avta og konkurransen om studieplassene antagelig blir mindre, vil ungdom kunne få større muligheter til å velge utdanning ut fra interesser og forventede jobbmuligheter enn tidligere.

Beregningene som NIFU har laget, viser hvordan *bestand, tilgang og erstatningsbehov* vil utvikle seg for ulike utdanningsgrupper. Bestanden er det totale antall personer, både yrkesaktive og personer som er utenfor arbeidsstyrken, i aldersgruppen 20-65 år. Tilgangen består av nyutdannede kandidater og innflyttede til Norge med tilsvarende fagbakgrunn. Erstatningsbehovet er avgang fra bestanden pga alder, dødsfall, utvandring

og omkvalifisering gjennom videreutdanning. Differansen mellom tilgang og erstatningsbehov utgjør *tilveksten* i bestanden.

I tillegg til disse beregningene ser vi også på beregninger av *arbeidstilbud*, *etterspørsel* og *tilbudsoverskudd (underskudd)* som SSB har utført. Arbeidstilbudet er antall personer som enten er i arbeid eller søker arbeid; etterspørselen er antall personer som etterspørres i arbeidsmarkedet, mens tilbudsoverskuddet (underskuddet) er differansen mellom arbeidstilbud og etterspørsel.

De raske endringene i rekrutteringen til ulike typer utdanning de seneste årene har medført et ekstra usikkerhetsmoment i denne type beregninger, og det kan derfor være nyttig at det lages forskjellige beregninger som supplerer hverandre. Forskjellene i beregningene kan være en indikasjon på omfanget av usikkerhet, samtidig som et sammenfall av mer generelle trender kan styrke vår tro på disse.

NIFUs beregningsmodell er en demografi-basert modell som frem-skriver den totale befolknings utdanningssammensetning, på basis av utviklingen i befolkningens størrelse og sammensetning mht kjønn, alder og utdanningsbakgrunn (for en nærmere drøfting av modellen, se Terje Næss 1998). En hovedforutsetning i modellen er at overgangsratene mellom utdanningstilstander er konstante. Det innebærer blant annet at andelen av ungdomskullene som tar ulike typer utdanning, er konstant. Fremskrivingsperioden er 1995-2013.

Selve fremskrivingsmetoden er den samme som i SSBs generelle fremskrivingsmodell, "mozart-modellen". Det er allikevel flere vesentlige forskjeller når det gjelder datagrunnlag og modell-tekniske forutsetninger (se for øvrig teknisk vedlegg). NIFUs beregninger er basert på større utvalg av befolkningen og nyere data enn SSBs mozart-beregninger, som dessuten er mindre detaljerte mht utdanning enn NIFUs beregninger. I tillegg til beregningene med mozart-modellen har SSB laget beregninger for bestemte utdanningsgrupper basert på *måltall* for opptaket av nye studenter i 1998 (KUF 1998).

Gruppene vi har valgt å se på i denne artikkelen, er økonomer, ingeniører, humanister, psykologer, jurister, samfunnsvitere, realister, sivilingeniører, helsefagskandidater og landbrukskandidater. De fleste som allerede er under utdanning, vil fullføre den utdanningen de har påbegynt, og på kort sikt må vi anta at tilgangen kan beregnes med en relativt stor grad av presisjon. På lengre sikt gjør opptaksbegrensninger og endringer i befolkningens utanningsmønster beregningene mer usikre.

Hovedtall

Før vi presenterer tallene for de enkelte utdanningene, vil vi først se på noen hovedresultater i fremskrivingene. I fremskrivingene *påbegynner* ca 60 prosent av et årskull høyere utdanning over livsløpet, mens ca 57 prosent *fullfører* høyere utdanning. Disse tallene er fremkommet på basis av observerte tilbøyeligheter til å påbegynne og fullføre høyere utdanning i ulike befolkningsgrupper i 1995.

Tallene er noe høyere enn i "Særskilt vedlegg til St meld nr 4 (1996-97) Langtidsprogrammet 1998-2001 Fakta og analyser" (Finans- og tolldepartementet 1997), hvor det er antatt at nærmere 50 prosent av et årskull vil ta høyere utdanning. Dette anslaget er imidlertid en ren skjønnsmessig vurdering, basert på at den observerte andelen av 1972-kullet som hadde søkt høyere utdanning i perioden 1991-1993, var 42 prosent.

En studiefrekvens på 60 prosent samsvarer for øvrig bra med resultatene fra NIFUs undersøkelser av ungdoms studieplaner (Rolf Edvardsen 1995). I internasjonal sammenheng er dette ikke overraskende høyt. Både i USA og Finland er studiefrekvensen over 60, og i Japan er studiefrekvensen over 50 (Norges Forskningsråd 1997). Dessuten har flere land de seneste årene opplevd en tilsvarende utvikling som Norge, med en kraftig vekst i rekruttering til høyere utdanning.

Ut fra beregningene ser det ut til at studenttallet de nærmeste årene vil stabilisere seg rundt 185 000. Mot år 2010 vil ungdomskullene igjen begynne å vokse, og vi vil kunne få en ny vekstperiode i utdanningssystemet. I år 2013 vil studenttallet ifølge beregningene ha vokst til om lag 205 000.

Bestanden av personer med høyere utdanning i alderen 20-65 år vil ifølge beregningene øke fra 621 800 i 1995 til 987 000 i år 2013, en vekst på 59 prosent. Bestanden av personer med høyere utdanning av varighet *til og med 4 år* vil øke fra 509 400 til 798 100, en vekst på 57 prosent. Bestanden av personer med høyere utdanning av varighet *over 4 år* vil øke fra 112 400 til 188 900, en vekst på 68 prosent.

Ser vi på *befolkningens utdanningssammensetning*, virker endringene mindre dramatiske. Det henger naturlig sammen med at det nødvendigvis tar lang tid før bestandstallene endres som følge av endringer i kandidat-tilgangen. Men det har også sammenheng med antall norsk-fødte personer i yrkesaktiv alder vil synke frem mot 2013, mens vi samtidig har antatt en betydelig innflytting av personer i yrkesaktiv alder, hvorav relativt få vil være registrert med høyere utdanning, sammenlignet med den øvrige befolkning.

Ifølge de beregnede tallene vil andelen av befolkningen i aldersgruppen 20-65 år som har høyere utdanning, øke fra 24 prosent i 1995 til 35 prosent i 2013. Andelen av befolkningen med utdanning av varighet *til og med 4 år* vil øke fra 20 til 29 prosent, mens andelen av befolkningen som har utdanning av varighet *over 4 år*, vil øke fra 4 til 7 prosent. Tallene viser at det ikke vil skje dramatiske endringer i arbeidsstyrkens utdanningssammensetning i overskuelig fremtid.

Rent intuitivt virker ikke disse tallene avskrekkende med tanke på det fremtidige arbeidsmarkedet for akademikere, totalt sett. Sammenligner vi med andre land med høyt utdanningsnivå, f.eks. USA, hvor andelen med høyere utdanning er godt over 30 prosent (Norges Forskningsråd 1997), har høyere utdannede ikke dårligere posisjon i arbeidsmarkedet mht lønn og arbeidsledighet i forhold til de uten høyere utdanning, enn i Norge.

Samtidig vet vi at fremtidig jobbskaping særlig vil skje innen offentlig og privat tjenesteyting, som er de mest utdanningsintensive sektorene. Dessuten vil andelen av befolkningen som er i yrkesaktiv alder, bli betydelig lavere som følge av synkende ungdomskull og "aldersbølgen", og det forventes at dette vil virke positivt på etterspørselen etter arbeidskraft. Ut fra disse betraktningene er det lite grunnlag for å hevde at utdanningskapasiteten er for høy. Et annet spørsmål er om fordelingen av studieplasser på utdanninger er balansert i forhold til arbeidsmarkedets behov; det ser vi på i det følgende.

De enkelte utdanningene

Figur 1 viser fremskrivingen av bestanden (20-65 år) for de enkelte utdanningsgruppene. For noen grupper går SSBs fremskrivninger bare frem til 2005, og vi har derfor bare sett på utviklingen frem til 2005. For psykologi og helsefag er SSBs fremskrivninger basert på studentmåltall, mens de øvrige tallene er beregnet ved hjelp av Mozart-modellen.

Sterkest vekst finner vi i våre beregninger for gruppen samfunnsvitere sett under ett (sosialøkonomer, sosiologer, statsvitere, sosialantropologer m.m.). For denne gruppen er bestanden beregnet å vokse med 95 prosent, fra 5 700 til 11 100. Dette er litt høyere enn veksten i arbeidstilbudet for gruppen "samfunnsfag" (som også omfatter pedagoger og psykologer) i SSBs beregninger (SSB 1998).

Deretter er det et stort sprang ned til humanister, økonomer og jurister, men også for disse gruppene blir veksten ifølge våre beregninger sterk. Bestanden av humanister øker med 60 prosent, fra 12 800 til 20 500. Dette

er betydelig høyere enn i SSBs beregninger for gruppen "humaniora", 32 prosent (SSB 1994).

Bestanden av økonomer (siviløkonomer og annen 4-årig økonomisk/administrativ utdanning av varighet 4 år) øker med 59 prosent, fra 9 900 til 15 700. SSBs beregninger for *all økonomisk/administrativ utdanning av varighet til og med 4 år* viste en vekst på 44 prosent (SSB 1994).

For juristene øker bestanden med 55 prosent, fra 9 800 til 15 200, som er langt mindre enn i beregningene til SSB (SSB 1998).

Mer moderat vekst finner vi for realister, psykologer og sivilingeniører. Bestanden av realister er beregnet å vokse med 44 prosent, fra 11 300 til 16 300. I SSBs beregninger økte arbeidstilbudet for gruppen "naturfag" med 27 prosent (SSB 1994). Denne gruppen omfatter foruten realister også landbrukskandidater, veterinærer og farmasøyter, som ifølge våre beregninger har lav vekst, det er derfor relativt godt samsvar mellom disse beregningene.

Antall psykologer øker i beregningene med 44 prosent, fra 2 700 til 3 900. SSBs beregninger for psykologer basert på studentmåltallene i 1998 har gitt omtrent samme anslag for veksten i arbeidskraftstilbudet (KUF 1998.)

Antall sivilingeniører vokser med 40 prosent, fra 24 600 til 34 500, som samsvarer med beregningene til SSB (1998).

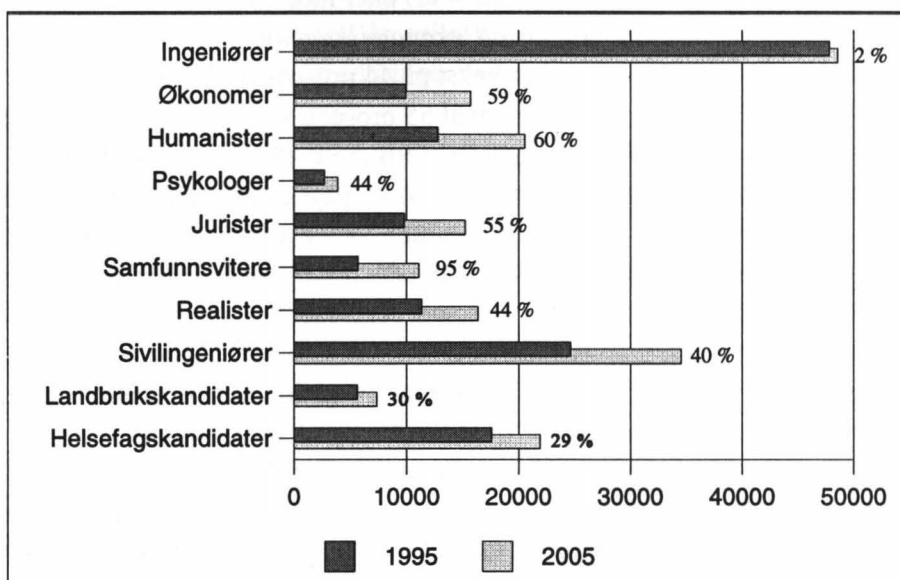
Relativt lav vekst finner vi for landbrukskandidater og helsefagskandidater. Bestanden av landbrukskandidater øker med 30 prosent, fra 5 600 til 7 300.

For helsefag (leger, tannleger, farmasøyter, veterinærer m m) viser våre beregninger en vekst i bestanden på 29 prosent, fra 16 900 til 21 900, som er noe høyere enn SSBs beregninger for ulike helsefagsutdanninger (tannleger, leger og farmasøyter) sett under ett.

Lavest blir veksten ifølge våre beregninger for ingeniører. Antall ingeniører vokser med bare 2 prosent, fra 47 800 til 48 600; for denne gruppen er den beregnede veksten langt lavere enn i SSBs beregninger (SSB 1998). Dette skyldes antagelig nedgangen i opptaket til ingeniørutdanning de seneste årene.

For å oppsummere må en kunne si at NIFUs beregninger i hovedtrekk har gitt det samme bilde som beregningene til SSB. Stor vekst blir det for samfunnsvitenskapelige fag, jus og økonomi/administrasjon. For realister, psykologer og sivilingeniører blir veksten mer moderat. Relativt lav vekst blir det for helsefag. I det følgende vil vi kommentere utviklingen på

arbeidsmarkedet for de enkelte gruppene, og vi vil se hvordan tilgang og erstatningsbehov vil utvikle seg.

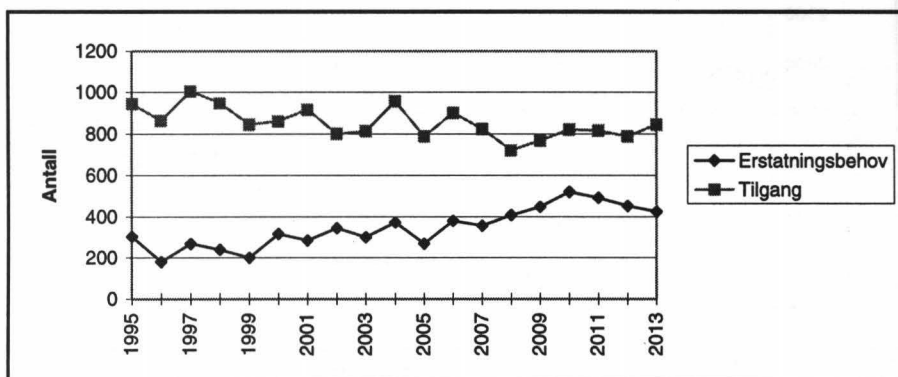

Figur 1 Bestandsvekst 1995-2005 for ulike utdanningsgrupper.

4-årig økonomisk/administrativ utdanning

Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet nye 799 siviløkonomer og 75 kandidater med annen 4-årig øk./adm. utdanning. Medregnet 69 økonomer som bosatte seg i Norge i 1995, var den totale tilgangen 943.

Fremskrivingene viser en nedgang i tilgangen i 1996, og deretter en økning i 1997 (figur 2). Svingningene samsvarer for øvrig med svingningene i antall uteksaminerte kandidater i vårsemesteret i perioden (Kandidatundersøkelsen). Etter 1997 viser beregningene en synkende tendens frem til 2007, da stabiliserer tallet seg rundt 800.

Figur 2 Tilgang og erstatningsbehov for økonomer. 1995-2013.

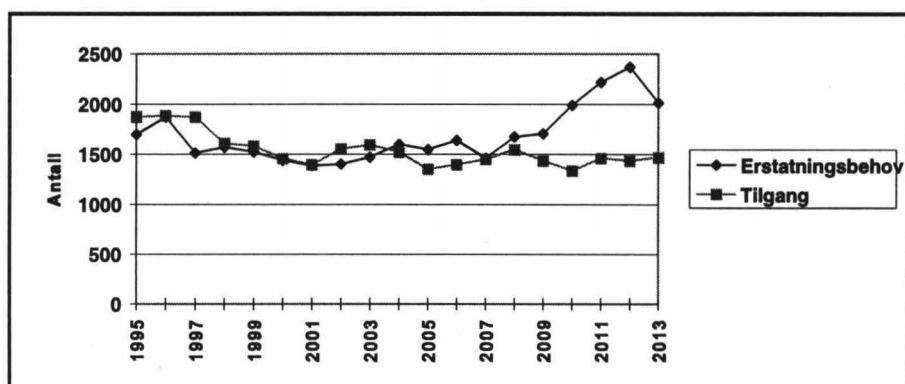
Erstatningsbehovet tilsvarte i 1995 om lag 1/3 av tilgangen. Frem til 2000 vil det beregnede erstatningsbehovet ligge på omtrent samme nivå, deretter øke gradvis ut fremskrivingsperioden. I 2013 tilsvare det beregnede erstatningsbehovet 1/2 av tilgangen.

Bedringen i konjunkturtsatte næringer, hvor mange økonomer arbeider, har bedret arbeidsmarkedet for de nyutdannede økonomene betraktelig. I 1997 var 5 prosent av de nyutdannede siviløkonomene arbeidsledige et halvt år etter eksamen, mot 11 prosent i 1995 (Kandidatundersøkelsen). Utviklingen fremover avhenger tilsvarende først og fremst av konjunktursituasjonen. SSBs beregninger for all økonomisk/administrativ utdanning har vist et *tilbudsoverskudd* (SSB 1994). Våre beregninger har dessuten vist noe høyere vekst for de med 4-årig utdanning, men de vil ha et konkurransefortrinn i forhold til økonomer med kortere utdanning.

Ingeniører

Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet 1 840 nye ingeniører. Medregnet 34 innflyttede ingeniører til Norge i 1995 var den totale tilgangen 1 874.

Fremskrivingen viser en stabil tilgang frem til 1997, deretter synker tallet til vel 1 500 i 1998 (figur 3). I realiteten hadde kandidattallet sunket til dette nivået allerede i 1997 (Kandidatundersøkelsen); denne tidsforskyvingen må forklares med tilfeldige avvik i beregningene. Fremskrivingen viser en stabil tilgang etter 1998.

Figur 3 Tilgang og erstatningsbehov for ingeniører. 1995-2013.

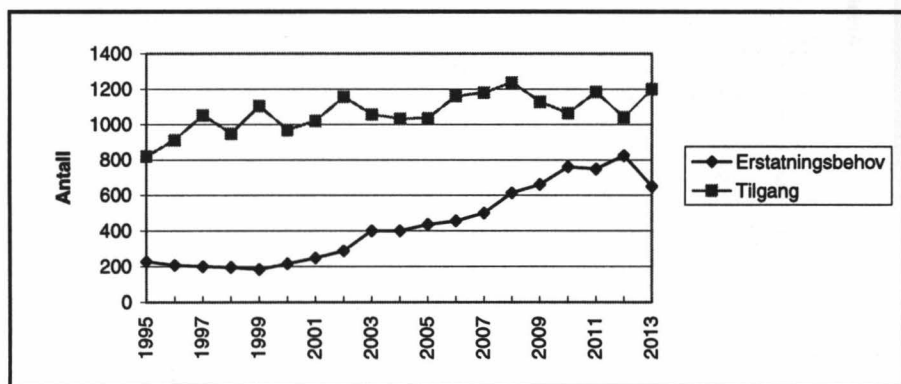
Erstatningsbehovet for ingeniører er allerede høyt og absorberer det meste av tilgangen. Ifølge fremskrivingene vil erstatningsbehovet synke litt de nærmeste årene, men pga lavere tilgang vil tilveksten allikevel avta. Etter 2008 viser tallene en økning i erstatningsbehovet, og det vil da være netto avgang for ingeniører.

De nyutdannede ingeniørene har vært en av de gruppene som har bedret sin arbeidsmarkedssituasjon mest som følge av den generelle konjunkturoppgangen de seneste årene. Av vårkullet 1997 var bare 6 prosent arbeidsledige et halvt år etter eksamen, mot nærmere 18 prosent i 1995. Utviklingen fremover avhenger også i særlig grad av konjunkturutviklingen. Færre kandidater vil kunne gjøre denne gruppen mindre konjunkturutsatt. På lengre sikt vil etterspørsel og arbeidskrafttilbud vokse omtrent like mye, ifølge SSBs beregninger (SSB 1998). Legger en NIFUs bestandsberegninger til grunn, impliserer SSBs etterspørselsberegninger at det vil kunne bli *mangel* på ingeniører.

Humanister

I 1995 ble det ifølge SSBs utdanningsregister utdannet 554 filologer, 79 teologer og 112 kandidater med annen humanistisk utdanning. Medregnet 74 humanister som bosatte seg i Norge, var den totale tilgangen 819.

Ifølge fremskrivingen økte tilgangen med 28 prosent fra 1995 til 1997 (figur 4), som for øvrig samsvarer bra med utviklingen i antall kandidater i vårsemesteret i samme periode (Kandidatundersøkelsen). Beregningene viser en fortsatt økende trend i tilgangen frem til 2008; da er den beregnede tilgangen over 1 200.

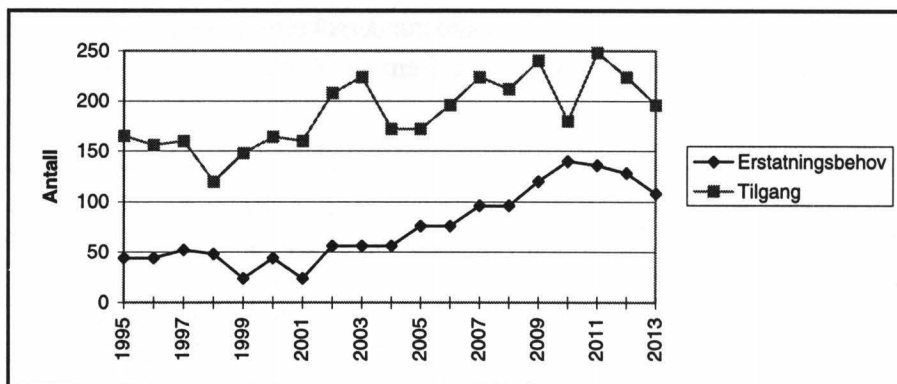
Figur 4 Tilgang og erstatningsbehov for humanister. 1995-2013.

Erstatningsbehovet utgjorde i 1995 nærmere 30 prosent av tilgangen. Tallet vil ifølge fremskrivingene ligge på omtrent samme nivå frem til 2000, deretter gradvis øke.

Humanistene er en av de få kandidatgruppene som har fått større vansker på arbeidsmarkedet de seneste årene; det er rimelig å tro at det henger sammen med den kraftige økningen i tilgangen. Andelen som var arbeidsledig et halvt år etter eksamen, økte fra 5 prosent i 1995 til 8 prosent i 1997 (disse tallene omfatter filologer, teologer og cand.musicae-graden). Ifølge fremskrivingene vil veksten i tilgangen avta, det tilsier at arbeidsledigheten ikke øker ytterligere. Ifølge SSBs beregninger vil det være god balanse mellom utviklingen i arbeidskrafttilbud og etterspørsel for denne gruppen (SSB 1994). Hvis bestanden derimot vokser så mye som NIFUs beregninger har vist, vil det bli et *tilbudsoverskudd*. De fleste humanister arbeider i skolen og på andre yrkesfelt med begrensede vekstmuligheter, og mange humanister må da kanskje finne arbeid utenfor sine tradisjonelle yrkesområder.

Psykologer

Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet 158 nye psykologer. Medregnet 7 psykologer som bosatte seg i Norge i 1995, var den totale tilgangen 165.

Figur 5 Tilgang og erstatningsbehov for psykologer. 1995-2013.

Fremskrivingene viser relativt store svinginger i tilgangen for denne gruppen (figur 5). Det skyldes at dette er en liten gruppe, og at tilfeldige avvik i beregningene gir relativt store utslag. Frem til 2000 vil tilgangen ifølge beregningene holde seg på omtrent samme nivå. På lengre sikt viser beregningene en klart økende trend i tilgangen. I 2011 er den beregnede tilgangen 250. Opptaket til hovedfag i psykologi er imidlertid begrenset, og økningen i tilgangen vil derfor kunne bli mindre enn det disse tallene tyder på. Det har allikevel vært en økning i opptaket til psykologi etter 1995, slik at vi må forvente en viss økning i tilgangen.

I 1995 tilsvarte erstatningsbehovet omtrent 1/3 av tilgangen. Frem til år 2004 er erstatningsbehovet beregnet å være stabilt, deretter vil det øke til over 100 etter 2008. Dette vil utgjøre om lag halvparten av tilgangen.

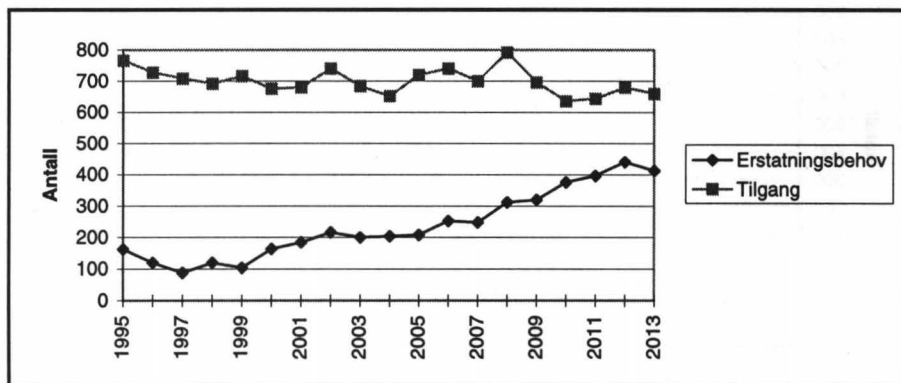
En økning i tilgangen på nyutdannede psykologer vil neppe skape betydelige problemer i arbeidsmarkedet for denne gruppen, som generelt har hatt et meget godt arbeidsmarked. I 1997 var ingen kandidater arbeidsledige et halvt år etter eksamen, og i 1995 og 1996 var en person arbeidsledig¹. Det er allerede knapphet på psykologer, og SSBs tall viser stor vekst i etterspørselen etter psykologer (KUF 1998).

¹ Disse tallene omfatter bare graden cand.psychol.

Jurister

Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet 742 nye jurister. Medregnet 24 jurister som bosatte seg i Norge i 1995, var den totale tilgangen 766.

Ifølge fremskrivingene vil tilgangen i gjennomsnitt ligge på ett litt lavere nivå gjennom fremskrivningsperioden, om lag 700 (figur 6).

Figur 6 Tilgang og erstatningsbehov for jurister. 1995-2013.

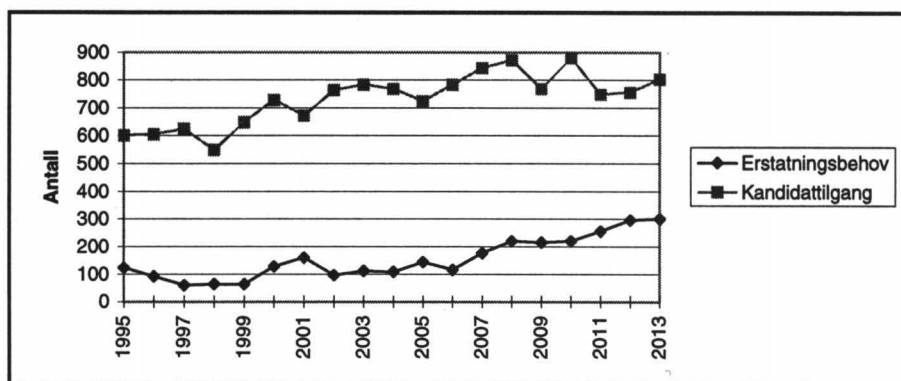
Erstatningsbehovet tilsvarte i 1995 ca 20 prosent av tilgangen. Tallet vil ifølge fremskrivingene ligge på omtrent samme nivå frem til 2000, og deretter gradvis øke frem til 2013. I 2013 tilsvare erstatningsbehovet i beregningene om lag 2/3 av tilgangen.

Den generelle bedringen i arbeidsmarkedet i 1997 berørte i spesielt stor grad de nyutdannede juristene. Bare 9 prosent av de nyutdannede kandidatene var arbeidsledige et halvt år etter eksamen, mot 19 prosent i 1996. En liten nedgang i kandidattallet kan antagelig også forklare noe av bedringen.

På kort sikt gir fremskrivingene ingen holdepunkter for å anta at arbeidsmarkedet for nyutdannede jurister vil endre seg i noen betydelig grad. De beregninger som SSB utfører, har på lengre sikt vist et stort tilbuds-overskudd for jurister (SSB 1998). Våre beregninger tyder imidlertid på at tilveksten av jurister blir mindre. De seneste årene er dessuten opptaket blitt begrenset, noe som vil redusere tilveksten ytterligere.

Samfunnsvitere

Denne gruppen omfatter samfunnsvitenskapelige fag på høyere grads nivå med unntak for øk./adm., psykologiske og juridiske fag. Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet 594 nye kandidater innen denne gruppen.

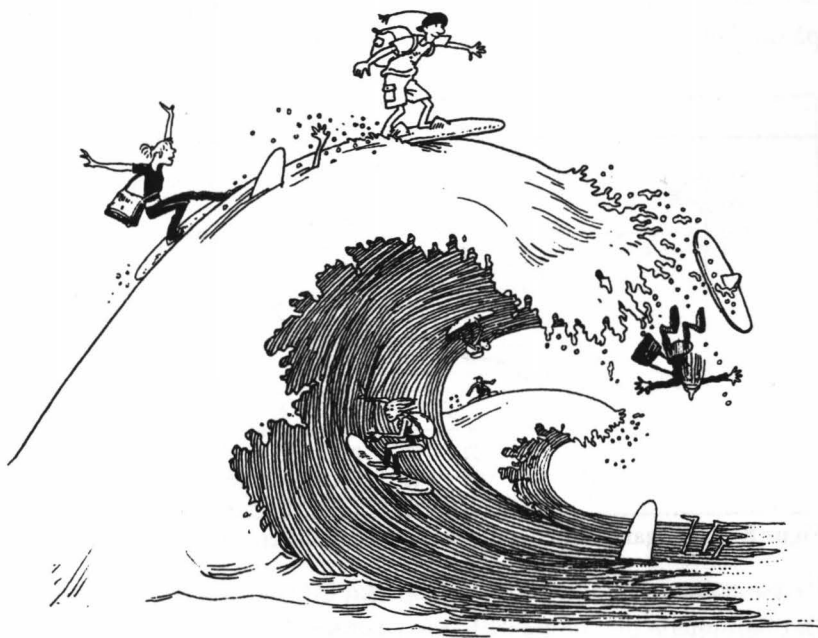

Figur 7 Tilgang og erstatningsbehov for samfunnsvitere. 1995-2013.

Fremskrivingen viser en stigende trend i tilgangen helt frem til 2010 (figur 7). Den lange vekstperioden kan forklares med at det er stor spredning på alderen til samfunnsviter-studentene, og at effekten av svingninger i ungdomskullenes størrelse derfor spres utover en lang periode.

I 1995 utgjorde erstatningsbehovet 20 prosent av tilgangen. Tallet vil ifølge beregningene ligge på samme nivå frem til 2006, og deretter gradvis øke. I 2013 vil erstatningsbehovet ifølge beregningene tilsvare 37 prosent av tilgangen.

Situasjonen på arbeidsmarkedet har bedret seg også for denne gruppen. I 1995 var 13 prosent arbeidsledige, i 1997 hadde tallet sunket til 7 prosent, som er det laveste nivået på hele 90-tallet. Nedgangen i ledigheten er overraskende; de fleste nyutdannede samfunnsvitere arbeider på yrkesfelt som er lite konjunkturutsatt. En mulig forklaring er at de møter mindre konkurranse fra mer konjunkturutsatte grupper, særlig siviløkonomer. Tilgangsberegningene vi har sett på her, tilsier at ledigheten vil kunne øke litt. Ifølge SSBs tall vil det bli et stort tilbudsoverskudd for denne gruppen, og SSB har ut fra det antydnet at flere kanskje må ta andre jobber enn det utdanningen tradisjonelt er rettet mot, for å unngå arbeidsledighet.

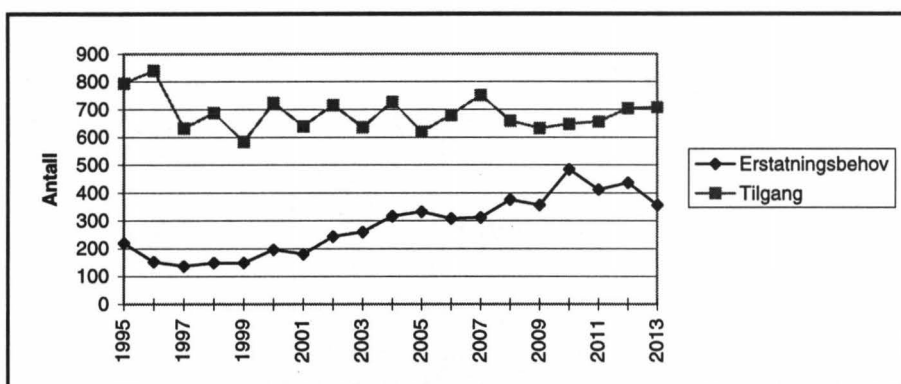

Lav ledighet forutsetter gode økonomiske tider og utradisjonelle løsninger

Realister

Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet 751 nye realister. Medregnet 43 *innflyttede* realister til Norge i 1995 var den totale tilgangen 794.

Fremskrivingen viser en økning i tilgangen i 1996, deretter en betydelig reduksjon i 1996 (figur 8). Svingningene samsvarer med svingningene i det faktiske antall kandidater i vårsemesteret, men utslagene er langt mindre enn det beregningene viser. I resten av perioden ligger den beregnede tilgangen på om lag 650.

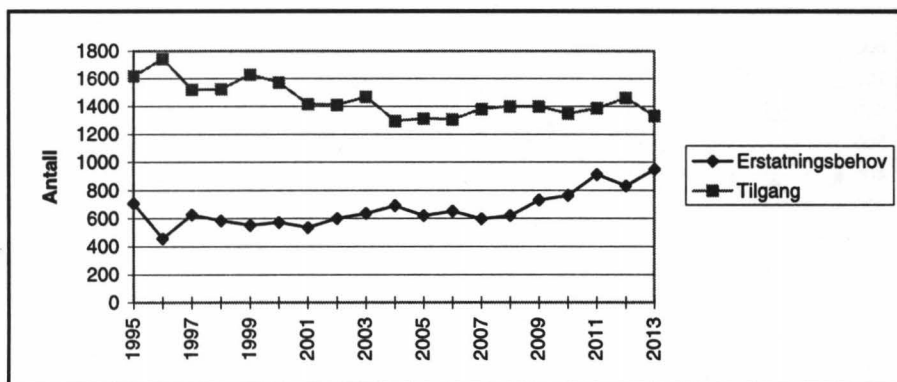
Figur 8 Tilgang og erstatningsbehov for realister. 1995-2013.

Det beregnede erstatningsbehovet i 1995 tilsvarte 28 prosent av tilgangen. Ifølge fremskrivingen vil erstatningsbehovet holde seg på omtrent samme nivå frem til 2001. Tallet vil da begynne å øke, og i 2013 vil erstatningsbehovet ifølge beregningene tilsvare 50 prosent av tilgangen.

Også for denne gruppen har arbeidsledigheten blant de nyutdannede kandidatene vist en synkende tendens etter 1995. I 1997 var 7 prosent av de nyutdannede kandidatene arbeidsledige et halvt år etter eksamen, mot 11 prosent i 1995. Ut fra NIFUs beregninger, som tyder på en reduksjon i tilgangen, burde vi kunne forvente en fortsatt nedgang i arbeidsledigheten, forutsatt at konjunktursituasjonen ikke forverres. På lengre sikt har SSBs beregninger (1994) vist et *tilbudsunderskudd* for "naturfag" (realister, landbrukskandidater, veterinærer, farmasøyter m m). NIFUs beregninger har imidlertid vist stor bestandsvekst for realister. Dette gjelder kanskje derfor først og fremst de øvrige utdanningene i denne gruppen.

Sivilingeniører

Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet 1 454 nye sivilingeniører. Medregnet 163 *innflyttede* sivilingeniører var den totale tilgangen 1 617. Som beregnet var det i 1996 en økning i tilgangen. Deretter vil tallet ifølge beregningene gradvis synke mot 1 400 i 2001 (figur 9). Sivilingeniørutdanning er imidlertid opptaksbegrenset, på lengre sikt sier derfor tallene kanskje mer om utviklingen i søkningen enn tilgangen. Svikten i søkningen kan skje fra flere grupper; blant annet kan det bli færre ingeniører som videreutdanner seg til sivilingeniør.

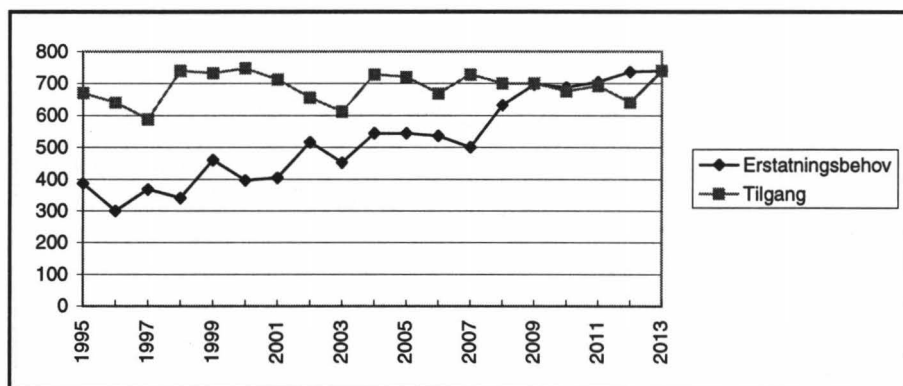
Figur 9 Tilgang og erstatningsbehov for sivilingeniører. 1995-2013.

Erstatningsbehovet tilsvarte i 1995 nærmere halvparten av tilgangen, og vil ligge på omtrent samme nivå frem til 2007. Tallet vil da gradvis øke til nærmere 1 000 i 2013, som tilsvarer 2/3 av den beregnede tilgangen.

Også de nyutdannede sivilingeniørene har bedret sin arbeidsmarkeds-situasjon mye som følge av den generelle konjunkturoppgangen de seneste årene. I 1995 var 17 prosent av de nyutdannede sivilingeniørene ledige et halvt år etter eksamen, i 1997 hadde ledighetsprosenten sunket til 4. Utviklingen i arbeidsmarkedet de nærmeste årene avhenger tilsvarende av konjunkturutviklingen. Mange nyutdannede sivilingeniører finner dessuten arbeid i oljerelatert virksomhet, hvor aktivitetsnivået historisk sett har vist store svingninger. Dette gjør at arbeidsmarkedsutviklingen for sivilingeniører er spesielt usikker. Om tilgangen reduseres slik som våre beregninger tyder på, vil det bidra til mindre konkurranse om jobbene. På lengre sikt har SSBs beregninger vist et ikke ubetydelig *tilbudsoverskudd* (KUF 1998); det er derfor mulig at flere vil måtte finne arbeid utenfor de mest attraktive yrkesområdene.

Helsefagskandidater

Ifølge opplysningene fra SSB ble det i 1995 utdannet 356 leger (inkludert tilleggsgutdannning for utenlandsleger), 50 kandidater med sykepleierutdannning på høyere grads nivå, 58 tannleger, 43 kandidater med cand.med.vet.-graden og 114 kandidater med annen helsefaglig utdanning på høyere grads nivå, i alt 621 kandidater. Medregnet 49 personer med tilsvarende utdanning som bosatte seg i Norge i 1995, var den totale tilgangen 670.

Figur 10 Tilgang og erstatningsbehov for helsefag. 1995-2013.

Ifølge fremskrivingen vil tilgangen ligge omtrent på dette nivået gjennom hele fremskrivingsperioden (figur 10). Opptaket til disse utdanningene har imidlertid økt etter 1995. Opptaket av legestudenter i utlandet har også økt betydelig. Tilgangen vil derfor antagelig bli høyere enn det disse beregningen har vist.

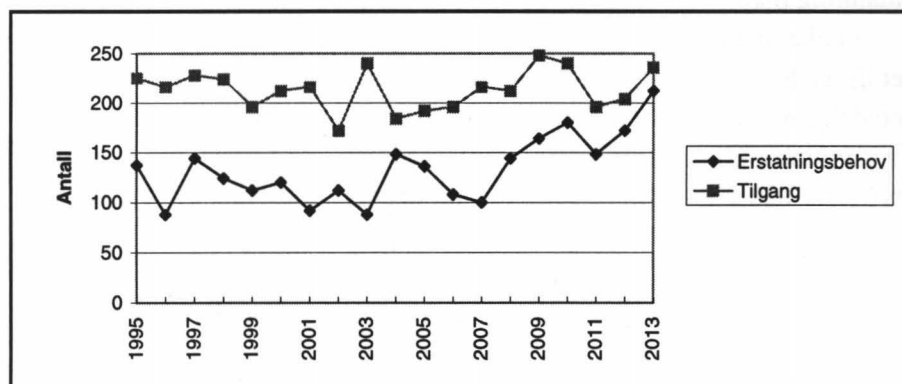
Erstatningsbehovet tilsvarte i 1995 over halvparten av tilgangen. Det beregnede erstatningsbehovet vil ligge på omtrent samme nivå frem til 2001, deretter gradvis øke. Fra 2009 vil det være balanse mellom beregnet tilgang og erstatningsbehov.

De nyutdannede helsefagskandidatene har generelt hatt et meget godt arbeidsmarked. I 1997 var bare 1 prosent arbeidsledige et halvt år etter eksamen (tannleger, veterinærer og farmasøyter). SSBs etterspørselsberegninger har vist et vedvarende *tilbudsunderskudd* for de ulike utdanningene innen denne gruppen (leger, farmasøyter og tannleger). Selv om bestanden vil øke mer enn det beregningene har vist, er det derfor lite som taler for at arbeidsmarkedet for denne gruppen vil forverre seg.

Landbrukskandidater

Ifølge SSBs utdanningsregister ble det i 1995 utdannet 201 kandidater innen dette fagfeltet (inkludert meieriingeniører, jordskifte kandidater og naturforvaltningsutdanning). Medregnet 24 landbrukskandidater som bosatte seg i Norge i 1995, var den totale tilgangen 225.

For enkelte år viser fremskrivingene store svingninger i de beregnede tallene, det skyldes tilfeldige avvik i beregningene. Beregningene viser en synkende trend i tilgangen frem til 2002, deretter en økende trend (figur 11).

Figur 11 Tilgang og erstatningsbehov for landbrukskandidater. 1995-2013.

Erstatningsbehovet tilsvarte i 1995 61 prosent av tilgangen. Ifølge fremskrivingene vil erstatningsbehovet ligge på omtrent samme nivå mot 2008, og deretter gradvis øke.

Landbrukskandidatene var en av de få gruppene som fikk større vansker på arbeidsmarkedet i 1997. Arbeidsledigheten blant de nyutdannede kandidatene økte fra 7 prosent i 1996 til 9 prosent i 1997, som var litt høyere enn ledigheten blant høyere grads kandidater generelt. Tidligere på 90-tallet har ledigheten for denne gruppen hele tiden vært litt lavere enn ledigheten for høyere grads kandidater generelt. Dette kan derfor være et rent tilfeldig resultat, og bør foreløpig ikke tolkes som et signal om en negativ utvikling i arbeidsmarkedet for denne gruppen. Som vi har sett foran, vil bestanden av landbrukskandidater vokse relativt lite.

Oppsummering

Beregningene som er utført, kan gi noen nyttige signaler til utdannings-søkende som er i tvil om hva slags utdanning de skal velge. Imidlertid bør man selvfølgelig ikke legge for stor vekt på denne type analyser, som alltid vil være usikre. Det er mange eksempler på at for mange har latt seg styre av signaler fra arbeidsmarkedet, og at situasjonen følgelig ble det motsatte av hva man forventet. Først og fremst bør man legge vekt på egne forutsetninger og interesser. De aller fleste vil få anledning til å utnytte iallfall deler av utdanningen resten av sitt yrkesaktive liv uansett hva slags utdanning man velger.

I enkelte andre land er utdanningsnivået allerede nesten like høyt som det ifølge beregningene vil være i Norge om 15-20 år, uten at det har ført til betydelig arbeidsledighet eller overkvalifisering blant høyere utdannede. Ut fra samfunnsøkonomiske og arbeidsmarkedsmessige hensyn bør det derfor utvilsomt betraktes som et gode for det norske samfunnet at så mange nå ønsker å ta høyere utdanning.

Samtidig er det viktig at de som søker høyere utdanning, gis muligheter til å velge utdanninger som etterspørres av arbeidsgivere. Her kan det være grunn til å sette spørsmål ved om for mange studenter er blitt "sluset" inn i "billige" universitetsutdanninger med ledig kapasitet. Vi tenker da særlig på samfunnsvitenskap, jus og humaniora, hvor bestanden vil vokse kraftig i årene fremover. Verst ser tallene ut for samfunnsvitere (sett under ett); det skyldes at dette er en relativt "ny" utdanning, og at erstatningsbehovet derfor er lite. Også for økonomi/administrasjon viser beregningene sterk vekst.

Det er vanskelig å tro at de tradisjonelle yrkesfeltene til disse gruppene vil kunne absorbere så raske økninger i arbeidstilbudet som beregningene viser. For eksempel arbeider mange humanister som lærere, og etterspørselen etter lærere vil neppe kunne øke med 50 prosent i løpet av en tiårs periode. Hvis ikke søkningen til disse utdanningene går ned, er det fare for at flere kandidatene vil måtte finne arbeid utenfor sine tradisjonelle yrkesfelt, om de skal unngå arbeidsledighet.

Særlig for ingeniører og sivilingeniører, men også for realister, har den gunstige konjunktursituasjonen ført til en kraftig forbedring av arbeidsmarkedet de seneste årene, og utviklingen fremover er også i stor grad styrt av konjunkturutviklingen. Beregningene har vist relativt moderat vekst (liten for ingeniører) i bestanden, og forutsatt at det ikke skjer store endringer i konjunktursituasjonen, forventer vi et fortsatt godt arbeidsmarked og kanskje litt lavere ledighet for disse kandidatene.

Landbrukskandidater er blant de få som har fått økt ledighet de seneste årene. Tidligere på 90-tallet var ledigheten for denne gruppen lavere enn ledigheten blant høyere grads kandidater generelt; i 1997 var den litt høyere. Det er for tidlig å si om dette er et rent tilfeldig resultat, eller om det innvarsler en ny trend. Ifølge beregningene vil bestanden vokse lite, og ut fra det er det ingen grunn til å anta at arbeidsmarkedet for denne gruppen vil forverre seg.

For helsefagskandidater og psykologer forventer vi et fortsatt meget godt arbeidsmarked. Bestanden av helsefagskandidater vil vokse relativt lite. For psykologer er veksten større, men etterspørselen vil ifølge beregningene øke mye.

Referanser

St.meld.nr. 39 (1997-98): *Om dimensjoneringen av ulike studier innenfor høgre utdanning*. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

Drzwi, Wenche, Lisbeth Lerskau, Øystein Olsen & Nils Martin Stølen (1994): *Tilbud og etterspørsel etter ulike typer arbeidskraft*. Oslo: Statistisk sentralbyrå. (Rapport 94/2.)

Edvardsen, Rolf (1995): *Yrkesvalgmotiver. Resultater fra en undersøkelse om 16- og 18-åringers utdannings- og yrkesplaner i 1991*. Oslo, NIFU. (Rapport 4/95.)

St.meld.nr. 4 (1996-97): *Langtidsprogrammet 1998-2001. Fakta og analyser. Særskilt vedlegg*. Finans- og tolldepartementet.

Næss, Terje (1998): *Fremskriving av student- og kandidattall*. Foreløpig upublisert notat. Oslo: NIFU.

Norges Forskningsråd (1997): *Det norske forskningssystemet - statistikk og indikatorer*. Oslo: Norges forskningsråd.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Økonomiske analyser 1/98*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Teknisk vedlegg

NIFUs beregninger er basert på et 25 prosents utvalg av befolkningen i 1995 og antatt tilflytting til Norge i fremskrivingsperioden. Overgangsratene i modellen er estimert for 1994-95. Datagrunnlaget er hentet fra SSBs utdanningsregister og befolkningsregister. Utdanning er som hovedregel gruppert etter de tre første sifrene i Standard for utdanningsgruppering (SSB 1989) med noen mindre justeringer.

Overgangsratene i SSBs generelle modell for fremskriving av arbeids-tilbudet var opprinnelig basert på overgangsratene i utdanningssystemet mellom skoleårene 1986/87 og 1987/88. Senere er overgangsratene blitt tilpasset slik at de treffer studenttallet på senere tidspunkt. I beregningene som ble publisert i 1994, var overgangsratene justert slik at de traff studenttallet i 1991. De seneste beregningene (1998) er basert på overgangsrater tilpasset tallet på studenter i 1993. Fra disse beregningene er det ikke publisert tall for humanister, naturfag og økonomer. For disse gruppene har vi derfor måttet benytte beregningene fra 1994.

I tillegg til beregningene med den generelle modellen har SSB laget beregninger for bestemte utdanningsgrupper basert på *måltall* for opptaket av nye studenter i 1998 (KUF 1998).

Også når det gjelder etterspørselssiden har SSB benyttet to forskjellige beregningsopplegg. For ingeniører, økonomer, humanister, jurister, samfunnsfag, naturfag og sivilingeniører er de etterspørselstallene vi har referert til, beregnet med MODAG-modellen. MODAG-modellen er en generell makro-økonomisk modell som kan brukes til å beregne arbeidskraftsetterspørselen. Modellen fremskriver sysselsettingen i ulike næringer ut fra anslag for ulike økonomiske størrelser. Ved hjelp av en ettermodell som bryter sysselsettingen ned på utdanningskategorier, kan man deretter beregne etterspørselen etter ulike utdanningskategorier.

I tillegg til beregningene med denne modellen lager SSB etterspørselsberegninger for forskjellige utdanningsgrupper på et mer detaljert nivå. Etterspørselsberegningene vi har refert til for psykologer og helsefagskandidater, er beregnet med denne type modeller. Dette er partielle modeller for hver enkelt utdanning, som tar utgangspunkt i forutsetninger om økonomiske, demografiske og politisk betingede faktorer.

Utdanning og arbeidsmarked 1998

«Utdanning og arbeidsmarked» er en rapportserie fra Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, skrevet med særlig tanke på å gi informasjon til utdanningsplanleggere, studie- og yrkesveiledere og andre interesserte.

Rapporten tar opp aktuelle spørsmål innen utdanning og arbeidsmarked og belyser disse. Resultater fra undersøkelser utført ved instituttet danner grunnlaget for analysene.

Årets rapport ser på effekter av gjennomføringen av Reform 94 i videregående opplæring, forholdene for norske studenter i utlandet, studiefinansiering, overgangen fra høyere utdanning til arbeidsmarked og prognoser for fremtidig kandidatproduksjon.

Norsk institutt for studier
av forskning og utdanning

Norwegian Institute for Studies
in Research and Higher Education
Hegdehaugsveien 31, 0352 Oslo
Tlf.: 22 59 51 00 - Faks: 22 59 51 01